

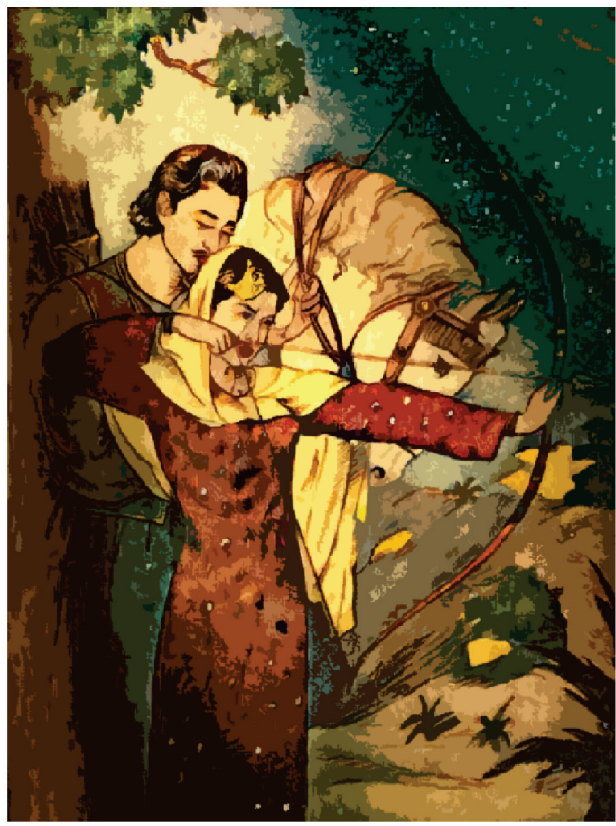
مرزا صاحبان

پیلو

مرزا صاحبان

ڈاکٹر چرنجیت سنگھ گمٹالہ

ڈاکٹر چرنجیت سنگھ گمٹالہ

ایضاً: ڈاکٹر کلیان سنگھ کلیان

پنجابی وچ داستاناں دی شروعات ہیر دمدر توں ہوندی ہے۔ دمدر نے ہندوستانی روایتاں مطابق اپنے قصے دا اخیر سکھ وچ کہیا۔ ایس داستان گوئی وچ پیلو دا ستھان دو جا ہے۔ پیلو نے قصہ مرزا صاحبان رچ کے مرزا صاحبان دی کاو روایت نوں جنم دتا۔ اوس نے ایس قصے دا اخیر دکھ وچ کہیا۔ ارج قصہ بھارتی روایتاں توں ٹٹ کے ایرانی تے یونانی ول ٹھک گیا۔ پیلو دی ایس روایت نوں آون والے کوپیاں نے اگے تو ریا۔ لوکاں وچ وی ایہہ قصہ اینا ہرمن پیارا ہے کہ لوک اے تیک وی اوس دے پنڈ، پنڈ مسیا مساواں وچ لبھدے گائے جان دی گواہی دیندے ہن۔

پنجابی داستاناں بارے چڑھدے تے لبھدے پنجاب وچ بہت سارے کھوج دے کم ہوئے ہن۔ اوہناں وچوں ڈاکٹر چرنجیت سنگھ گمٹالہ دی داستاناں بارے کھوج اہمول اے۔ جتھے اوہناں دے مہان کم نوں چڑھدے پنجاب وچ پڑھیا تے پڑھایا جا رہیا اے۔ او تھے ارج ایس ایس وچ کامیاب ہو گئے ہاں کہ اوہناں دا ایہہ کم ہن لبھدے پنجاب وچ وی پڑھیا تے پڑھایا جاوے گا۔

اخیر تے اوہناں سارے مہان پنجابی کھوج کاراں، ودواناں، اُستاداں اتے پڑھیاراں دا دھنوادہی ہاں جیہناں گمٹالہ جی دے داستاناں بارے چھپے کم نوں شاہ مکھی وچ وی پسند کہیا۔

ڈاکٹر کلیان سنگھ کلیان

Printing & Publishing
67 2nd Floor, Madina Tower
Ferozpur Road Lahore.
Ph: 0333-4318055
Email: prince_inn@yahoo.com

ISBN-979-969-7862-03-0

سودھی: ڈاکٹر کلیان سنگھ کلیان

مرزا صاحبان

پیلو

ڈاکٹر چرنجیت سنگھ گمٹالہ

سوڈھی:

ڈاکٹر کلیان سنگھ کلیان

مزار صاحبان، بیلو... تنقیدی... ہر نجیت سنگھ گمٹالہ

سوڈی: ڈاکٹر کلیان سنگھ کلیان

ٹائٹل: محمد آصف

چھاپا خانہ: نوید حفیظ پریس، لاہور

مُل: 400 روپے

ISBN: 978-969-7862-04-7

پہلی وار 2022ء

Printing Publishing

67 2nd Floor, Madina Tower

Ferozpur Road Lahore.

Ph: 0333-4318055

Email: prince_nns@yahoo.com

اپنے مہان اُستاد
پروفیسر ڈاکٹر بکرم جیت گھمن
دے ناں

لکھاری دیاں ہور کتاباں

گور مکھی کتاباں:

بھگت روی داس: جیون اے رچنا

قصہ مرزا صاحبان (پیلو)

پنجابی قصہ کاو دیاں کتھانک رُوڑھیاں

گور و امر داس: جیون اتے درشن

گور بانی وچ راج دا سنکھپ

چنڈی دی وار: چنٹن تے کلا (اسسٹنٹ ایڈیٹر ڈاکٹر بکرم سنگھ گھمن)

قصہ دُلا بھٹی کرت کرشن سنگھ (اسسٹنٹ ایڈیٹر ڈاکٹر بکرم سنگھ گھمن)

لوک مسئلے: دَشا اتے وِشا

گور و نانک بانی سروکار اتے پیغام

شاہ مکھی کتاباں:

پنجابی قصہ کاو دیاں کتھانک رُوڑھیاں اُلتھا: ستونت کور

ہندی کتاباں:

بھگت روی داس: جیون و بانی

سارنى

- 7 مہمان لکھاری، پارکھ تے سوڈھی
- 10 دوشبہ
- 11 پنجابی قصہ
- 30 پیلو دا جیون تے رچنا
- 35 قصہ مرزا صاحبان دا خلاصہ
- 39 مرزا صاحبان دا سماں
- 41 نائیک ”مرزے“ دا تصور
- 51 پیلو دا شعوری دکھانت
- 60 سماج دا ویسی پیار
- 69 قصہ کاری
- 93 مول پاٹھ
- 107 ارتھاولی تے اشارے والی

مہان لکھاری، پارکھ تے سودھی

لہندے پنجاب وچ پنجابی زبان نال مترئی ماں دا ویہار تے رکھیا ای گیا اے ، اوہدے نال جڑے بندیاں دی قدر وی گھٹ ای کہتی گئی اے۔ ایس پاروں ایقوں دے مہان لکھاری، پارکھ تے سودھی عام طور تے اُردو نال جڑے نیں تے پنجابی وچ سودھ پرکھ دی ریت نال جڑے گیانی دوچار توں ودھ نہیں۔ ایس گھائے نوں چڑھدے پنجاب دے سوجھوان بڑے سبھ نال پورا کر رہے نیں تے چرنجیت سنگھ گمٹالہ جی داناں اوہناں وچوں سلاہن جوگ اے۔

میں کلیان سنگھ کلیان ہوراں دے سبب نالہ گمٹالہ جی دیاں کئی تحقیقی کتاباں ویکھیاں نیں تے غور کیتا اے پئی اوہ پرکھ پڑچول دے کم نوں بڑے پیار نال سگوں ہانہہ نال لا کے، اک اک پرت نوں کھول کے کردے نیں۔ تحقیق دے اصولاں نوں موہرے رکھنا تے ہر پارکھ دا فرض اے، گمٹالہ جی تے زبان، لفظالی، ریت روایت، شعری یا تخلیقی وصف نوں وی پورے مان ترن نال پرکھدے تے سلاہندے نیں تے ہر کجھی گل دا اشارا کر کے ای ساہ کڈھدے نیں۔

ایس کتاب وچ اوہناں پیلو دی ”مرزا صاحبان“ نوں سودھیا تے پرکھیا اے۔ جو یں گمٹالہ ہوراں دسیا پیلو مرزا صاحبان دا موڈھی شاعر اے جیہدی عنینہ تے حافظ برخوردار نے ایس قصے نوں مُر کے رچیا۔ ایہو ساڈے بھیڑے نصیب آکھو یا بے پرواہی، پئی اسیں ایہو جیہاں دستاں نوں سنبھالن وچ گھنا چر لا دا اے۔ ایس پاروں پیلو دا رچیا قصہ ادھورا ای ملدا اے۔ گمٹالہ جی نے وی ایہونوں پورا کرن واسطے حافظ برخوردار دے قصے دے مڈھلے پاٹھ نوں ورتیا اے جو پیلو دے بعد آون والی پیڑھی دے نیں پر برخوردار نوں

پڑھ کر سہی ہوندا اے، پئی پیلو دی پائی اوڑتے ٹرے پناں اوہ قصے دے وجود نوں اُھکا نہ سکدا۔ انج قصے دی اصل طاقت پیلو ای ٹھہرا اے۔

چرن جیت سنگھ گمٹالہ ہوراں قصے دی ریت، زبان، بحر، موسیقی، باطنی حسن، روانی، ایرانی روایت توں یونانی روایت ول جڑدے ویہار، ہیئت، قصے دیاں قسماں، قصے دی گاتھا، پاتراں دی سونہہ دیندی جانکاری، تاثیر، وسیب نال اوہدی جڑت تے کلا دے ریتی، غرض سبھ پرتاں تے بڑے گوہ تے گیان نال گل کیتی اے۔ ایس طراں ایہہ کتاب ہر پکھوں اہم تے ہرمن پیاری اے۔

گمٹالہ جی ہوراں ایہہ قصہ اپنے دادا جی نوں لمی ہیک لا کے گاؤندے سُنیا اے۔ میں جیس وسیب دا وسدا ہاں اوتھے ہیر تے مرزا صاحبان دی چرچا ذرا گھٹ سی۔ ڈھیر چرچا ”یوسف زلیخا“ دی سی۔ ایس پاروں وی کہ اسلامی معاشرے وچ ایس قصے نوں مذہبی تھاپڑا وی دتا جاندا اے۔ مڑ وی مرزا صاحبان دی کہانی تے اوہدی رزمیہ بحر مینوں ہمیش توں ونگدے رہے نیں۔ انج گدا اے ایہہ بحر سورمیاں لئی وجود وچ آئی تے مرزے دی آنکھ نوں کھل کے اُبھاردی اے۔ اصلوں ”مرزا صاحبان“ اپنے زرتے وچ وار ای اے تے وار پاروں ترکھی چال والی بحرای وار کھاندی اے۔ گمٹالہ ہوراں ایس پکھ نوں چنگی طراں جاندے نیں تے پنجابی شاعری دے دے انگاں نال ایہدی اہمیت نوں کھول کے بیان کردے نیں۔ گمٹالہ جی دی اک ہور صفت قصے نوں اوہدے اپنے زمانے دی سیاسی تے فکری/مذہبی لہراں نال جوڑ کے دیکھیا وی اے۔ کسے وی لوک قصے نوں اوہدے اپنے زمانے وچ رکھ کے پرکھن نال ڈھیر اوکڑاں دور ہو جانداں نیں۔ کیوں جے ایس طراں وسیب تے رہتل دی ریت نوں گوچرنا آسان ہو جاندا اے۔ ہن دیکھو مرزا صاحبان دے زمانے دے پشو، کپھی تے ہتھیار کوں زری، معاشرے دی دس پاوندے نیں تے ایہدے وچوں کیڈا وڈا المیہ نتر کھلواندا اے۔

پیلو دی زبان نزل تے مرکزی پنجابی اے تے اپنے وسیب نوں رنج رنج کے اُگھاڑدی اے۔ ہندوستان وچ ایہہ زمانہ مغلاں دی بادشاہی دا اے۔ ایس پاروں زبان تے فارسی زبان دی ماٹھی جیہی چھاپ محسوس ہوندی اے تے ایہہ ہندوستانی رہتل تے

حکمراناں دی ودھدی بھانور دی نشانی اے۔ گمٹالہ جی نے ایہدا رجواں نتارا کیتا اے۔
 گمٹالہ جی نرے سوڈھی نہیں، پارکھ وی نیں۔ ساہت دی سمجھ وی رکھدے نیں تے
 ریت روایت دی وی۔ اوہ تواریخ دے وی گیانی نیں تے بدلے سماج تے ویلے دی
 بدلدی چھاپ نوں وی خوب جان دے نیں۔ پنجابی ادبی صنفاں دا پرچار کردیاں اوہ
 ایہناں ساریاں پکھاں نوں اُگھاڑدے نیں۔ ایس پاروں اوہناں دا نتارا کھراتے من
 کھچواں اے۔

چرن جیت سنگھ ہوراں پنجابی قصے دی ونڈ نوں بڑے سچ سبھانال کھلاریا اے۔ انج
 عشق، رومانس، اتہاس، تیاگ، سدھار دے قصیاں دی ونڈ تے چرچا راہیں اسیں قصہ
 مرزا صاحبان/پیلو دی اہمیت نوں جاننے آں تے سانوں پیلو تے اوہدے قصے دی
 خوبصورتی تے خاصیت دا بھرنواں احساس ہوندا اے۔

گمٹالہ جی کھوج پرکھ دے سارے وسباں نوں ورتیا اے۔ ایس قصے تے ہن
 تائیں نیوئے کم نوں وی سراہیا اے تے اوہدی تھوڑاں تے وی گل کیتی اے۔ اوہناں زرا
 قصے نوں ای نہیں سوڈھیا، شاعر بارے وی ہر ممکن جانکاری دیون دی کوشش کیتی اے۔ انج
 ایہہ کتاب پنجابی شاعری دی روایت دا سٹا بن جاندی اے۔ میں گمٹالہ جی نوں ایس سچھی
 لکھت تے مبارکباد دیندا آں تے سارے سچناں وانگ اوہناں دا ابھاری آں۔

پروفیسر ڈاکٹر غلام حسین ساجد،

لاہور

03-06-22

دوشبہ

قصہ کاو دی شروعات ہیر دمودر نال ہوندی ہے۔ دمودر نے ہندوستانی روایتاں انوسار اپنے قصے دا اخیر سنگھ وچ کہیا۔ اس کاو دھارا وچ پیلو دا ستھان دو جا ہے۔ پیلو نے ”قصہ مرزا صاحبان“ رچ کے مرزا صاحبان دی کاو روایت نوں جنم دتا۔ اس نے اس قصے دا اخیر ڈکھ وچ کہیا۔ انج قصہ بھارتی روایتاں توں ٹٹ کے ایرانی تے یونانی ول جھک گیا۔ پیلو دی اس روایت نوں آؤن والے کویاں نے اگے تو ریا۔ ایہہ روایت اپنی مقبول ہوئی قصہ کاراں نے سبھ توں ودھ قصے اس کاو روایت مطابق ہی لکھے۔

لوکاں وچ وی ایہہ قصہ اینا ہرمن پیارا رہیا ہے کہ لوک اے تیک وی اس دے پنڈ پند مسیا مساداں تے گائے جان دی گواہی بھر دے ہن۔ ترنتارن دی مسیا تے وڈے وڈے اکٹھاں وچ ایہہ قصہ عام گائے جان دی گواہی اے تیک وی بزرگ دیندے ہن۔ میرے دادا جی ایہہ قصہ لمیاں لمیاں ہیکاں لا کے گاؤندے ہوندے سن۔ نرائن سنگھ پنڈ کٹھانیاں ضلع امرتسر اوہناں دے استاد سن۔

ہتھلی کتاب وچ مڈھلا قصے توں علاوہ قصے نال تعلق رکھن والے دکھ دکھ پکھاں تے وی چرچہ کیتی گئی ہے۔ قصہ پورا نہ ملن کر کے حافظ برخوردار دے قصے دا وی مڈھلے حصہ دتا گیا ہے، جس نے پیلو توں پچھوں مرزا صاحبان دا قصہ رچیا۔ قصہ کاو دا سروپ وکاس تے شربنی ونڈتوں جانو کرواؤن لئی ڈاکٹر بکرم سنگھ گھمن دا اک لیکھ شروع وچ دتا گیا ہے۔

میں ڈاکٹر بکرم سنگھ گھمن تے اوہناں سارے ودواناں دا دھنوادی ہاں جیہناں دیاں رچناواں تے وچاراں توں اس پستک نوں تیار کرن وچ سہائتا لئی گئی ہے۔ پنجابی رائیٹرز کوآپریٹو سوسائٹی لمیٹڈ دے پر بندھکاں دا وی پستک نوں پرکاشت کرن لئی دھنوادی ہاں۔

چرنجیت سنگھ گمٹالہ، امرتسر

پنجابی قصہ

(سرپ، وکاس تے شرینی ونڈ)

ونڈ، حصہ عربی زبان دا شبد ہے تے اس دے معنی ہن کہ کسے ویکتی دی کہانی، کتھا جاں آپ بیتی۔ عرب وچ اخلاقی کہانیاں لئی ایہہ شبد پراچین کال توں ورتیا جاندا ہے۔ پنجابی وچ قصہ شبد اس بیانیہ کاو لئی ودھیرے منیا جاندا ہے جس وچ کسے رب دی سچی، افسانہ جاں ادھا افسانہ، کہانی نوں سماجک ڈھنگ نال بیان کیتا گیا ہووے۔ اس طرحاں قصے وچ کسے بہو پاتری انسانی کہانی دا بیان ہوندا ہے بھاویں ایہناں پاتراں دا غیر انسانی پاتراں تے غیر معمولی طاقتاں نال وی ورتارا اکثر ہوندا ہے۔ کئی وار قصہ نائیک جاں نائیکاں دے جنم توں لے کے مرن تک دی کہانی بیان کردا ہے۔ کجھ حالتاں وچ ایہہ جیون دی کوئی اک جھلک درسندا ہے جو ودھیرے کر کے اپنے آپ وچ مکمل ہوندی ہے۔ قصے دی کہانی لوک کہانی دے تیاں دی دھارنی ہوندی ہے۔ پنجابی قصہ کاو دے نال جڑی پنجابی ادب دے ودوانا دا ودھیرے مت ایہو رہیا ہے کہ ایہہ کیول فارسی مثنوی روایت راہیں پنجابی وچ آیا ہے۔ پر، ایہہ گل پورن سچ نہیں ہے۔ قصہ کاو بارے اُتے دتیاں ہوئیاں توں اس سوچ دا ورودھ ہوندا ہے۔ جویں مثنوی وچ اصل کہانی دے شروع ہون توں پہلاں اک خاص بیانیہ ہوندا ہے جس وچ رب دی تعریف پیراں دی آرادھنا، وقت دے بادشاہ دی صفت مثنوی لکھن دا کارن وغیرہ گلاں دتیاں ہندا ہن۔ پر پنجابی دے پہلے دے قصہ کاراں دمودر تے پیلو نے اپنے قصیاں وچ مثنوی والی اُتے دسیاں ہوئیاں روایتاں نہیں اپنائی تے کہانی دا بیان سدھا شروع کیتا ہے:

ناؤں دمودر جات گلائی آیا سک سیالی
 اپنے من وچ مسلت کیتی بہکے اتھائیں جالی
 وڑیا ونج چوچک دے ویڑھے، جتھے سیال ابدالی
 آکھ دمودر خوشی ہوئی اُس، ویکھ اوہناں دی چالی

(ہیر دمودر)

گھر کھیوے دے صاحبان جمیں منگوار
 ڈوم سہیلی گاوندے خان کھیوے دے بار
 راج دُعائیں دتیاں سوہنی دے پریوار
 رل تدبیراں بن دیاں پھیل ہوئی ٹھیاڑ

(مرزا پیلو)

دمودر نے جے صاحب دی تعریف وجوں دو تن تکاں دتیاں وی ہن تاں اوہ مثنوی
 والے لمے چوڑے منگلاچرن دے ٹا کرے کچھ وی نہیں۔ دو جے پاسے بھارتی مہان کاو
 روایتاں وچ وی منگلاچرن دی ریت پرچلت سی۔ تیجا سنگھ تے سُریندر سنگھ کوہلی دے مطابق
 دیاں ایہناں تکاں وچوں دمودر اتے بھگتی لہر یعنی گورمت دا پر بھاو پرگٹ ہوندا ہے۔ دمودر
 دے قصہ ہیر رانجھا دا دُعائیہ تے پیلو دے قصے، مرزا صاحبان دا دوہرا چھند بے شک مثنوی
 دو دو تنگے (Couplet) نال میل کھاندے ہن پر بھارت وچ وی ایہہ چھند پراتن کال
 توں پرچلت ہن۔ تیکالی لوک گائیک وی اپنیاں واراں اس چھند وچ رچدے تے
 گاوندے سن۔ زبان کچھوں دمودر دی زبان لہندے پنجاب دی ملتان تے پیلو دی مرکزی
 پنجابی ہے۔ دوہاں دی زبان اتے فارسی دا معمولی پر بھاو ہے۔ دوہاں قصیاں وچ نائیک
 نائیکاں دی سندرتا دی تعریف روایتاں مطابق بھارتی ہے۔ دمودر نے بھارتی روایتاں مطابق
 نائیکہ نالوں نائیک دی سندرتا بیان اُتے بہتا زور دتا ہے۔ ہندو پریم دھارنا دا پریا آلمبن
 پڑکھ ہی رہندا ہے۔ پچھلے کویاں اتے ادب تے سہیا چار دے پر بھاو دے تحت ناری تک
 شک دی جانکاری نال طاقت ملی۔ دمودر ہیر دے حسن دی اوہنی تعریف نہیں کردا جتا اس دی
 بہادری اتے ہتھیار رکھن دی بہادری دا پر بھاو پاؤن اتے زور دیندا ہے۔ دمودر والی بہادری

دا اقتباس ہی پیلو رچت مرزا صاحبان وچ طاقت ور ہے۔ دوویں قصے لوک پدھراتے رہندے ہوئے عام پرچلت لوک بولی وچ ہن۔ پچھلے کویاں دی نسبت ایہناں دیاں رچناواں وچ عام جہی کہانی ورگی ہی ہے۔ ایہناں وچ پنجابی دے کھلے خلاصے لوک جیون دا بلوان روپ وچ پرگٹاوا ہویا ہے اتے پچھلے کویاں وانگ اسلامی ادب تے رہتل دا پر بھاو اصولوں معمولی ہے۔ دمور دے قصے وچ نل دہنتی، سسی پنوں مادھوانل کام کندلا رادھا کرشن، ڈھول سمش، آد بھارتی سوے دیاں پریم کہانیاں ول کئی اشارے ملدے ہن۔ اس توں جانکاری ملدی ہے کہ اُس ویلے پنجاب وچ لوک واراں باراں ماہے، دوہے لوکاں تے پداں دے نال عشق نال سبندھت کوتا وی موجود سی۔ دمور دی کوتا دا لکھن ڈھنگ وی لوک وار والا ہی ہے۔ اس توں بناں ایہناں قصہ کویاں نے کیول پنجاب نال سبندھت کہانیاں اتے ہی کاو دی شروعات کیتی ہے۔

اس توں سپشٹ ہوندا ہے کہ فارسی مثنوی دے پر بھاو توں پہلاں وی پنجاب وچ اجیہا کہانی کاو موجود سی جس نوں بعد وچ قصہ کاو دا ناں دتا گیا۔

کتھا، کہانی کہن تے سنن دا رجحان انسان دے جنم نال شروع ہویا۔ کہانیاں صدیاں توں جمندیاں تے پیڑھی در پیڑھی اگے تڑدیاں چلیاں آ رہیاں ہن۔ سنسار دا ڈھلا سارا ادب وضاحتی برتی دا ہے۔ بھارت وچ بدھ مت دیاں کہانیاں ہت اپدیش، پنج تنتر، کتھا ستھت ساگر، رامائن، مہاں بھارت کتھا کہانیاں دے ڈھلے سنگریہہ ہن۔ جرمن وڈوان ”ہینی“ نے سنسار وچ پرچلت لوک کہانیاں دا مڈھلی تھان بھارت نوں ہی منیا ہے۔ ایہہ کتھاواں عرب دے رستے یورپی دیشاں وچ پھیلیاں۔ فارسی دے پہلے مشہور شاعر ”ردکی“ نوں مثنوی دا موڈھی منیا جاندا ہے۔ اس دی سبھ توں پہلی مثنوی کلیدا او دمنہا ہے جو بھارتی رچنا ’پنج تنتر‘ دے عربی وچ ہوئے تجربے دا فارسی روپ ہے۔ ایس طرحاں پہلی مثنوی وی بھارتی داستان ہی اُتے لکھی گئی اے۔

بھارتی کہانی ادب وچ لکھتی تے مرکزی روایت دا نکھیر ڈا کرنا کافی کٹھن ہے۔ جدید بھارتی زباناں دے پچھو کڑ وچ اُپ بھرنش، پراکت، پالی تے اس دے کچھ سنسکرت دا ادب ہے۔ ایہناں سارے ادباں وچوں ڈرامائی کہانیاں تے قصے ملدے ہن۔ جگ

دے ادب وچ پریم کہانی روایت دا سبھ توں پراتن نمونہ 'رگ وید' وچ ملدا ہے۔ ایس گرنٹھ وچ یجیسی دا سباد پریماکھیاں دے ٹکڑیاں دا ثبوت ملدا ہے۔ اس توں بناں اروشی پروروا پیار دی پرسدھ پریم کتھا وی اسے گرنٹھ وچ شامل ہے جس نوں جگت دی سبھ توں پراچین پریم کہانی منیا جاندا ہے۔ اسے کہانی نوں ہی پچھوں سری گورو گوبند سنگھ نے 'دسم گرنٹھ' دے ہیر چرترو وچ دستھار دتا۔ اس طرحاں ویدک کال توں ہی بھارت وچ پریم کہانیاں دے نمونے پراپت ہن اتے اتھے سے سے پریم کہانیاں رچے جاندے رہے ہن۔ پراتن کال وچ اتھے رادھا کرشن، کرشن رکنی نل، دمنیتی، شکنتلا، دشنت، ارجن سبھدرا، شو پاروتی اندر گومت وغیرہ پریم کتھاواں پرچلت سن۔ وید، اُپنڈا اتے پُران وچ جو اکھان اوہناں وچ ایہناں پرچلت لوک کتھاواں دے بچ شامل ہن۔ پریم کہانیاں وچ سنگار دے نال نال بہادری دی ورتوں وی کیتی جاندی رہی ہے۔ پریم وچ ابھید عورتاں اپنے پریمی دی بہادری اُتے مان کردیاں سن۔ پنجابی قصیاں وچ طاقت تے پریم دا نال نال تُرنا اسے بھارتی روایت دی ہی دین ہے۔

پنجاب دیاں پریم کتھاواں دا مول سروت بھارتی کتھا ادب ہی ہے۔ پنجابی زبان نے ہور جدید بھارتی زباناں مراٹھی، گجراتی، راجستھانی، ہندی وغیرہ وانگوں دسویں گیارہویں صدی توں اپنا مونہہ مہاندرانکھارنا شروع کیتا۔ پراچین اتے مدھ کالین ہندی آریائی زباناں وچلیاں جیہڑیاں لوک داستاناں کسے سے پنجاب وچ پرچلت رہیاں اوہ پنجابی ادب نوں ورثے وچ ملیاں پنجاب دیاں گوانڈھی بولیاں ہندی تے راجستھانی وچ وی داستانی ادب تے پریم کہانیاں دا چوکھا بھنڈار پراپت ہے۔ تنکالی پنجاب وچ 'ڈھولا شمس سسی پنوں راجا سلوان، رسالو کوکلا، پورن سندرراں، کامروپ کالمتا، ہیر رانجھا، سوہنی مہینوال، مرزا صاحبان گوپی چند میناوتی، آد کہانیاں عام لوکاں وچ ہرمن پیاریاں سن۔

پنجابی زبان تے ادب نوں لپی بدھ کرن دا یوگ پر بندھ نہ ہون کر کے ایہہ کہانیاں جدید ادب دا روپ دھارن کردیاں رہیاں۔ لوک کوی جاں پیشہ ور گاون والے ایہناں پریم کہانیاں نوں لوکاں دے دل پرچاؤے لئی اکتاں، پڑاں، میلیاں، ویاہ شادیاں تے ہور اچھے خوشی دے موقعیاں اتے گا گا کے سنایا کردے سن۔ اوہناں راہیں لوک واراں

وانگ ہی ایہہ داستاناں رچن چھند بدھ کرن، یاد کرن تے سامنھن دا کم پشت در پشت ہوندا رہیا۔ ایہہ لوک کوی ایہناں داستاناں نوں عام جہی لوکائی پرچلت چھندا، سوئیے چوہٹی، دوہڑے اتے لوک پدھر دی بولی وچ رچدے سن۔ بولی وچ اجوکے رنگ اتے برج زبان دے شبد وی کتے کتے ورتے جاندے سن۔ پیشہ ور لوک گانگ ایہناں داستاناں دے دلچسپ حصیاں نوں ہی ٹوٹیاں وچ چھند بدھ کردے سن (جس دی سندر مثال پیلو دا مرزا صاحبان ہے) تے باقی بھاگاں نوں لوکاں ساہنے عام جہی غد وچ پیش کر دتا جاندا سی۔ کئی وار لوگ وارثاں دی اُن ہوند کارن ایہہ قصے ایہناں لوک گائیکاں دے نال ہی ختم ہو جاندے سن۔

مدھکالی پنجاب وچ ڈھولاسی، جاں ڈھول سمس، ہیر رانجھے سوہنی مہینوال، مرزا صاحبان، سسی پنوں، لیلی مجنوں، آد پریم جوڑیاں دیاں لوک داستاناں دے عام پرچلت ہون دے ثبوت اجوکی پنجابی کوتا وچوں شامل ہن۔ لوک گیتاں توں بناں شیخ فرید، گورو نانک، شاہ حسین، بھائی گورداس، گورو گوبند سنگھ، آد کویاں دیاں رچناواں وچ اس دے اینکاں نمونے ملدے ہن۔ بھائی گورداس دی اک تک سورٹھ بیجا گاؤئی وچ آئے شبد گاؤئی توں وی اس گل دا پرمان ملدا ہے کہ پریم کاو بھائی گورداس تے اس توں پہلاں کیول موجود ہی نہیں سی سگوں ایس نوں گاؤن دی مشق وی پک چکی سی۔ سپشٹ ہے کہ دمودر، پیلو حافظ برخوردار ڈھلے قصہ کویاں دے ناواں نال جڑے قصے جیہڑے پنجابی ادب وچ پہلے لپی بدھ رومانسک کاو منے جاندے ہن۔ اوہ اوہناں دیاں بالکل اصل کرتاں نہیں سگوں اوہ اجوکی پرچلت پریم داستاناں اتے آدھارت بیانیاں کاو ہے۔ ایہناں کویاں دی وڈی دین پرچلت رچناواں نوں اپنے انداز تے لکھت وچ لیا کے محفوظ کرن وچ ہے۔

پنجاب وچ کئی سومیاں توں پراپت ہوئے قصیاں دا مشرن ملدا ہے۔ اک اوہ جو پرانے پرانے دیش نال جڑے سن۔ دوہے اوہ جو مدھکالی پنجاب وچ واپرے اتے تیجے اوہ جو باہرلے دیشاں توں آئے۔ ہولی ہولی سارے قصے آپس وچ رچ مچ گئے تے ایہناں دیاں کتھانک روڑھیاں دا نکھیر کر سکنا اج اصلوں نامکن ہے۔

پنجاب ہمیشہ بھارت دا درتے باہروں داخل ہون والیاں قوماں دا آون والا راہ بنیا رہیا ہے۔ اتھے آئے دن نویں حملے ہوندے رہے ہن۔ یونانی، ترک، پٹھان، ایرانی تے مغل واری واری آؤندے اتے لٹ مار کردے رہے۔ اس سیاسی اُتھل پتھل کارن پنجابی سنسکرتی تے لوک دھارا دا اپنا ٹھیک نہ بچھ سکیا۔ پنجاب بھارت وچ آؤن والیاں قوماں دیاں سمھتاواں تے سمھیا چاراں دے ملن تے مشرن دا میدان بنیا رہیا۔ اتھے سے سے لوک داستاناں اتے آدھارت بیگانیاں کاواگدا تے مندارہیا ہر اُس دی پرورش نہ ہو سکی۔

پنجابی قصے نوں چھند بدھ کرن دی پرت پیشہ ور گانگ شرنی نے پائی۔ پڑھے لکھے بندیاں راہیں کسے رچناتے لپی بدھ کرن دی ریت اس ویلے پروان چڑھی جدوں قصیاں دے رچنہاراں نوں اوہناں دی کمائی دامل پراپت ہون لگا۔ اوہناں اپنی کلانوں ورت کے پورے اُتھاہ نال قصے رچن تے وچ وٹ کرن جاں انعام پراپت کرن دا راہ پھڑیا۔ لپی بدھ پنجابی قصیاں وچوں دمور دے قصہ ہیر رانجھے دا ناں سمھتوں پہلاں آؤندا ہے۔ کجھ ادبی کھوجیاں نے بھاویں اس توں پہلاں 14 ویں توں 15 ویں صدی وچ رہے گئے پنجابی قصیاں ول اشارے کہتا ہے پر اوہناں رچناواں دی اصلی حیثیت کارن اوہناں دی ہوند بہتا معنی نہیں رکھدی۔

دمور توں پہلاں پنجابی کاو روایت اصلوں روحانیت تے مشتمل سی۔ روحانی ادب اُن وِسدی دنیا دی گل کردا سی۔ قصہ ادب نے پنجابی وچ پہلی وار سنساری جیون دی گل کہیتی۔ اس نے انسانی خواہشاں دے چترن راہیں ادب لئی نویں دلچسپی پیدا کہیتی اتے دیوتیاں دی تھاں انسان نوں نائیک بنا کے پیش کہیتا۔

آتم جیت سنگھ مطابق، ”پنجابی وچ قصہ کاو دی لہر دا جنم ہی انسان دی عشق اتے حسن نوں مانن دی بھکھ نوں رجاؤن دی پرورتی دے روپ وچ ہو یا۔“ اس طرحاں قصہ کاو نے پنجابی کوتا نوں روحانی حیثیت وچوں کڈھ کے دنیاوی حُسن، عشق اتے جیون نوں مورتی مان کرن ول رچت کہیتا۔

پنجاب وچ اکبر توں پہلاں دا سماں ودھیرے سیاسی بھن توڑ دا سماں سی۔ اجیہے سے روحانی ادب ہی لوکاں نوں بھکھ وچ وشواش رکھن تے رب دی رضا وچ رہن لئی پریرنا

دے سکد اسی۔ اکبر دے زمانے وچ لوک امن نال ٹک گئے۔ عام لوک مغل راج امن پسندی نال زندگی گزارن لگ پئے سن۔ ایسے سے جاگیرداراں دی اک اچھی اچ شرینی ہوند وچ آئی جس دا شوق شکار کھیڈنا شراب پینا سوہنیاں عورتاں دی سنگت ماننا تے پریم والیاں کہانیاں سننا سی۔ اوہناں دیاں اچھیاں کرنیاں نال قصہ کاو دی اُچھ لئی امن والا ماحول قائم کیتا۔ کہیاں نوں عام لوک تاں سرپرستی دے ہی نہیں سکدے سن۔ اس لئی اوہناں نوں امیراں تے لوکائی دیاں رچیاں تے منوبرتیاں دا خیال رکھنا پیندا سی تاں کہ اوہناں توں وڈے انعام، تحفے تے جاگیراں پراپت کیتیاں جاسکن۔ اس کر کے ہی۔ اٹھویں صدی وچ جاگیرداری نظام دی منگ نے قصہ کاو دی پر پھلتا لئی ودھیرے تے چنگیرے موقعے پیدا کیتے اتے اس سے ہی پنجابی وچ اُتم قصے رچے گئے۔

دمودرتے پیلوتوں پچھوں پڑھے لکھے پنجابی قصہ کاراں دا دور شروع ہوندا ہے جو نواب خاں سردار شرینی لئی مادی عوضانے بدلے قصے رچن ول رچت ہوئے۔ حافظ برخوردار اوہناں وچوں موہری ہے۔ اس نے نواب جعفر خاں دے کہن اُتے قصہ 'یوسف زلیخا' لکھیا تے عوضانے وجوں ست وگے زمین گھوڑا سراپاؤ تے اک سو روپے نقد انعام حاصل کیتے۔ اوہ اپنے قصہ یوسف زلیخاں وچ ایہہ پرگٹاوا کردا ہے۔

میں نیناں دے نال پروتے چن چن دور یگانے
تاں ایہہ ہار محبت ہويا عالمگیر زمانے
نواب ظفر خاں فرمائش کیتی تاں ایہہ قصہ بنیا
ظاہر باطن راضی ہويا جاں ایہہ پڑیا سنیا
اک زمین الايت کیتی بگھا ست پچھانی
جوڑا گھوڑا نقد دويا سو روپیہ جانی

اس سے تک اتھوں دی لگ بھگ ادھی وسوں دھرم پرورتن کر کے مسلمان بن چکی سی۔ جو دیسی بولیاں ہی جاندی سی۔ بدیشی حاکم جے کئی پیڑیاں توں پنجاب وچ رہ رہے سن وی پنجابی زبان نوں چنگی طرحاں سکھ گئے سن اتے اوہ اپنی بدیشی بولی فارسی نالوں ٹٹ گئے سن۔ اوہناں دی ماں بولی وجوں فارسی دی تھاں دیسی بولیاں نے لے لئی سی۔ اس

طرحاں فارسی کیول پڑے لکھے لوکاں دی زبان بن کے رہ گئی سی۔ عام مسلماناں دی پہنچ توں ایہہ دور ہو گئی سی۔ ہندواں تے مسلمان ہوئی پنجابی دسوں دا سمبندھ نویں اسلامی سنسکرتی نال جڑ جان کر کے برج زبان تے سنسکرت نالوں ٹٹ گیا سی۔ ایس لئی سنسکرت دا مان گھٹن تے عام دیسی بولیاں دی قدر ودھن لگ پئی سی۔ ہندو سکھاں توں بناں پنجابی مسلماناں حاکماں تے جاگیردار شرمینیاں نے ادبی ذوق لئی پنجابی دی ورتوں شروع کر دتی۔ اتھے فارسی دے رلے نال پنجابی دا اک نواں روپ نکھرن لگ پیا۔ فارسی عربی ملی پنجابی اک پاسے دھارمک سکھیا دے ذوق دے طور تے ورتی جان لگی اتے دوجے پاسے عام لوکاں دے منورنجن لئی قصیاں دا روپ دھارن کر لیا۔ مدھکال دے قصہ کاراں وچ منشی سندر داس اجبے اک ادھ ہندو توں چھٹ مسلمان کوپیاں دے ناں ہی آؤندے ہن اتے سکھ قصہ کاراں اودوں ہی کدھرے نہیں دسدے۔ ایہناں قصہ کاراں دے ناواں دے نال لگے حافظ، مولوی منشی جاں پچھوں لگے شاہ عاد پد ایہہ پرگٹ کردے ہن کہ پرانے بھٹ، مراسی، بھرائی، آدلوک گایکاں دی تھاں فارسی داناں جاں تھوڑا بہتا پڑھے لکھے منشیاں، مسیتاں تے مولویاں تے اماماں داناں قصہ کاری وچ آؤنا شروع ہو گیا۔

مدھکال وچ ہندو سکھ کوپیاں دا پنجابی قصہ کاری ولوں دکھ رہن دا مکھ کارن ہندو سنسکرتی دے پرانک جھکاواں وچ لکیا ہویا ہے۔ بھارتی سنسکرتی دے مطابق مذہبی کہانیاں پرلوک دیاں کہانیاں نوں تاں پردھانتا پراپت ہوندى رہی۔ پرلوک کہانیاں نوں اکا مانتا نہیں دتی گئی۔ دوجا کارن اس ویلے پنجاب وچ مغل راج دی پکڑ کارن ہندو سکھ اک وڈے بحران وچوں گزر رہے سن۔ ایہناں وچوں جو سکھ اٹھے وی تاں اوہ اپنی دھارمک تے راجسی آزادی پراپت کرن دے گھول وچ جٹے توں مجازی پریت والی قصیاں دی ایہہ برتی اوہناں دی رچی نال میل نہیں سی کھاندی۔

مسلماناں دا پنجابی ول رجحان ودھ جان اتے صوفیاں دوارا دینی سکھیا دا ذوق پنجابی نوں بنائے جان اتے فارسی دیاں پرسدھ کتاباں گلستاں، بوستاں، قرآن تے حدیثاں دے ترجمے پنجابی وچ کروائے جان لگ پئے۔ پنجاب وچ مسلم ہندو اک نواں دور قائم ہون لگ پیا۔ دوہاں کماں دے وسیب دا اثر اک دوجے اُتے پین لگا۔ ایہہ نویں سنسکرتی

ہی پنجابی قصیاں وچ مکھ طور تے مورتی مان ہوندی ہے۔ لاہور، سیالکوٹ، سرہند، ایمن آباد، قصور تے ملتان فارسی ویدیا دے وڈے مرکز بن گئے۔ اتھے بدیسی نظامی امیر خسرو تے جامی دیاں رچناواں نوں عام پڑھیا پڑھایا جان لگ پیا۔ یوسف زلیخا، امیر خسرو، لیلیٰ مجنوں آدی فارسی مثنویاں دے انوواد پنجابی وچ کروائے گئے۔ مسلمان کوپیاں نے ’لیلیٰ مجنوں، شیری فرہاد، یوسف زلیخا، آدی پریم دی داستاناں دے پنجابی وچ مثنوی دے ڈھانچے مطابق اصل قصے رچے۔ اس دے نال نال پنجاب وچ پرچلت ہیرا رانجھا ’سوہنی مہینوال، مرزا صاحبان، سسی پنوں وغیرہ دیسی پریم کہانیاں نوں وی مثنوی دے پر بھاو ادھین قصے دے روپ وچ رچیا جان لگا۔ پنجاب وچ فارسی مثنوی دے آؤن توں پہلاں قصہ کاوئی بھاویں ہندوستانی پریم کہانی تے لوک ادب روایت راہیں ماحول قائم ہو چکیاں سی پر موجودہ قصے دے وکاس وچ مثنوی دا یوگدان بہت اہمیت والا ہے۔ مثنوی دے پر بھاو نال ہی اس نے اپنا موجودہ روپ نکھاریا۔

فارسی دے اوہناں سارے قصیاں دا پر بھاو پنجابی قصے اُتے پیاجیہڑے ’پھر دوشی‘ دے ’شاہناما‘ لئی ہنراں پردان کردے رہے۔ ایہناں قصیاں دے پر بھاو نال پنجابی قصہ کاراں دی پدھر آگے نالوں اُچیری تاں ہو گئی پر قصیاں وچ پہلاں والی۔ سادگی تے آپ مہاروپن دی صفت گھٹ گئی۔ کوپیاں وچ اپنی اہمیت دا سکھ اپنے پڑھن والیاں توں حاصل کرن لئی اتے بٹھاؤن دی اچھانے فارسی شہداولی ملی پنجابی کوپتا لکھن دی روایت پادتی۔ ہولی ہولی اس رچی نے پنجابی بولی دا رنگ پگ تے محاورہ ہی بدل دتا۔ فارسی تسبیحاں تلمیحاں، استعارے تے بناؤئی شہداولی دا زور ودھدا ودھدا اینا ودھیا کہ کوئی قصہ کاراں دیاں رچناواں وچ کجھ تھاواں اتے تاں اک تک دے دس شہداں وچ نے شہد فارسی تے مثال اک شہد ہی پنجابی داملدا ہے۔

پنجابی قصہ کاری نے ترتیب، تکنیک، وستوتے چال ساری دی ساری مثنوی والی اپنا لئی۔ قصے دی شروعات مثنوی مطابق رب، رسول تے چار یاراں دی اپماتے قصہ رچن دا کارن نال ہون لگا۔ مثنوی دے پر بھاو ادھین نائیک نائیکاں دے حُسن دا ورنن کہیتا جان لگا۔ معشوقہ تکھے نیناں والی ہار پلکاں تیر، اکھاں نرگسی قد سرو، گردن صراحی دار، نک الف

حسینی دا پیپلاں دند چنبے دیاں کلیاں، بانہاں مکھن دے ویلے انگلاں رواں دیاں پھلیاں دا بیان تصویراں راہیں ہون لگا۔ نائیک نال نائیکہ دے حسن ورن اتے ودھیرے بل دتا جان لگا۔ حسن دا ایہہ بیان سریر دے پرلے انگا سرتھوا چلھے توں شروع ہو کے پیراں دیاں تلیاں تک کیتا جان لگا۔ پنجابی قصے وچ سبھ توں پہلاں حافظ برخوردار دے قصہ یوسف زلیخاں وچ زلیخاں دے حسن دے بیان اتے فارسی ادب دے اثر پٹھ ظاہری طور تے نظر آون والا ہوندا ہے۔

مونہہ مہتاب صنوبر قامت اکھیں روشن دیوے
 پلکاں تیر کماناں ابرو، دند چنبے دیاں کلیاں
 نازک لوک صراحی گردن انگلیاں جیوں پھلیاں
 ٹھوڈی سبب الف جیوں بینی لونگ نہ وات ساوے
 گلھ لعلان تھیں رنگ سوایا، دیکھ پری شرمادے

ایسے طرحاں اس نے صاحبان دے حسن دا ذکر کردیاں اس دے انگ انگ نوں ظاہر کیتا ہے اتے اس دے روپ تے سندرتا نوں مچھن رنگ دے وچوں دھرت رنگین نال تعریف کیتی ہے۔ نائیکاں دے سرخ بلھ اُجلے دنداں تکھے نین کٹاریاں دا ورن تعریفاں راہیں کیتا ہے۔ اس وانگ ہی وارث ہاشم، فضل شاہ آد اگلیرے کویاں نے وی فارسی دے انکرن نال نائیکاں دی سندرتا نوں مور تیمان کیتا ہے۔ وارث دارا ہیر دے کیتے حسن ذکر دی اک اداہرن ویکھو:

نین زرگی مرگ مموڑے دے
 گلاں ٹہکیاں پھل گلاب دا جی
 بھواں وانگ کمان لاہور دس
 سرمہ نیناں دی دھار وچ پھب رہیا
 چڑھیا ہند تے کٹک پنجاب دا جی

مثنوی دے اثر پٹھ رچے گئے کسے ودھیرے مسلمانی رنگ دے ہن۔ مثنوی وانگ پنجابی قصے نوں وی سوال جواب وچ پیش کیتا جان لگا۔ ہر بند دا وکھرا شیر شک دین تے ہر

چھند دے اخیر وچ کوی دا تخلص جاں کاوک ناں دین دی پرت اتے اخیریاں اک دو
 نکاں وچ کوئی نہ کوئی اٹل سچائی دی ریت وی پنجابی قصے نے مثنوی توں ہی گرہن کیتی۔
 نانکی موقعے گھٹناواں دا میل پراسرار طاقتی متھاس دا دھارنی ہونا نائیک نائیکاں دی پٹھ
 اتے کسے وڈی طاقت یعنی پیر فقیر جاں گورو دا ہتھ ہونا، کئی عمر توں نیہ لگ جانا سپنے وچ اک
 دو جے نوں ساخیات ملاپ توں پہلاں ہی مل پینا اتے اخیر وچ اک دو جے پچھوں نائیک،
 نائیکہ نے جان دے دینی، کہند ا ہے شاعر اکھیں ڈٹھا جاں شاعر نے ویکھیا سنیا ایہہ ساری
 دی ساری روایت مثنوی والی ہے جو پنجابی قصہ کاو نے اپنالئی ہے۔

شیری فرہاد لیلیٰ مجنوں آد پر سدھ فارسی مثنویاں دیاں کئی گھٹناواں دا نزول پنجابی
 دے قصیاں وچ شامل ہونا وی مثنوی دے پر بھاونوں پر گٹ کر دا ہے۔ رانجھے نوں ہیر
 بولے وچ چوری دین جاندی ہے تاں دو جے پاسے فرہاد نوں سیری پہاڑ اُتے جا کے اُن
 پانی پہنچاندی ہے۔ ساریاں نائیکاواں دا ویاہ اوہناں دی مرضی دے خلاف ہوندا ہے جو یں
 لیلیٰ دا، ہیر دا، صاحبان دا، سوہنی دا تے جلالی دا رانجھا یوسف وانگ بھراواں وچوں سبھ توں
 چھوٹا تے سندر ہے اتے بھرا اس نال ساڑا کر دے ہن۔ یوسف تے رانجھا دوویں کراماتی
 طاقتاں دی سہائتا لیندے ہن۔ یوسف پاس اک انوکھی چھڑی ہے۔ رانجھے پاس اجیبی ہی
 وچھلی ہے جس نوں سن کے لوک تاں بے سدھ ہوندے ہی ہن پر پیر فقیر وی مست ہو
 جاندے ہن۔ مصیبت ویلے زلیخا تے ہیر دوہاں دی رکھیا پراسرار طاقتاں کردیاں ہن۔
 ہیر دی سہائتا مٹھی نائیں لیلیٰ دی اک بڈھی تیویں اتے مرزا صاحبان وچ مرزے دی ماسی
 کردی ہے۔ یوسف غلام بن کے زلیخاں دی سیوا کر دا ہے تاں رانجھاں چاک بن کے ہیر
 دے ڈنگر چاردا ہے۔ چٹھی پتر دی وی مثنویاں تے قصیاں وچ سانجھ ہے۔ یوسف تے
 اس دے بھراواں وچکار خط و کتابت ہوندا ہے۔ ایسے طرحاں رانجھے تے اس دے
 بھراواں وچکار وی چٹھیاں چلدیاں ہن۔ لیلیٰ مجنوں وچ وی اجیبے پتراں دا دان پردان
 ہوندا ہے۔ بہتیاں پریم دیاں داستاناں دا اخیر جنت وچ ملاپ راہیں کرایا جاند ا ہے تے
 ساری کہانی روح تے جسم دے سنجوگ وچوگ دی پرتیک من لئی جاندی ہے۔ اجہیاں ہور
 کئی سامتاواں دا دستھار حافظ برخوردار احمد گزر مقبل، وارث شاہ، احمد یار، قادر یار، فضل شاہ،

امام بخش، آدکویاں دوارا رچت قصیاں دے دسترت ادھیان راہیں لہیا جاسکدا ہے۔

مثنوی دے پر بھاو ادھیان ہی پنجابی قصے دمودر تے پچھوں دکھانت وچ وٹ گئے۔ فارسی تے یونانی پر بھاو راہیں قصیاں وچ دکھانت تے ہونی دانش بلوان ہو گیا اتے موت وچ ہونی دا ویشیش ہتھ پرگٹ کیتا گیا۔ ایہناں پر بھاواں بارے جیت سنگھ سیٹل دا مت ویشیش دھیان یوگ ہے:

”ہونی تے دکھانت ول جھکاؤ یونانی اثر دا فلسفی روپ ہے آجڑی دا پاتر لیاؤن اتے نائیک وچ شکلتیاں دی ہوند اس دے ہتھ سوٹا جاں کراماتی ڈنڈا دین دی پرت سامی پر بھاو دا سٹا ہے۔ اس طرحاں مثنوی دے نمونے تے اساری قصہ کاری نائیک نائیکہ دی مورتی کاری، پاتر اُساری، اوہناں دے حُسن جمال تے جو بن دی تصویر کشی، سرتوں پیراں تک دے انگ انگ دی وکھری وکھری رنگ ساجی ایہہ سبھ ایرانی ویلے ول اشارے کردے ہن۔ جوگی دا آؤنا، نائیکہ دا چھوٹی عمر ویساہے جانا، ڈولی پینا تھوڑی، پتن کھوہ دا میل استھان بننا، ماییاں دی عزت دی پاسداری کرنا، نائیک وچ رب ورگا وشواس رکھنا آد بھارتی روایت دے لکھانک تے پرتیک کہے جاسکدے ہن۔“

سپشٹ ہے کہ پنجابی قصے دے نکاس وچ بھارتی پریم دیاں داستاناں تے موکھک ادب روایت دا حصہ مہتو پورن ہے۔ دمودر نے سبھ توں پہلا قصہ رچن دا ادم کیتا۔ اس دی مثال نے پیلو تے حافظ برخوردار نوں اُتساہ دتا، اوہناں دی سفلتا نوں اگلیرے ہور کویاں ولوں ونگار یا گیا تے فارسی مثنوی دے اثر تھلے قصہ کاو دھارا اک بلوان ادبی روایت بن گئی۔ احمد گجر، مقبل، وارث، حامد نے ’ہیر‘ دے قصے راہیں کامیاب تجربے کیتے۔ پیلو دی دی ریس کردیاں حافظ برخوردار تے پچھوں بھگوان سنگھ آد نے مرزا صاحبان دے قصے رچے۔ ہاشم نے حافظ برخوردار وانگ سسی پنوں دا قصہ رچیا۔ یوسف زلیخاں دی مثال اتے ’شیری فرہاڈ‘ تے لیلیٰ مجنوں دے قصے پنجابی وچ رچے گئے۔ امام بخش نے شاہ بہرام دا قصہ لکھیا۔ احمد یار اتے قادر یار نے پنجابی تے بھارتی جیون وچوں عنوان لہن دا جتن کیتا۔ فلسروپ احمد یار نے کامروپ اتے قادر یار نے راجا رسالو تے پورن بھگت دے اچ پدھرے قصے رچے۔ فضل شاہ نے، سوہنی توں لے کے لیلیٰ مجنوں تک سفر طے کیتا۔

سچے طور تے ایہناں قصیاں دا اک خاص ڈھانچہ بن گیا منگلاچرن قصہ رچن دا کارن نائیک تے نائیکاں دا عشق ہونا، ورودھی تے سہانیک پاتراں دا آؤنا کوی دی جان بچان بیت دُعا یا چھند جاں پچھوں کبت دی ورتوں قدرتی درش تے ستھانک رگن آؤ۔ ہاس کرنا تے شنگا رر دی زیادہ ورتوں ہوندی رہی۔ کجھ قصیاں وچ بہادری وی ودمان ہے۔ قصے وچ سنگیتک، لے، نانکی موقعے گھٹناواں دا میل، کوئی ادیش جاں آدرش، سماج تے رہتل جیون دی جھلک انکرت زبان کو پو وچ کراماتی انش وارتالاپ آدیتاں نوں پنجابی قصہ کاری وچ ویش طور تے اپنیا جان لگا۔ ایہناں قصیاں وچ شاعراں دے مکولے لوک اکھاناں تے ساریاں اکھاناں دیاں لڑیاں وانگ پئے جان دے تے تھان تھان اتے جڑے جان دے ہن۔ ایہناں وچ اکھوت بندی تے مہارے بندی دا کمال دکھایا جاندا ہے۔ کوی اکھاناں نوں اکٹھا وی کردا ہے تے آپ وی جوڑا ہے۔ کئی واری ایہہ اکھان بندی مضمون توں لانجھ چلی جاندی ہے اتے شاعر اپنی ودوتا دا پر بھاو پاؤن لئی ایویں ہی مکولے ماری جاندا ہے ایہہ مکولے نانکی موقعیاں اتے سیانپ بھری ٹپنی ہوندے ہن اتے وارتالاپ دے رنگ نوں گوڑا کرن وچ سہائی بندے ہن۔

18 ویں صدی دے اخیر لے دہاکیاں وچ مدھکالی پنجابی تے فارسی قصیاں توں بناں پرانے پنجابی جاں بھارتی سومیاں دے قصیاں نوں وی تک بندی وچ لیاندا جان لگا۔ ایجھے قصیاں دے رچہ ہارے اوہ کوی ہی سن جیہڑے فارسی ادب تے ودیا توں گھٹ جاں ودھ روپ وچ اگے سن۔ گورکھی لپی نوں دھارمک درجہ پراپت ہو جان کر کے پنجابی قصہ کاو دا ودھیرا بھاگ فارسی لپی وچ لکھیا جان لگا تے اوہ گورکھی لپی وچ پرچلت ادبی روایت نالوں کٹیا گیا۔ 19 ویں صدی دے پہلے ادھ تک پنجابی قصہ کاری سکھرا تے پنج گئی۔ پر ہیر رانجھا سوہنی مہینوال، سسی پنوں، مرزا صاحبان، شیریں فرہاد، پورن بھگت آؤ قصے ہی بار بار لکھے جان دے رہے۔ پنجابی چھاپے خانے دے پرچلت ہون پچھوں قصے وڈی پدھرا تے چھپ چھپ کے وکن لگے۔ کویاں نے گناں کچھ توں بہت قصے رچے پر کوئی وی وارث، ہاشم، قادر یار تے فضل شاہ دی پدھرا نوں قائم نہ رکھ سکیا۔ اس کال دے قصیاں وچ پہلی وار ہندو تے مسلمان قصہ کویاں دیاں رچیاں نکھڑنیاں شروع ہوئیاں۔

مسلمان کوئیاں نے پرانا رنگ قائم رکھیا تے قصیاں وچ عشق مجازی دا دور ہی چلدا رہیا۔ پر ہندو کوئیاں نے بھارتی پچھو کڑ والے قصے لکھ کے ادھناں وچ علمی تے اخلاقی اُچتا نوں تھان دتی۔ کالی داس گجرانوالیا، کشن سنگھ عارف، سادھو دیا سنگھ، ایشر داس آد کوئیاں دیاں رچناواں وچ ایہہ رنگ خاص طور تے نظر آوندا ہے۔

ہندو تے مسلمان قصہ کاراں دے نقطہ نظر وچ انتر نوں سمجھن لئی تینکالین ادبی تے سماجک رو ریتاں نوں سمجھن دی لوڑ ہے۔ پنجابی دے مذہبی ادب وچ ودھیرے دین سکھ گورو صاحبان تے اوہناں دی روایت مذہبی ہے تے مسلمان کوئیاں دی گھٹ پر قصہ کاو دے کھتیر وچ ودھیرے گھالنا مسلمان کوئیاں نے گھالی ہے۔ اوہناں نے دوشی توں دیشی دوہاں سومیاں دیاں کہانیاں نوں اپنے قصیاں دا عنوان بنایا۔ پر ہندو سکھ کوئیاں نے ودھیرے قلم آزمائی کیول دیسی کہانیاں اتے ہی کہیتی۔ ہیر رانجھا، سسی پنوں، ڈھول سئی، سوہنی مہینوال، مرزا صاحبان تے روڈا جلالی، آد وی دیسی کہانیاں ہن۔ ہندواں تے مسلماناں دے قصیاں وچ شبلی بولی تے پریرنا دے پکھوں وی چوکھا انتر ہے۔ دمودر جاں، کالی داس آد دے قصے شبلی دے پکھوں ودھیرے اخلاقی تے سکھوچ مئی ہن۔ ایہناں دی پریرنا اخلاقی تے علمی ہے۔ پورن بھگت گوپی چند، راجا رسالو، تے بھرتھری ہری، آد قصیاں وچ وی تیاگ اتے بھگتی دا آدرش پیش کیتا گیا ہے۔ ایہناں وچ ویراگ اُجھدا ہے اتے جیون کپٹ بھرپور جاپدا ہے۔ نانیک نچی بھاو اتے آدرش دے گھول وچ آدرش لئی قربانی دیندے ہن۔ اوہ آدرش دی خاطر دکھ اٹھاؤندے تے جیون نوں تچھ جاندے ہن۔ اس بھانت دی اخلاقی کارن ایہہ قصے وڈی آہو دے لوکاں وچ ودھیرے پرچلت ہوئے۔

ہندو کوئیاں دیاں رچناواں وچ پرچلت سداچارک قیمتاں نوں درٹھ کیتا گیا ہے۔ کتھانک نوں کافی حد تک ویاپک سماجک سچیاں نوں مکھ رکھ کے نبھایا گیا ہوندا ہے۔ پرتنؤ مسلمان کوئیاں وچ اوپری سنسکرتی، ودیشی سمبھیا چار تے فارسی دی درباری روایت دے پر بھاو ڈونگھے ہن۔ پیلو، مقبل، وارث جا احمد یار دی قصہ کاری کھلی ڈکھی، بے پرواہ، لوکک تے کئی واری فحش وی ہے۔ واستو وچ اس انتر دا کارن ایہہ ہے کہ ایہہ مسلمان کوئی

راج سنتا نال سمبندھت ہون کارن ودھیرے سوکھے سن تے اسے لئی اوہناں نوں ایہہ دُنیا بڑی روچک لگدی سی تے اسے کارن اوہناں دا نقطہ نظر دُنیاوی ودھیرے سی۔ ہندوواں نوں دنیاں وچ کوئی کچھ نہیں سی لہدی۔ اوہناں نوں پرما تھ ودھیرے ٹنڈا سی کیوں کہ دھرم دا خیال اوہناں دے من نوں ہلا دیندا سی۔ بولی دے کچھوں وی مسلمان کوئی فارسی تے لفظاں دی ورتوں حد بہتی کردے ہن۔

پنجابی قصہ کا وچ کئی کارناں کر کے وگی دی گھاٹ توں نویں مولک گھٹنا گھڑ کے پیش کرن دی ٹھہر ہے۔ آواجائی دے وسیلیاں دی کمی کارن ادبی پرسار دے سادھناں دی کمی ہوئی۔ ایس کر کے ہر علاقے دے وسیلے دے کوی وی کسے اکوہی پرچلت کہانی نوں مڑ مڑ کے کہن دی رچی رکھدے رہے۔ اکو گھٹنا نوں کئی کویاں نے اپنے قصیاں وچ پیش کیتا ہے۔ پھر وی اپنی ہوئے دی پورتنی لئی ہر کوی ویکیتی گت مولکتا وجوں مول کہانی وچ ہورناں نالوں کجھ فرق پا دیندا سی۔ جاں اسے کہانی دی نویں سریوں تشریح کردا سی۔ ایوں نویاں کہانیاں بھاویں نہ اُچھدیاں پر پرانیاں وچ کوی اپنی اپنی علم دے مطابق کتے گھٹناواں وچ وادھا گھاٹا کردے رہندے تے کتے تشریح وچ فرق پاؤندے رہندے وارث نے اپنے ویشیش تے نویکلے تجربے کر کے تے اپنی جو جھ کے بولی دی وچتاں کر کے اتے اپنے لفظی طاقت دے سہارے دا صدقہ ہیر دے ہور کویاں نالوں کئی مہتوپورن فرق پائے۔

پنجابی قصیاں دیاں کہانیاں کجھ عنواناں وچوں ہی اُچھدیاں ہن جو یں عشق تیاگ دربانی تے سورمچاری ایہناں وچوں عشق دا تھیم سبھ توں ودھ پرچلت ہو یا ہے۔ کیونکہ عشق اپروکت بھاواں وچوں سبھ توں ودھ ویا پک کے انسانی کرموں وچ آؤن والا بھاو ہے۔ اسے کر کے پنجابی دے وڈے قصے عشق دے عنوان نال ہی سمبندھت رہے ہن۔ سناکھیپ وچ ہن تک لکھے گئے قصیاں نوں بیٹھ لکھیاں شریینیاں وچ ونڈیا جاسکدا ہے۔

1 عشق دے قصے

2 رومانس قصے

3 سورمگتی بیرسی (بہادری، جوانمردی)

4- اتہاسک قصے ہے، اخلاقی قصے۔

عشق دے قے

کو تا وچ شامل پریم کہانیاں نوں عشق دے قصیاں دا نام دتا گیا ہے۔ مدھ کالین جاگیر دار بھائی چارے وچ عورت مرد دے آزادی پیار دی پچھ پریت نہیں سی۔ اس سے کیول قبیلے تے دھرم دا ڈر اکو جیہا سی جدوں کہ عشق دا خاص غیر مادی، انفرادی سی۔ عاشقاں نوں سماج دیاں مناہیاں خلاف اکلیاں ہی لڑنا تے قربانیاں دیناں پیندیاں سن۔ سماج کسے وی اجیہی پیار دی آگیا نہیں سی دیندا جس وچ سماج دیاں پرچلت سماجک تے اخلاقی قیمتاں توں اُپر اُٹھ کے کوئی رشتہ پکا کرن دی ہمت کیتی گئی ہووے۔ جاگیر داری تے سماجک پر بندھ وچ بھائی چارک ریتاں دی مریدا شاسک وگ دے بھومی پتی جاگیر دار کردے سن۔ اس مرد پردھان سماج وچ عورت دامل اک نرجند تے بے جان لہو ماس دی گڈی ہون توں ودھ کجھ دی نہیں سی ہوندا۔ اس نوں خاندانی خون دی سچتا قائم رکھن لئی جسمانی ہڈ چم دیاں روحانی خوشیاں دین لئی تے پتر اُچھاؤ مشین توں ودھ کجھ نہیں سی نیاں جاندا۔ ایسے لئی عورت، دھی، بھین نوں ٹبراں تے قبیلیاں دے سمبندھ کپکے کرن لئی ورتیا جاندا سی۔ دمودر دے قے وچ چوچک ہیر دے رشتے بارے بھائی چارے نال صلاح کردا ہو یا ایہہ خواہش پرگٹ کردا ہے۔

بھائی بابے منتر پکایا ہیر کڑی کہی تہاں
 کہے تاں دتے توڑ پٹھاناں سدھوں پار چڑھیاں
 ہک دیو ہاں اکبر غازی کچھاں آپ کھچیاں
 آکھ دمودر جات گلائی ایہو متا کر یہاں

عورت دی اس صدی وچ مرضی کوئی چیز نہیں سی۔ جتھے اک وڈے جاگیر داراں تے رجواڑیاں نوں گائیاں جھاں وانگ عورتاں دے اجڑا کٹھے کر رکھن دی کھل سی اُتھے عورت نوں من مرضی مطابق اپنا ور ڈھونڈن دی کھل نہیں سی۔ ایس دی وجہ ایہہ سی کہ ایہہ سارا سماجک ڈھانچہ ہی عورت دی دُبدبے دیاں نیہاں اتے اُسریا ہو یا سی۔ عورت نوں اجیہی گھل دین نال سارے سماجک پر بندھ دے ہی کھیروں کھیتو ہو جان دا ڈر سی۔ اے ویلے وچ عاشقاں دی زندگی دا اخیر دکھانت وچ ہونا سبھاوک سی۔ ایسے کارن عشق نال تعلق

رکھ دیاں ساریاں رچناواں وچ ہر اس گھول دا اخیر دلی موت وچ ہوندا ہے جو پریکی جوڑے وصل دی پراپتی خاطر سماج دیاں مناہیاں ورو دھ کر دے ہن۔

عشق دے قصیاں وچ شنکار رس تے کرنا رس پردھان ہوندا ہے۔ عشق وچ دولی صدق تے قربانی دی برتری ہون کارن بہادری وی جھلکدا ہے۔ مرزا صاحب وچ دوویں برابر ہن۔ ستارہویں تے اٹھارہویں صدی وچ عشق دے قصے ہی پردھان رہے۔ دمودر، پیلو حافظ برخوردار مقبل تے وارث اس سے دے پرسدھ قصہ کار ہن۔ 1850 توں پچھوں چھاپے خانے دے آؤن نال قصے وڈی گنتی وچ چھپن لگے۔ اس سے عشق دیاں سنسنی خیز ہم عصر گھٹناواں نوں وی قصیاں دا عنوان بنایا گیا۔ ایس پرکار دے قصیاں وچوں بیگونا شمارا، رتی سنیااری تے کا کا پرتاپی آد قصے کافی پرچلت ہوئے۔

2 رومانس دے قصے

ستارہویں صدی دے اخیر وچ جاگیردار ورگ دی سرپرستی ملن کارن قصہ جاگیردار شرینی دے من پرچاوے تے ولاس لئی فارسی دان پیشہ ورکویاں دے ہتھیاں وچ جان لگا۔ فلسر وپ تخلیاتی قصے کہانیاں عام پرچلت ہو گئے جیہناں وچ جادو ٹونے منتر جنتر، ورسراپ، معجزے، چیتکار، کراماتاں تے مارکے مہما، پران سن۔ قصہ نزول خدائی والی شاسک شرینی دے ولاس تے تفریح دا سادھن بن گیا۔ قصہ کاری دے وڈھی ودھان اتے وی اس دا اثر پیا۔ عشق قصیاں دے الٹ ایہہ رومانس قصے عام طور اتے سکھاں والے ہن۔ سماجک اصلیت توں دور ہو جان کر کے ایہناں وچ دسی گئی انسانی رفتار دی مبالغہ آرائی ہے۔ نائیک جاں نائیکہ دی سہانٹا لئی پراسرار طاقتاں تے موقع میل دی عام سہانٹا لئی جاندی ہے۔ جن بھوت کراماتاں تے تویت دے کارج اتے ڈونگھا پر بھاو پاؤندے ہن۔ کمال وچ شنکار نہ دی تھان خوفناک اہمیت ہوندی اے۔ اُس سے دی سماج تعلیم وچ بھارتی اصلے نال سمبندھت پورن بھگت، ساہنی قوللاں، روپ بسنت، راجا کال کام روپ تے کیندر بدن اتے اسلامی پچھو کڑ دے مطابق دل خورشید، گل بکاولی دتا بدیع جمال شاہ بہرام تے سیف الملوک وغیرہ قصے کافی مقبول ہوئے۔

3: بہادری، طاقت تے تاریخی قصے

دُلا بھٹی، جیمیل پھتا، جیونا موڑا، سچا سنگھ سورماتے بڈھی چند آد بہادری دے قصے ہن تے ایہناں وچ طاقت پردھان ہے۔ ایہناں قصیاں وچ انپال پنپال موت دے کھیڈے جان والے بہادر نائیکاں دی مردانگی دی وڈیائی پنج کیتا گئی ہے۔ بھاویں ایہہ نائیک ڈاکو وی کیوں نہ ہون۔ عشق تے رومانس قصہ روایت توں پچھوں قصہ کار سورمگتی دے قصیاں ول آؤندے ہن۔ اوہناں اتہاس وچوں سورمیاں دی بہادری دی بھال کیتی۔ فلسروپ دلا بھٹی تے سیمل پتا آدورگے قصے لکھے سورمیاں دی بہادری دے ایہناں قصیاں وچ نائیک کوئی اک ویکتی جاں پوری دی پوری ٹیلی ہوسکدی ہے۔ بھائی تارو سنگھ، بھائی منی سنگھ، بھائی کنیا سنگھ، بابا دیپ سنگھ آد دے پرسنگ اک نائیکی پرسنگ ہن۔ اسے طرحاں چھوٹا گھلوکاراں صاحبزادیاں دی شہیدی گورو کے باغ دا مورچہ، جیتو دا مورچہ وغیرہ قصے بہانگی جاں سموہ نائیکی پرسنگ ہن۔ سکھ ڈھاڈی روایت نے ایہناں قصیاں نوں بہت وگسایا۔ سامراج ورودھی لہراں اتے ایہناں دے پیٹھاں دیش بھگتی دے کسے وی لکھے گئے۔ ایہناں قصیاں وچ طاقت دے نال نال کیندر رس تے کرنا رس وی شامل ہے۔ شاہ محمد دا قصہ جنگ سنگھاں تے فرنگیاں نوں وی اُچ کوٹی وچ شامل کیتا جاندا ہے۔ ایس نے اس قصے راہیں پنجابیاں دی جتی ہوئی آنکھ نوں ونگاریا ہے۔

4: اخلاقیات تے سدھار دے قصے

ایہناں قصیاں دا مکھ پیغام اُچیریاں اخلاقی قیمتاں دا پرچار کرنا تے لوکاں وچ سدھار لیاؤنا ہوندا ہے۔ اجیہے قصے انہویں صدی دے دو بے ادھ وچ ودھیرے لکھے جان شروع ہوئے۔ تنکالی سماج وچ بہت ساری اخلاقی گراوٹ آگئی سی۔ قصہ کاراں نے اپنے حیاتی وچ اخلاقی قیمتاں وچ آئیاں کمزوریاں خاص کر کے سماج وچوں بدعنوانی اتے زنا نوں ختم کرن اتے اُچیریاں اخلاقی قیمتاں درڑھ کرن اتے بہت بل دتا۔ اپنے قصیاں وچ اس محرک ہور لئی قصہ کار بہتی وار جسمانی تے روحانی تتاں دا وی سہارا لیندے ہن۔ ایہناں قصیاں دے بہتے کھانک بھارتی اتہاسک متھہاسک تے تنکالی جیون وچوں لئے

گئے ہن۔ پورن بھگت، راجا رسالو، راجا بھرتھری، ہری راجا، گوپی چند، راجا ہری چند، پرہلا د بھگت، ستی شلوچنا، شاہنی کوللاں شامونار، تھرسنگھ دی موت آد پر سدھ اخلاقی قصے ہن۔

انیسویں صدی دے دو جے ادھ وچ اتے اس توں پچھوں سنگھ سبھا لہر جہیاں کئی سدھارک لہراں چلیاں جیہناں دے پر بھاو ادھین پنجابی قصہ کاراں نے کئی سدھارک قصے رچے۔ ایہناں قصیاں دا مڈھلہ نکتہ سماج وچوں وہم بھرم تے غلط رسم و رواجوں توں لوکاں دا چھکارا سی۔ بال ویاہ، ودھوا ویاہ، مل دا ویاہ، نشیاں دی ورتوں دے نقصان آد عنواناں اتے وی بہت سارے قصے لکھے گئے۔ جیہناں وچوں چنن شرابی بڈھے دی نار، جھگڑا نونہہ سس، کنجوس ناما، مالدار عورت، قصہ درانیاں جھٹانیاں قصہ دنعے بازاں، بھانی ماراں دی کرتوت، ہائے ہائے سونکن میلے دی آد پر سدھ سدھارک قصے ہن۔

ایس طرحاں جدید کال دی روایتی کوتا وچ ویہویں صدی دی پہلی چوتھائی تک زوراں اتے اتے 1947ء تک الپ روپ وچ قصہ کاری دا دور رہیا۔

پیلو دا جیون تے رچنا

پنجابی قصہ کاو دا شروعات ہیر دمودر نال ہوندا ہے۔ مرزا صاحبان دا سبھ توں پہلا قصہ لکھن دا مان پیلونوں پر اپت ہے۔ ایہہ پہلاں قصہ ہے، جس دا انت دکھاں وچ ہوندا ہے۔ انج پنجابی وچ پہلا المیہ (Tragedy) دا رچنہ راوی پیلو ہی ہے۔ پیلو دے جیون تے رچنا بارے دکھ دکھ وداواناں وچ مت بھید ہن۔ باوا بدھ سنگھ مطابق اک پیلو بھگت جی گورو ارجن صاحب جی دے دور وچ ہوئے پر اوہ ہندوسن۔ اُس توں ودھ اوہناں کوئی جانکاری نہیں دتی۔ ڈاکٹر موہن سنگھ پیلو دا جنم ستھان امرتسر دے نزدیک اٹاری کول دسدا ہے تے لکھدا ہے کہ اتھے پیلو دا کھوہ دسیدا ہے۔ اوہ پیلو دے مندا ہے۔ اک بھگت پیلو جس نے شبد سلوک لکھے، دوجا قصہ کارنشی مولا بخش کشتہ دی کھوج ہے کہ پیلو مسلمان جٹ سی۔ اوہ پنڈ ویرووال تحصیل ترنٹارن ضلع امرتسر دا وسنیک سی اتے اوہ جہانگیر تے شاہ جہان بادشاہ دے سسے ہويا۔ جد جوان ہوئے تاں فقیری بانا پہن کے بارول چلے گئے۔ اوہناں سری گورو ارجن دیو جی دے وی درشن کیتے۔

پروفیسر گورچرن سنگھ پیلو بھگت نوں ہی مرزا صاحبان دے قصے دا لکھاری مندا ہے۔ اُس دا کہنا ہے، ”گورو ارجن صاحب جی دے ویلے اک پیلو بھگت دا ذکر آؤندا ہے۔ پیلو ہور مذہبی ہستیاں نال اپنی رچنا لے کے گورو ارجن صاحب جی دی سیوا وچ حاضر ہويا، پر اس دی رچنا گورمت دے فلسفے دے قریب نہ ہون کر کے تے ڈھہندیاں کلا دی رچنا ہون کارن سری گورو گرنٹھ صاحب جی دی بیڑ وچ نہ چڑھ سکی۔ کیہ مرزا صاحبان دا کرتا پیلو بھگت سی، اجیہا محسوس وی ہوندا اے۔ میکالف وی لکھدا ہے کہ پیلو، کاہنا، شاہ حسین تے چھو گورو ارجن صاحب جی پاس اپنیاں رچناواں لے کے آئے، پر گورو جی نے ایہناں

چاراں دی رچنا آد گرنتھ وچ شامل نہ کیتی۔ گورو جی نوں پیلو دی کوٲتا وچ نراشا واد دی جھلک دکھائی دتی۔ کہیا جاندا ہے کہ پیلو نے ایس سے پٹھ لکھیا سلوک سنایا:

پیلو اساں نالوں سے بھلے جے جمدیاں مر گئے

اوہناں چکڑ پاؤں نہ بوڑیا، نہ آلود بھئے

عبدالغفور قریشی نے اپنی پہلی پستک پنجابی زبان دا ادب تے تاریخ وچ پیلو بارے

لکھیا ہے کہ پیلو ماجھے دا مسلمان جٹ سی، تے گورو ارجن صاحب صاحب جی (1606-1563) داسمکالی سی۔ ادب اتہاس سمبندھی لکھی اپنی دو جی پستک 'پنجابی ادب دی کہانی' وچ اوہ لکھدے ہن کوی پیلو سندھو جٹ سن۔ ضلع امرتسر دی تحصیل ترنتارن دے اک پنڈ وچ 1580ء دے نزدیک پیدا ہوئے۔ تقریباً 25 سال دی عمر وچ 1675ء نوں چکوال دے اک پنڈ مہرو پیلو وچ سورگ واس ہوئے۔ پاکستان دے مشہور لکھاری تے تنقید نگار ڈاکٹر فقیر محمد فقیر نے پیلو نوں پنڈ ٹھٹی بلوچ دا واسی منیا ہے، جو ضلع گوجرانوالہ دی تحصیل وزیر آباد وچ ہے۔ ڈاکٹر وشان ناتھ تواری نے اپنے بودھ پر بندھ وچ پیلو دا جنم ستھان ویروال، ضلع امرتسر لکھیا ہے۔

ڈاکٹر پرمندر سنگھ تے کرپال سنگھ کسیل دے مطابق پیلو بھگت تے پیلو قصہ کار غائب

کردار ہن۔ پر اوہناں نے ایہناں بارے کوئی ہور جانکاری نہیں کیندر سنگھ کوہلی وی پیلو بارے پوری جانکاری نہیں۔ اوہ لکھدا ہے اک پیلو بھگت گورو ارجن دیو جی دے سے ہوئے ہن۔ ہوسکدا ہے ایہہ اوہ ہی ہون تے ایہناں بہت ساری کوٲتا رچی ہووے تے ایہہ ہن گم ہو گئی ہووے۔

ڈاکٹر قصہ مرزا صاحبان توں علاوہ پیل دی کوئی ہور رچنا اُپلبدھ نہیں جس توں اس

دے جیون بارے جانکاری مل سکے۔ قصہ مرزا صاحبان وی ادھورا ہے، جس نوں سر رچرڈ ٹیپیل نے کسے بھینٹ کلے سن کے لکھیا۔ پیلو دے ناں تے کجھ رچنا شبدشلوک (بھگت کے) وچ ملی ہے۔ ایہہ کتاب کسے نامعلوم بندے نے تیار کیتی لگدی ہے جو زبان و بھاگ پنجاب نیڑے 1969ء وچ چھاپی ہے۔ ایس توں پہلاں اس نوں رائے صاحب، منشی گلاب سنگھ اینڈ سنز لاہور ولوں پرکاشت کیتا گیا سی۔ اس کتاب وچ پیلو دے

ناں توں ملدی رچنا اس پرکار ہے؟

اک اونکارست گور پر ساد

سلوک

کلجگ پہرا آیا سبھ بھل لگی بھاء
کوڑ تلے پنچ سیرئے سچ ماسہ اک کواؤ
نیکیاں لبھن بھالیاں بدیاں دے دریاؤ
پیلو تیرا منگتا تو صاحب گنیاؤ.....1.....

اوہ جو دِن والیاں ساوے پت کچور
بہہ بہہ گائیاں مجلساں رانے راؤ ملوک
جوگی آسن چھوڈیا پکھے رہی بھبھوت
پیلو چارے کنڈا پے رہی موت نمائی دی کوک.....2.....

پیلو پچھدا ٹکری تیرا کون مکان
کتھے ہاتھی گھوڑیاں کتھے لال نشان
کتھے مٹ شراب دے کسے نیل دکان
ناری اتے گھبری قبراں وچ استھان
پیلو پچھدا ٹکری کت ول گیا جہان.....3.....

ایہی مٹی دا پُتلا کھوٹ وے لوکاں کھوٹ
سبھ قصے دے سر پھر کدا جم راجے دا سوٹ.....4.....

ماؤتے کولوں بھنیا وڑیئے کیہڑے کوٹ
 سوداگراں پٹواریاں دتے باجھ نا چھوٹ
 پیلو اج کہ کل ڈھسیاں کنگریالے کوٹ.....5.....

پیلو دھرت چہو پڑ جگ ساریاں پاسا ڈلھے ہمیں
 بندا کرے تکبیر موت ن چلن دیں
 عزرائیل فرشتہ بازاں وانگ تکلیس
 سوننا روپا سال دھن گھڑی فناہ کریں
 پیلو تب جانے گی مچھلی بھولی جاں ماچھی جاں پس.....6.....

پیلو کہیا ہو یا اک پھلیا ن اُس مسک ن باس
 بھٹھ سورخ دی دوستی جو سگھڑ بے نیالس
 سگھڑ مارے سمجھ کر من وچ رکھ تپاس
 مورکھ کم ن اوندنا جیو ہستی موئے راماس
 ہست موئے کم آوندے جو دندو کھچ سو بھن
 پیلو سگھ ن بے عقل دا جو ڈٹھے باجھ ن من.....7.....

پیلو اساں تھوا وہ بھلے جو جیوندیاں موئے
 اوہناں چکڑ پاؤ ن بوڑیا ن آلود رہے
 ونجھ وڑے دروازیوں تاں دربان بھلے
 چوراں پوسن مالے اوہو دیکھن کول کھلے

عبدالغفور قریشی نے بیٹھ لکھیاں چھ کلیاں (نکاں) پیلو دی رچنا دسیاں ہن۔ ایہہ
 کسے لوک گیت داکٹرا ہی جا پدا ہے۔

حجرے شاہ مقیم دے اک جٹی وین کرے
 میں کبرا دینی آل پیر دا میرے سر دا کنت مرے
 پنج ست مرن گوانڈھناں، رہندیاں نوں تاپ چڑھے
 ہٹ ڈھبے کراڑ دی، جتھے دیوانت بلے
 گتی مرے فقیر دی، جیہڑی نت پیوں پیوں کرے
 گلیاں ہوون سنجھیاں، فیر مرزا یار پھرے

اتے دسے ہوئے شعراں توں سپشٹ ہوندا ہے کہ پیلو دی رچنا نراضگی والی تے
 بھانج والی ہے۔ ایہہ رچنا اس دی پچھلی عمر دی لگدی ہے۔ ایہہ رچنا مرزا صاحبان دے
 قصے نال وی میل کھاندی ہے۔ اس لئی پیلو بھگت تے پیلو قصہ کاراک ہی بندہ ہے۔ حافظ
 برخوردار دے مطابق پیلو نوں پنج پیراں دی تھاپنا سی۔ احمد بار نے اپنے توں پہلاں ہو
 چکے کویاں مقبل وارث شاہ، حامد حافظ برخوردار، حاکم وغیرہ مسلمان کویاں دے نال پیلو دی
 تعریف وی کیتی ہے۔ اس توں اک ہوندا ہے کہ پیلو مسلمان دھرم نال سمبندھت سی۔
 جویں کہ پہلاں ذکر کیتا جا چکا ہے کہ مولا بخش کشتہ وی پیلو نوں مسلمان جٹ کہندا ہے۔
 کشتہ دے مطابق:

آپ فقیرانہ طبیعت دے مالک سن۔ جد ذرا جوان ہوئے تاں سنت دے شوق
 کارن گھرتوں نکلے، گورو ارجن صاحب جی دے دیوار کرن اتے صوفیانہ کلام سنن پچھوں
 آپ فقیرانہ بھیس وچ علاقہ بارولوں چلے گئے جے منگمری توں چالھی کوہ دی وتھ تے ہے
 تے ایس طرحاں مرزا صاحبان دا چرچہ سنیا، کوتا وچ لکھ دتا۔ بولی وچ اثر تے بیان وچ
 سوجھ سی۔ ایس لئی قصے نے چھیتی شہرت حاصل کر لئی۔ ایس توں پچھوں ساندل بارول
 چلے گئے تے اودھر ہی کال وس ہو گئے۔

انج اسیں اس نرنے تے پہنچدے ہاں، کہ پیلو بھگت تے پیلو قصہ کاراک ہی انسان
 سن۔ اس دا جنم ماجھے وچ کسے تھاں تے ہو یا۔ اوہ گھمدا گھمدا وندا وزیر آباد، ٹھٹھی بلوچاں
 وغیرہ گیا۔ قصہ مرزا صاحبان ایس نے جوانی وچ لکھیا تے پچھوں فقیری دھارن کر لئی تے
 ہور قصہ نہ لکھ سکیا۔

قصہ مرزا صاحبان دا خلاصہ

پیلو مطابق صاحبان دا جنم کھیوے خان دے گھر منگلوار نوں ہو یا۔ ڈوماں (ویلے دے میر عالم) نے سوہلے گائے آتے پروار نے راج کے دُعاواں دتیاں۔ اودھر مرزا دانا باد وچ وچھل دے گھر کرڑیوار جمیا۔ کرتار نے اس نوں سُندر روپ دتا جد اوہ وڈا ہو یا تاں اس نوں اپنے ماما کھیوے خان پاس بھیج دتا گیا۔ مرزا تے صاحبان دوواں نوں مسیتے پڑھنے پایا گیا۔ مسیت وچ دوواں دا پریم ہو گیا تے سارے جہان وچ اوہناں دے عشق دی چرچہ ہون لگی۔ عشق پڑھائی وچ رکاوٹ بن گیا تے صاحبان نوں چھمکاں دی مار پین لگی۔ صاحبان، قاضی نوں چھمکاں نہ مارن بارے کہندی ہے کیونکہ اس نے تاں اپنے لیکھاں وچ عشق لکھا لیاندا ہے۔ عشق وچ پڑھائی کتھے؟

جد صاحبان جوان ہوئی تاں اس دے حُسن دی تاب جھلنی مشکل ہو گئی۔ جیہڑا اس نوں ویکھدا ہے، اوہ اپنی سُدھ بدھ کھو پیٹھدا ہے۔ صاحبان تیل لین لئی پنساری دی ہٹی جاندی ہے تاں بانیا تکرڑی پھرنی بھُل جاندی ہے تے تیل دی تھاں تے شہد اُلٹ دیندا ہے۔ اُس نوں ویکھ کے بائینے اپنے وچ گوالیندے ہن جٹ اپنے بلد گوا پیٹھدے ہن اتے نانگے چوڑ چپٹ ہو جاندے ہن۔ صاحبان گھروں پڑھن لئی جاندی ہے، پر مسیتے اوہ عشق کماؤندی ہے۔ مانو اس لئی قاضی مرچکا ہے تے مسیت سُنی پئی ہے۔

جدوں صاحبان دے ماییاں نوں دوواں دے عشق دا پتا لگا تاں اوہناں مرزے نوں دانا باد واپس بھیج دتا اتے پچھوں صاحبان دی منگنی چدھڑ خاندان دے طاہر خان نال کر دتی۔ ویاہ وچ تن دن باقی سن کہ صاحبان نے کرموں براہمن نوں سد کے مرزے پاس جان لئی کہیا تاں جو مرزے نوں ویاہ دی سوچنا دتی جا سکے۔ اوہ چاہندی ہے کہ مرزا

آوے تے اُس نوں آکے لے جاوے۔ اُس نے کرے نوں ہتھ دیاں چوڑیاں اک جھوٹی تے زمین دین دال لُج وی دتا۔ پر اُس دا دل بے ایمان ہو گیا۔ ایس نے صاحبان نوں اُس دے نال پیار کرن لئی کہیا، کیونکہ مرزے دا پہلاں ہی ویاہ ہو چکا ہے۔ اُس دی پہلی عورت بہت بھیڑی ہے تے ادھا حصہ وڈا لوے گی۔ دوجی دلیل اوہ دیندا ہے کہ چاہی کوہاں دا پینڈا ہے، اپنا پینڈا طے کر کے کون آوے کون جاوے۔ ایس لئی اُس نال عشق کر کے اُس نوں گھر وچ ہی عشق کما لینا چاہیدا ہے۔ صاحبان کرمودے ایہناں لفظاں تے سخت ناراضی پرگٹ کردی ہے تے اس نوں اپنے بھرا تے باپ پاسوں سخت سزا دی دھمکی دیندی ہے۔ کرموں اپنی غلطی دی معافی منگدا ہے تے کہندا ہے کہ افیم کھان کر کے اس دی عقل ٹکانے نہیں۔ اوہ دانا باد جان لئی اپنی رضامندی ظاہر کر دیندا ہے۔

کافی رات رہندیاں، کرمو برہمن دانا باد نوں روانہ ہو گیا تے مرزے نوں جا کے صاحبان دا سنبھا دے دتا۔ سنبھا لیندے سار ہی مرزا صاحبان پاس جان لئی تیار ہو گیا۔ مرزے دی بھین چھتی دا ویاہ دھریا ہو یا سی۔ اگلے دن ساندل بار دے بھنیاں نے اُس نوں ویاہن آؤنا سی۔ چھتی مرزے نوں اپنے ویاہ کر کے جان توں ورجدی ہے۔ مرزا رکن توں انکار کردا ہے، کیونکہ اُس دے ویاہ لئی اُس دے چار بھرا پیر ہن اتے جے اوہ نہ گیا تاں صاحبان دے ویاہے جان توں کھرلاں نوں ہار آوے گی۔ اُس نوں ایہہ وی گلہ ہے کہ اوہ اہجے کاج و ہونا ہے۔ ایس لئی اُس دوجے دے کاج لئی فکر کیوں کرے؟ مرزے دی ماں وی مرزے نوں جان توں روکدی ہے۔ اس دا ترک ہے کہ سیال بڑے بڑے ہن۔ اوہناں دیاں عورتاں بڑیاں بھیڑیاں ہن جو جادو پالیندیاں ہن اتے کلیجہ کڈھ کے کھا جاندیاں ہن۔ توں عورت دی خاطر چلیاں، پرتوں جان گوا کے آویں گا۔ پر مرزا کہندا ہے کہ کھیوے خان دے گھر ویاہ ہے۔ اوہناں نے لاگی گھلیا ہے، جس نے مینوں سارے دی خبر دتی ہے۔ اوہ میرے نانکے ہن تے میں دوہترا ہاں، ایس لئی ماں مینوں روک نہ۔

مرزے نے گھوڑی اُتار لئی۔ اوہ اس اتے چڑھن لگا تاں اُس دا پلا اٹکلیا تے کسے نے ساہمنیوں چھک مار دتی۔ گورے رنگ دی صاحبان جس دیاں گز گز لمیاں میڈھیاں سن۔ مرزے دا کلیجہ کڈھ کے لے گئی۔ مرزے دا کہنا ہے کہ اوہ صاحبان دے ہتھوں زہر

دا پیالہ پین نوں وی تیار ہے۔ اوہ بناں سی کیتیاں برچھی دے وار وی سہہ سکدا ہے۔ اوہ اپنی موت آپ مر سکدا ہے، کسے نوں اس دے نال کیہ لگے؟

گھوڑی چڑھدے مرزے نوں اُس دا پو و نچھل روکدا ہے۔ اوہ عورتاں دی خوب نندیا کردا ہے تے مرزے نوں عورت خاطر اپنی عزت خراب کرن توں درجدا ہے۔

مرزے دی ماں پھر اک دن لئی روکن لئی کہندی ہے۔ مرزا کہندا ہے کہ صاحبان اُس دی منگ ہے۔ جو اوہ اپنی منگ چھڈ دیوے تاں کھراں نوں لاجھ لگے گی۔ اوہ تاں صاحبان دے سدے نوں ٹھکرا نہیں سکدا۔ جے اوہ جیوندا رہیا تاں چھیتی ہی آ ملے گا۔ ایہہ کہہ کے مرزا سیالاں نوں چل پیا۔

مرزے دی بکی، جس دی تیز چال کارن کئی اپنیاں پگاں لگا چکے سن۔ اتے کہنیاں نوں ڈگ کے زندگی توں ہتھ دھونے پے گئے سن۔ تیز دوڑی جا رہی سی۔ سیالاں دے پنڈ پہنچ کے، مرزے نے اپنی دھرم دی ماسی بے بے نوں صاحبان نال ملاپ کراؤن لئی کہیا بے بے نے مرزے نوں صاحبان نال اس دے گھر میل کروا دتا۔ صاحبان نے اُس نوں دانا باد کھٹن لئی کہیا۔

رات نوں مرزے نے جام لوہار پاسوں کلیاں گھڑوائیاں۔ ایہناں کلیاں نوں گڈ کے اوہ دوبارے صاحبان پاس پہنچیا۔ صاحبان نوں اتار کے اوہ بکی تے بٹھا کے دانا باد نوں روانہ ہویا۔ صاحبان گھوڑی دی نندیا کردی ہے تے کہندی ہے کہ اس نوں میرے باپ دے تیز گھوڑے رستے وچ ہی گھیر لین گے اتے میرے بھرا تیری دھون لاه دین گے۔ ہنکار دا ماریا مرزا کہندا ہے کہ میری بکی گھوڑی اپنی بہادر ہے کہ اس توں فرشتے وی ڈردے ہن تے میتھوں خدا ڈردا ہے۔

اُدھر صاحبان دامیل بوہے تے بیٹھا ہویا سی اتے اندر نالکے بیٹھے ہوئے سن۔ فیروز ڈیگر نے کھیوے خان نوں مرزے دوارا صاحبان نوں کڈھ کے لے جان دی خبر دتی۔ عطر پھیل دے کپے گہنیاں سمیت پٹاریاں، ہمیلاں سمیت جھانجراں اتے شگناں بھرے تھال دھرے دھرائے رہ گئے۔ مرزے نوں مارن لئی گھوڑ سوار اتے پیدل وہیراں تھر پئیاں۔

کچھ دور جا کے مرزا اک جنڈ بیٹھاں سو گیا۔ صاحبان نے اُس نوں چھیتی دانا باد

جان لئی کہیا۔ صاحبان نے بھراواں دا ڈر پایا۔ پر مرزا کتھے سُندا سی اُس نے اپنی گھوڑی اُتے بہادری دی تعریف دے پُل بندھ دتے۔ اُس دا کہنا سی کہ میرے مقابلے دا سورما اَجے کوئی پیدا ہی نہیں ہويا۔ اوہ صاحبان دے سارے بھراواں نوں مار مکاوے گا۔ اس لئی اوہ کہندا ہے کہ مینوں گھڑی سوں لین دے۔ اگلی گھڑی، اوہ دان آباد پہنچ جان گے۔

مرزا سو رہیا سی کہ صاحبان نوں دور اک واہر نظر آئی۔ اس وچ اُس دے دو بھرا وی گھوڑیاں تے سوار سن۔ اس نوں مرزے دی موت دکھائی دین لگی۔ اُس نے پھر مرزے نوں جگایا تے دانا باد چلن لئی کہیا، کیونکہ چدھڑ تے سیال اس نوں نہیں چھڈن گے۔ ہنکاریا مرزا کہن لگا کہ اوہ پوراں دے پور وڈھ وڈھ کے سٹ دیوے گا۔ ایس لئی صاحبان اُس نوں گھڑی ہور سوں لین دیوے۔ سویر ہوندے سار اوہ دانا باد نوں چل پین گے۔ کجھ سماں پچھوں واہر مرزے تے ٹٹ پئی۔ اک تیر مرزے نوں ایسا وجا کہ جان لیوا ثابت ہويا۔

مرزے نے صاحبان نوں مہنا ماریا کہ اُس نے اُس دا تیر کش جنڈتے ٹنگ کے اس نال دھوکھا کیتا ہے۔ اُس ترکش وچ تن سو تیر سن۔ ایہہ تیر ایس نے سیالاں تے چلاؤنے سن۔ پہلا تیر اُس نے اُس دے بھرا سمیر تے دو جا اس دے گھوڑے نوں مارنا سی۔ تیجا تیر اُس نے اُس دے منگیترا نوں مارنا سی۔ دو جے پاسے، وین پاؤندی نوں ہوئی صاحبان مرزے نوں کہندی ہے کہ ایہہ سارا کجھ ہونی کر کے ہويا ہے۔ مولا علی دے بیٹے حسن، حسین تے وڈے وڈے پیغمبر، اُس ہونی نوں ٹال نہ سکے، فیر مرزا کس پانی ہار ہے؟ اوہ مرزے نوں اپنے نال ہی لے جان لئی کہندی ہے۔ بھادیں کہ اُس نوں وی موت آ جاوے اتے اوہ دوویں ایس جہان توں اکٹھیاں کوچ کرن۔ پر مرزا بھراواں بناں ماریا گیا۔

مرزا صاحبان دا سماں

پیلو وانگ مرزا صاحبان دے سے بارے وی دواناں وچ مت بھید ہن۔ بھائی کان سنگھ ناہجھ نے مہان کوش وچ مرزا صاحبان بارے ہور جانکاری دتی ہے، پر اوہناں دے سے بارے کوئی جانکاری نہیں دتی۔ باوا بدھ سنگھ دے مطابق مرزا صاحب شاہ جہان (58-1627) دے سے ہوئے۔ اوہناں ایہہ نرنا بھائی گورداس دی بیٹھ لکھی پوڑی اتے حافظ برخوردار دے سے توں کڈھیا ہے۔ بھائی گورداس نے وار 27 دی پہلی پوڑی وچ لکھیا ہے:

پوڑی:

لیلیٰ مینوں عاشقی چونہ چکی جاتی
 سورٹھ بیجا گاویئے جس سگھڑا واتی
 سسی پنوں دوستی ہوئے جات آجاتی
 مہینوال نوں سوہنی نے تردی راتی
 رانجھا ہیر دکھانے اوہ یم راتی
 پیر مریداں پرہڑی گاؤں پر بھاتی

اس پوڑی وچ جتھے لیلیٰ مینوں، سسی پنوں، سوہنی مہینوال تے ہیر رانجھا سورٹھ بیجا پریت جوڑیاں دا حوالہ ملدا ہے۔ او تھے مرزا صاحبان دا ذکر نہیں ملدا۔ ایہہ سدھ کردا ہے، کہ ایہہ گھٹنا بھائی گورداس (1551-1637ء) دی اُپر لکھی پوڑی پچھوں ہی وا پری۔ بھائی گورداس دا سماں اکبر توں جہانگیر دے پہلے دس سال دا ہے۔ اس لئی ایہہ گھٹنا جہانگیر دے پچھوں وا پری۔ پیلو توں پچھوں مرزا صاحبان دا قصہ حافظ برخوردار نے لکھیا ہے۔

اُس نے اپنے قصے وچ پیلو دی تعریف کردے ہوئے لکھیا ہے:

یارو پیلو نال برابری شاعر بھول کرن

جس نوں پنجاں پیراں دی تھا پنا کندھی دست دھریں

ایس توں ثابت ہوندا ہے کہ حافظ برخوردار ویلے، ایہہ قصہ کافی مشہوری پراپت کر

چکا سی۔ باوا بدھ سنگھ دے مطابق، حافظ برخوردار-1676ء وچ اورنگ زیب سے ہویا۔

اُس توں ایہہ پتہ لگدا ہے کہ ایہہ گھٹنا بھائی گورداس پچھوں شاہ جہان دے سے واپری۔

سریندر سنگھ کوہلی وی اس گھٹنا نوں جہانگیر سے واپری مندا ہے۔

کرم سنگھ ہسٹورین نے گنیش دت وڈیہرا دی پستک 'چہار باگ پنجاہ' دے حوالے

نال مرزا صاحبان دا سماں سوہنی مہینوال توں ستراسی ورھے پچھوں ہویا دیا ہے۔ سوہنی

مہینوال دا سماں گنیش دت وڈیہراں نے 1789 بکرمی یعنی 1732ء لکھیا ہے۔ ایس حساب

نال مرزا صاحبان دا سماں 1800ء دے قریب بننا چاہیدا ہے۔ بھائی گورداس دی اُتے

دسی ہوئی پوڑی وچ سوہنی مہینوال دا ذکر ہے جس توں ثابت ہوندا ہے کہ اوہناں دی سوہنی

مہینوال بارے دتی متی صحیح نہیں۔ اس پریم گھٹنا دا حوالہ 'چرتپان (دسم گرنٹھ) وچ آیا ہے۔

'چتر پکھیان' دا سماں 1700ء دے قریب ہے۔ ایس توں ثابت ہوندا ہے کہ ایس گرنٹھ

دے لکھن سے ایہہ گھٹنا کافی مشہوری پراپت کر چکی سی۔

پچھلے باب وچ کیفیت گئی چرچہ وچ پیلو گورو ارجن صاحب جی سمکالی ثابت ہوندا

ہے۔ انج ایہہ گھٹنا اکبر سے واپری ہی سدھ ہندی ہے۔ وشواناتھ تواری نے کھیواتے دان

آباد دے مراسیاں پاسوں بورا اکثر کر کے ایہہ زنا کیتا ہے کہ مرزا توں صاحبان دی گھٹنا

اکبر دے راج سے واپری جتھوں تیک بھائی گورداس دی 27 ویں وار وچ مرزا صاحبان دا

حوالہ نہ آؤن دا سمبندھ ہے۔ اس بارے کہیا جاسکدا ہے کہ بھائی صاحب جی، کوئی

اتہاس نہیں سن لکھ رہے۔ اوہناں باقی پریمیاں دا ذکر وی سرسری طور تے ہی کیتا ہے۔

نائیک ”مرزے“ دا تصور

’مرزا پددا اصل روپ میرزادہ جاں ’میرزا‘ ہے، جس دا معنی ہے شاہی خاندان دا آدمی جاں شہزادہ اُس نوں اک عزت دے طور تے وی سمجھ کے وی ورتیا جاندا رہیا ہے۔ پر پنجابی ادب وچ مرزا ایس لئی ستکار دا پاتر ہے کہ اُس نے مرداں وانگ یاری پالن لئی ندھڑک ہو کے جان دتی۔ اوہ پرانیاں قیمتاں توڑن والا بہادر پنجابی ہے، جس توں زمانے دا خدا ڈر کھاندا ہے تے جس دی لوکی فرشتاں نوں پھوکاں نال اڈائی جاندی ہے۔ اوہ مرد دی ہو میں دا سخر پیش کردا ہے، جو ناری دی ہستی دا مذاق اڈاؤندا سبھ پاسیوں مرد دی سرداری قائم کردا ہے۔ ایہو کارن ہے کہ اوہ پنجابی دلاں دی دھڑکن بن گیا ہے۔ صاحبان دا مرزا تاں بھاویں مرگیا پر لوک گیتاں وچ اوہ اے وی زندہ ہے:

1

حجرے شاہ مقیم دے
اک جٹی عرض کرے
میں بکرا دینا پیر دا
میرا سردا کنت مرے
پنچ ست مرن گوانڈھناں
رہندیاں نوں تاپ چڑھے
ہٹی ڈھبے کراڑ دی
جتھے دیوانت بلے
گتی مرے فقیر دی

جیہڑی چوں چوں نت کرے
گلگیاں ہوون سُنیاں
وچ مرزایار پھرے

2

دکھن دے دلوں چڑھیاں نے نہیریاں
اُڈدے نے گردگوار
بلبلاں ورگیاں گھوڑیاں
اُتے ویراں جے اسوار
ہتھیں تیغاں تنگیاں
کردے مارو مار
وے توں پٹھاں چنڈ دے سوں گیا
جٹا کر کے آ گیا وار
تینوں بھجے نوں جان نہ دین گے
جٹا جانو دین گے مار

3

بھتے چوں کڈھ لیا جٹ نے ٹول کے
رنگ دا سنہری تیر
ماریا جٹ نے مچھاں کولوں وٹ کے
اڈ گیا وانگ بھنیر
پنچ ست لاه لئے گھوڑیوں
نواں لاہیاں صاحبان دا ویر
صاحبان ڈگدے بھراواں نوں دیکھ کے

اکھیوں سٹدی نیر
آہ کیہ کیتا مرزیا خونیاں
ہور نہ چلائی ایسا تیر
اسیں اک ڈھڈلتاں دے لہنیاں
اکو ماں دا چنگھیا سیر

4

ونگ تڑنگیے ٹاپلیے
تیرے پیٹھ مرزے دی ڈور
جتھے مرزا وڈھیا
اُتھے رون تترتے مور
محلان بچ روندیاں رانیاں
قبراں بچ روندے چور

5

دانا بادسی پنڈ دوستو
وچ بار دا بھارا
مسلمان سی قوم اُسدی
چنگا کرے گزارا
پنچ پتر سوہیے بچھل دے
اوہدا بھاگ نیارا
ماں مرزے دی نام نصیبو
دودھ پت پروارا
مرزا ماییاں نوں

سو پتراں توں پیارا

6

تیری میری لگی دوستی
پڑدا نال پیارا
صاحبان نال لڑاوے نیر
کہندے لوک ہزاراں
مرزے یار دیاں
گھر گھر چھڑیاں داراں

7

سو سو کوہ توں چڑھی لوکائی
مرزا دیکھن آوے
بئی مرزا کھراں دا
اج ودھکے بولی پاوے

8

ہیر یا ہرنا باغیں چرناں
باغیں تاں ہو گئی چوری
پہلوں لنگھ گیا کیٹھے والا
مگروں لنگھ گئی گوری

9

بک بک روندی صاحبان بہہ کے

جند غماں نے کھوری

کوکاں پین گیاں

میہو نہ لگدے زوری

پیلو رچت قصہ مرزا صاحبان پہلا بہادری دا قصہ ہے۔ پیلو نے اس نائیک مرزے
نوں بڑیاں ریمجھاں نال بنیا ہے۔ مرزے نے کھراں دے سردار و نچھل دے گھر جنم
لیا۔ اوہ جنم سے توں ہی سُندر تے بہادر ہے:

گھر و نچھل دے مرزا جمیا کرڑیوار

جنم دتا مائی باپ نے، روپ دتا کرتار

ایسا مرزا سورما کھراں دا سردار

اوہ اپنے نانکے صاحبان دے نال مسیت پڑھن جاندا ہے، جتھے دوواں دا عشق ہو
جاندا ہے۔

صاحبان پڑھو پٹیاں، مرزا پڑھے قرآن

وچ مسیت دے لگیاں جانے کل جہان

اوہناں دے عشق دا بھید کھل جان تے اس نوں واپس اپنے پنڈ بھیج دتا جاندا ہے۔
اودھر صاحبان دی ملگنی چدھڑاں دے طاہر خان نال کردتی جاندی ہے۔ ویاہ وچ تن دن
باقی سن کہ صاحبان کرموں برہمن ہتھ سنیہا بھیجی ہے کہ اوہ آ کے اُس نوں لے جاوے۔
سنیہا ملن تے مرزا صاحبان نوں لیاؤن لئی تیار ہو جاندا ہے۔ اگلے دن اُس دی بھین چھتی
دی شادی ہونی ہے۔ اوہ اُس نوں رکن لئی کہندی ہے:

چڑھدے مرزے خان نوں چھتی کرے جواب

ہٹ کے بیٹھیں مرزیا، گھر وچ کریں صلاح

اتے پلنگھ تے بہہ کے، میرا ہتھیں کاج سوار

بھلکے آؤن گے بھٹی ساندل بار دے صاحبان ٹھنڈے بار

پر مرزے دا کہنا ہے:

میرا جان ضرور دا چھپے بھائی چار

اچھی کرن اپنے تک نوں نہیں کھرلاں نوں آؤ ہار

میرا جانا ضرور دا جانڈے نوں ہوڑ نہ پا

انج مرزا نہیں چاہندا کہ صاحبان نوں چدھڑ ویاہ کھڑھن اتے کھرلاں نوں ہار

آوے۔ اس لئی قبیلے دی آنکھ سبھ توں ودھ پیاری ہے۔ مرزے دی ماں وی مرزے نوں

عورت دی خاطر اپنی جان نہ گواؤن دا سبق دیندی ہے:

چڑھدے مرزے خان نوں متاں دیوے ماں

بُرے سیالاں دے معاملے، بُری سیالاں دی راہ

بُریاں سیالاں دیاں عورتاں لیدیاں جادو پا

کڈھ کلجے کھانڈیاں، میرے جھاٹے تیل نہ پا

رن دی خاطر چلیا ایں، آویں جان گوا

آکھے میرے لگ جاں اگے پیر نہ پا

مرزے دا پوہنجھل وی اس نوں اچھی ہی نصیحت دیندا ہے:

چڑھدے مرزے خان نوں ونجھل دینا مت

بھٹھ رناں دی دوستی گھری جہناں دی مت

ہس کے لاؤندیاں یاریاں، رو کے دیندیاں دس

جس گھر لائی دوستی مول نہ گھتوں لت

لتھی ہتھ نہ آوندی دانشمنداں دی پت

صاحبان آئیں نہ چھڈ کے سر نہ رہو ساڈی پت

پر مرزا بہادر تے سچا عاشق ہے، ایس لئی اُس دا اُتر بڑا ترک سنگت ہے:

ویاہی ہووے چھڈ دیواں منگ نہ چھڈی جا

جے کر منگ میں چھڈ دیواں لگے کھرلاں نوں لاج

ایس طرحاں مرزا موت نالوں آنکھ نوں ترجیح دیندا ہے۔ اُس دی منگ کوئی ویاہ

کھڑے ایہہ اک آنکھی پنجابی نوجوان نوں کوئیں پروان ہوسکدا ہے؟ اوہ تاں سگوں ماں
 نوں کہندا ہے کہ اُس نوں تاں خوشی ہووے گی کہ مرن پچھوں اوہناں دی کہانی جگ وچ
 چرچا دا سرناداں بنے:

پُت مرزا نونہہ صاحباں، ساڈی ٹورنی جگ وچ وار
 اُس بہادر نوجوان نوں اپنی موت دی کوئی چنتا نہیں۔ اوہ تاں باقیوں نوں وی اُس
 دی موت دا فکر نہ کرن لئی کہندا ہے:

اپنی موتے میں مراں، میرے نال تہاںوں کیہ؟
 اُس دا کارن اُس دا صاحباں پریتی اتھاہ پریم ہے۔ اوہ صاحباں نوں اپنا سبھ کجھ اپنا
 آپ گواہ چکا ہے۔ اس لئی اوہ اس دے عشق وچ زہر دا پیالہ پین نوں وی تیار ہے۔ برچھی
 کھا کے وی جی نہ کرن والا ہے۔

کڈھ کلیجہ لے گئی خان کھیوے دی دھی
 گز گز لمیاں جانیاں رنگ جو گورا سی
 جو دیو پیالہ زہر دا میں مرزا لیندا لچا
 جے مارے برچھی کس کے مرزا کدی نہ کردا سی
 اُس دے ترن سے کئی بدشگنیاں ہوندیاں ہن پر سرڑی مرزا ایہناں دی پرواہ نہ
 کردا ہویا صاحباں پاس آپہنچدا ہے۔ اوہ اُس نوں اُدھال کے دانا باد نوں روانہ ہو
 جاندا ہے۔ رستے وچ اوہ اک جنڈ پیٹھاں سوں جاندا ہے۔ صاحباں اس نوں بھراواں دی
 بہادری اتے چدھراں دا ڈر پا کے اوتھوں نس جان لئی کہندی ہے۔ پر مرزے نوں اپنی
 طاقت تے گمان ہے۔ اوہ صاحباں نوں کہندا ہے:

میرے اپر نہ کوئی دیہدا سورما، جیہڑا میرے پور وار کرے
 مار کیہاں تیرے جنے نے پاس تیرے ویر کھڑے
 جھٹ کو جھوٹا جنڈ پیٹھ لین دے مڑ جیہڑی رب کرے
 اج دی گھڑی سوں لین دے، دوجی گھڑی وڑاں دان آباد
 صاحباں جگاؤندی ہوئی پھر کہندی ہے:

جے نہ سی توڑ نبھاؤنی میری کاہنوں پکڑی بانہہ
 بچا کر دے عاشقا، نہ اگے ملن تینوں تھان
 پر ہنکاری مرزا اس دی نصیحت دی کوئی پرواہ نہیں کردا۔ سگوں اُتر دیندا ہے:

مرزا آکھے کوئی نہ دیہدا سورما، جیہڑا مینوں ہتھ کرے
 کٹک بھڑاہ دیاں نکری، میتھوں بھی راٹھ ڈرے
 ول ول وڈھ دیوں سورے، جیوں کھیتی نوں پین گڑھے
 سر سیالاں دے وڈھ کے سٹاں گا وچ رٹھے

اوہ تاں ایہہ وی کہندا ہے کہ اس داناں کچھریاں اندر وجدا ہے، راجے اس دا پکھ
 پور دے ہن۔ اوہ لاہور دے سارے رستیاں تے قبضہ کر سکدا ہے تے شہر وچ ہل چل چا
 سکدا ہے۔ دھرتی دیاں چارے اطراف لٹ سکدا ہے اتے برجھیاں نال اُتھل پتھل کر
 سکدا ہے۔ اُس توں تاں خدا وی ڈردا ہے۔ اُس نوں کیول اپنے آپ تے ہی نہیں سگوں
 اپنی گھوڑی تے بڑا مان ہے۔ اوہ اس نوں دوجی دُنیا اتے عرشوں اُتری دسدا ہے جیہڑی
 اسان وچ اڈ سکدی ہے۔

بکی توں ڈرن فرشتے، میتھوں ڈرے خدا
 چھہ وچ پتال، اڈ کے چڑھے اکاش

مرزا جنڈ پٹھاں سوں جاندا ہے۔ صاحبان نوں واہر آؤندی نظر پیندی ہے۔ اُس
 نوں اپنے بھراواں دی موت نظر آؤن لگدی ہے تے اوہ ترکش نوں جنڈ تے ٹنگ دیندی
 ہے۔ واہر آؤندی ہے۔ مرزا کویں ٹاکرا کرے۔ اوہ صاحبان نوں کوسدا ہے
 مندا کیتا سن صاحبان، میرا ترکش ٹنگیا جنڈ

تن سوکانی مرزے جوان دی دیندا سیالاں نوں ونڈ
 پہلا ماردا ویر سمیر دے دوجی کلمے دے تنگ
 تیجی ماراں جوڑ کے، جہدی ہیں توں منگ

سیال اتے چدھڑ مرزے نوں تیراں نال ون دیندے ہن۔ پیلو کہندا ہے کہ
 بھراواں توں بناں مرزا مارا جاندا ہے۔ دوجا اس دا ہنکار اس نوں لے پٹھدا ہے۔

باجھ بھراواں جٹ ماریا، کوئی نہ مرزے دے سنگ
 مرزا ماریا ملک الموت نے کجھ ماریا اوہنوں گمان
 پیلو نے مرزے نوں اک چنگا نشانے بازوی دکھایا ہے:

مرزے آؤندا ویکھیا، صاحبان دا ویر ضمیر
 تے مرزے نے گوشے وچوں کڈھیا، کرڑے نکلے دا تیر
 کر بسم اللہ ماریا بھید وانگ بھنبھیر
 گھوڑی اُتوں لاه لیا صاحبان دا ویر شمیر

اُتے چرچا توں مرزے وچ اوہ سارے کچھن روپمان ہو جاندے ہن جیہڑے کہ
 اک نائیک وچ ہونے چاہیدے ہن۔ نائیک وچ پٹھ لکھے گن ہونے چاہیدے ہن۔

(1) تیاگ کرن والا

(2) چھیتی کم کرن والا

(3) ٹھیک کم کرن والا

(4) گلین تے امیر

(5) روپمان جوان، اُتساہ پورن تے تیجسوی۔

(6) لوکاں دی پریم شردھا دا پاتر

(7) چتر

(8) سُشیل

مرزا عشق دی خاطر خاندان سمیت سبھ کجھ چھڈ ہی نہیں دینا سگوں اپنی جان وی
 قربان کر دینا ہے۔ اس دا سمبندھ وی چنگے گھرانے نال ہے تے آپ وی کھراں دا
 سردار ہے۔ اوہ سوہنا، جوان تے اُتساہ بھرپور ہے۔ باوا بدھ سنگھ دے مطابق، ”اوسدا
 آچرن اک اچا تے سچا ہے۔ جتھے بہادری تے آن سی، اتھے ظلم اتے کام دا نشان ناہیں۔
 جو ان ہونیاں وی ٹیار صاحبان نال میل ہو یا۔ پیار وی سی، عشق وی سی پر چوری وصال
 نہیں چاہیا۔ صاحبان نوں پرنا کے وساؤنا سی۔ ماپیاں دے گھروں کیوں کڈھی، اُس
 کر کے کہ چدھڑاں دے ہتھ نہ آوے۔“

اخیر ویلے جدوں مرزا مردا ہے تا پڑھیار دی ہمدردی اُس نال ہو جاندی ہے۔
 مرزا ہٹھ ماس دا بنیا لوک نائیک ہے۔ اوہ اجیہا نائیک ہے، جو اپنی آنکھ خاطر اپنا
 آپ قربان کر دیندا ہے۔ اوہ اُس ویلے دے قبیلداری جنگ دی تقید کردا ہے۔ پیار
 نالوں اُس وچ آنکھ دے جذبے دی اہمیت دیندا ہے۔ اوہ اجیہا آدرمان دا سورما ہونیڑدا
 ہے، جو اپنی منگ نوں چھڈنا اپنی ہتک سمجھدا ہے۔ اوہ پنجابی نوجواناں دی آنکھ اتے بہادری
 داتا را بن گیا ہے۔

پیلو دا شعوری دُکھانت

المیے دی شروعات پراتن قبیلیاں دے کرم کانڈاں وچوں ہو یا جیہڑے کسے معاشرے دے معاشی اتے سماجک جیون وچ اہمیت رکھدے سن۔ اجہیاں کرتاں دا عام عنوان، اتہاسک جاں مٹھیا سک نائیک اتے کھل نائیک دے جدوجہد نال میل ہوندا سی، جس وچ نائیک دی موت ہو جاندی سی اتے موت پچھوں اُس نوں امر درسایا جاندی سی۔ مٹھیا سک پاتر اوسریز (Osiris)، ایٹس (Attis) اتے ایڈنیس (Adonis) نال سمبندھت مصر اتے سیریا وچ لکھے دُکھانت سبھ توں پہلے دُکھانت منے جاندے ہن۔ پورب وچ کیول مدھکالین، جاپان وچ نوحہ (Noah) بارے لکھے المیے توں چھٹ کوئی المیہ نہیں ملدا۔ یورپی دیشاں وچ یونان وچ سبھ توں پہلاں المیہ دی ترتی ہو یا، جتھے پر کرتی دے دیوتا ڈائونیس نال سمبندھت ساکھیاں دے آدھارتے ناچ ناٹ کھیڈے جاندے اتے نال ہی قبیلے دے کسے مہان نائیک دی موت تے لوک ناٹ کھیڈے جاندے۔

دُکھانت (Tragedy) شبد Tragedia توں پرچلت ہو یا جس دا مطلب 'بکری گیت' ہے۔ یونان وچ ڈاؤنسس دیوتا نوں خوش کرن لئی ہر سال بسنت وچ اس دی تعریف وچ گیت گائے جاندے سن تے ناچ کیتا جاندی سی۔ ایہہ ناچ تے گیت ہی یونانی نائک دا ڈھلا روپ سن۔ ہولی ہولی ایس سنگیت دا نام Tragedy پے گیا۔ چنگے گیت دے رچہکار نوں بکری دا ماس انعام وجوں دتا جاندی سی۔ ایہناں گیتاں نال بکرے دی بلی دتی جاندی سی جس کر کے ایہہ Tragedy اکھوائے۔ ارسطو نے دُکھانت بارے اوہناں نائک رچناواں نال کیتا جیہناں دے پاتر ادھے انسان تے ادھے بکرے ہوندے سن۔ ارسطو مطابق المیہ ایچھے کماں دا تقلید جاں نقل ہے۔ جیہڑا گمبھیر حدوں پورا ہووے

اتے اخیر لے نتیجے دا ہوئے۔ اوس وچ استعارے دی زبان دا استعمال ہووے۔ وضاحتی دی تھان نظر آدنا ہووے کہ جیہڑا ہمدردی اتے ڈر دے اثر نوں اُجاگر کر کے ویکھن والیاں دی اُمیداں تے پور اُتر سکے۔ یعنی اوس نوں پوری طرحاں سمجھ کے اثر کر سکے۔ اتے ایہناں خواہشاں ویکھن والیاں وچوں ڈراتے ہمدردی دا نکاس کر سکے۔ ارسطو مطابق دُکھانت دے پچھے انگ ہوندے ہن۔

قصہ گوئی، کردار دی عکاسی، شبد دی کھوج، سوچ دی انگ، ویکھن والے تے گیت۔ ایہناں وچوں سبھ توں ودھ اہمیت ارسطو نے قصہ گوئی نوں دتی ہے۔ اوس دے اِس نوں المیہ دی روح نیا ہے۔ اُس نے اُس نوں واقعات دا مجموعہ کہیا اے۔

قصہ گوئی دی گناں وچوں پہلا گن ایس دا تنہائی اے۔ یعنی تنہائی پن ہن اس دا مڈھ ہووے۔ ہر ایک واقعہ ایس کم دا ان کھڑواں تے ضروری حصہ ہووے۔ دوسرا گن قصے دا مکمل ہونا اے۔ مطلب ایس دا شروع، درمیان اتے اخیر ہووے۔ تیسرا گن ممکن ہے۔ یعنی جو ہو چکیا ہے۔ اتے جو ہو سکدا اوہ نیں۔ چوتھا گن قصہ گوئی دے ہر ایک حصے دی ترقی آرام نال ہونی چاہیدی ہے۔

پنچواں گن ہے لٹکا، جس لئی واقعات دی جانچنا ضروری ہے۔ پر نال ہی ایہناں وچ کم کرن دا تعلق قائم کرنا ات ضروری ہے۔ اتے چھیواں گن ہے۔ قصہ کاراں دی ریاستی جڑتاں توں باہر ہونا ہی خوبصورتی دی علامت اے۔

دُکھانت دا دو جا حصہ کردار دی عکاسی اے۔ ارسطو دے مطابق دُکھانت دے ہیرو دا کردار مہمان ہونا چاہیدا اے تاں جو ایس دے دُکھی جیون بارے ویکھن والیاں دے کردار دی عکاسی ویلے ایس دی پراتن نسل جاں دا دھیان رکھن دی لوڑ ہے۔ کردار جیون دے متعلقہ ہونا چاہیدا اے۔ عام کردار نہیں ہونا چاہیدا۔ ایس دی خوبصورتی تے سچ ہونی چاہیدی ہے۔ ارسطو دے مطابق دُکھانت دا ہیرو اثر انداز ہون والا ہونا چاہیدا۔ تاں جو ویکھن والیاں دے نال ایس دی اک سارتا پیدا ہو سکے۔ اوہ اتہنا دا زبردست اتے خاص بندہ ہووے۔ شاہی خاندان جاں جاگیرداراں دے پروار وچوں ہووے ایس دے مزاج وچ کوئی نہ کوئی کمزوری دا ہونا ات ضروری ہے تاں ہی اوہ بد قسمتی دا شکار بنے گا۔ ارسطو

نے المیہ دے حصیاں وچ تیجا حصہ سوچ دا نتیجہ دتا ہویا اے۔ دُکھانت دے چوتھے حصے وچ وضاحت بارے ارسطو دا وچار ہے کہ ایہہ آپس وچ میل رکھدا ہووے۔ جس وچ لے، سمیل اتے گیت دے اثرات ہوں۔ پنجواں حصہ گیت نوں ایس نے دُکھانت دا اکھڑواں حصہ نیا اے۔ چھویں حصے وچ اصول دے طریقے نوں ایس نے سبھ توں گھٹ فنکارانہ دنیا اے۔ کیوں جے اک تاں ایہہ شاعر دی متوقع اسٹیج فنکار دی آرٹ اُتے پورا ہوندا اے اتے دو جے ایس دے بغیر وی المیہ دے غالب اثر انداز ہوں دا تجربہ ممکن ہے۔ یعنی المیہ دے ڈھلے اثر لئی ایس دی خاص لوڑ نہیں ہے۔

دُکھانت دا ہیرو عام توں کچھ اُچا ہوندا اے۔ جو اجیہی غلطی کر پٹھدا کہ موت دا کارن بن جاندی ہے۔ ایس دی بھل دی پرکھ وچ ودھیرے دُکھ ہے۔ جیہڑی اُس نوں جھلنے پیندے ہن۔ جس کارن ویکھن والیاں دے من وچ ایس دے خلاف دشمنی پیدا ہوند اے۔ اُچے گناں دا ہون کارن اوہ اپنے مقصد لئی جنگ کردا ہے۔ اوہ اپنی جان دے دیندا ہے۔ پر اصولاں توں کچھ نہیں ہٹدا۔ ایہناں گناں دے کر کے ہی المیہ نوں اک اہم آرٹ نیا گیا اے۔

پیلو دا قصہ مرزا صاحبان پہلا قصہ ہے جس دا اخیر دُکھانت توں بھری ہوئی اے۔ ایس توں پہلاں دمور نے ہیرا نچھے دے قصے نوں سکھاں بھریا لکھیا اے۔ پیلو پچھلے حافظ برخوردار نے یوسف زلیخا، سسی پنوں تے مرزا صاحبان قصے دا المیہ وچ لکھ کے روایت نوں اگے توری اے۔

مرزا صاحبان دا قصہ عشقیہ قصہ ہے۔ عشق دی فطرت وچ دُکھانت دا نتیجہ سمایا ہویا اے۔ عشق دے خاص مطلب ہن۔ محبت، اُلفت کسے چیز دی خواہش کرنا جاں کسے چیز نوں حدوں ودھ پیار کرنا۔ جس نوں جنون جاں پاگل پن وی کہندے ہن۔ جیہڑا کسے دی خوبصورتی نوں ویکھن نال پیدا ہوندا اے۔ یعنی کسے حسین شے نوں ویکھ کے جدا ہو جان نوں عشق کہندے نیں۔ عشق اکھر عشقا وچوں نکلیا وی دسیا جاندا ہے، جو اک بوٹی دا نام ہے جس نوں لبلاب جاں امر ویل وی کہندے ہن۔ جدا وہ بوٹی کسے رکھ نال چمبڑ دی جاں لپھڑی ہے تاں اُس نوں سُکا دیندی ہے۔ ایہو حالت عشق دی ہے۔ ایہہ جس دل تے چھا

جاندا ہے، اُس دے مالک نوں سُکا دیندا ہے تے اس نوں پیلا کر دیندا ہے۔
 عشق تے حسن دا گوڑا سمبندھ ہے۔ ایسے لئی قصہ کاراں نے سندر تا دے ذکر اتے
 سبھ توں ودھ بل دتا ہے۔ قصہ نائیک فرشتاں توں گھٹ نہیں تے نائیکاواں پریاں اتے
 اپسراواں توں وی سُندر ہن۔ لوک کردار ہون دے باوجود وی ایہناں دی سندر تا نوں
 مافوق الفطرت تے چتریا گیا ہے۔ صاحبان اپنی سندر ہے کہ اس نوں دیکھن والا اپنی سدھ
 بدھ گوا بیٹھدا ہے:

صاحبان گئی تیل نوں گئی پیاری دی ہٹ
 پھڑ نہ جانے تکرڑی ہاڑ نہ جانے پھٹ
 تیل بھلاوے بھلا بانیا دتا شہت الٹ
 ونج گوالے بانیاں بلد گوالے جٹ
 تن سو ناٹگا پڑ رہیا ہو گئے چوڑ چپٹ

حسن دا ایہہ لشکارا بجلی دے لشکارے وانگ وجدا ہے تے عاشق معشوق پہلی تنگی
 تے ہی اک دو جے توں قربان ہو جاندا ہے ہن۔ ایہہ پیار اپنا طاقت ور ہوندا ہے کہ اوہ
 کسے ہور دی آس کرنا وی پاپ سمجھدے ہن۔ سماج اس پیار نوں پروان نہیں کردا جس دا
 سٹا سماج تے کرداراں دی آپسی ٹکرنکلدا ہے۔ اس ٹکٹ وچ کردار اپنے درڑھ مقصد تے
 قائم رہندے ہن۔ اوہ سر دھڑ دی بازی تاں لا جاندا ہے ہن، پر عشق نوں لیک نہیں
 لاؤندے۔ اس دا نتیجہ دکھانت وچ نکلدا ہے۔

مرزا صاحبان دا پیار وی بچپن وچ ہی پے جاندا ہے۔ جد صاحبان دے مایاں نوں
 پتا لگدا ہے تاں اوہ صاحبان دی منگنی چدھڑ خاندان دے طاہر خان نال کر دیندے ہن۔
 ویاہ توں تن دن پہلاں صاحبان کرموں برہمن راہیں مرزے نوں سنبھا بھجیدی ہے کہ اوہ
 آوے تے اس نوں آکے لے جاوے۔ مرزا اپنی بھین چھتی دا ویاہ وچے چھڈ کے
 صاحبان نوں لین آؤندا ہے۔ اوہ صاحبان نوں کڈھ کردا ہے۔ جد اُس اُدھالے دا پتا لگدا
 ہے تاں چدھڑ تے سیال وھیراں گھت کے مرزے مارن لئی تڑ پیندے ہن۔ اُدھر کجھ دور
 جا کے مرزا سوں جاندا ہے۔ صاحبان اس نوں چھیتی نال دانا باد جان لئی کہندی ہے پر

ہنکاری مرزا اپنی بہادری دے سو پہلے گاؤندا ہے۔ صاحبان اس دے تیرکمان نوں جنڈ تے
 ٹنگ دیندی ہے کیوں جو اوہ اس دے بھراواں نوں ایہناں تیراں نال مار نہ دیوے۔
 ایدھر وہیر مرزے دے کول پہنچدی ہے تے مرزے تے حملہ کردی ہے۔ سیالاں دا اک
 تیر مرزے نوں وجدا ہے تے اُس دی موت دا کارن بنا ہے۔ پکھوں صاحبان وی اپنی
 جان دے دیندی ہے۔ انج ایہہ قصہ دکھانت وچ ختم ہوندا ہے۔

مرزا صاحبان کس گل دا المیہ ہے؟ مرزا تے صاحبان دیاں موتاں ایہناں دے پیار
 ویاہ دا المیہ بن جاندا ہے۔ پر وچ جو جذبہ کم کر رہیا سی، اوہ اپنا مدھ قالین سنکپ، جو
 قبیلداری لڑائی دی صاحبان کسے ہور دی منگ سی۔ مرزا اُس نوں اپنی منگ سمجھدا سی تے
 منگ نوں چھڈنا پر لے درجے دی بے عزتی، جس توں موت نوں ترجیح دتی جاسکدی ہے؟
 اس لئی اوہ ماں نوں کہندا ہے۔

ویاہ ہووے چھڈ دیواں، منگ نہ چھڈی جا
 جیکر منگ میں چھڈ دیواں، لگے کھراں نوں لاج
 پُت مرزا نونہہ صاحبان، ساڈی ٹرنی جگ وچ وار
 پیلو نے مرزے دا بنب جو پیش کیتا ہے اوہ مقصد پریمی دا نہیں، سگوں مقصد
 سورے دا ہے۔ مزا سرتے کھڑی موت توں وی بے مکھ ہے:

مرزا آکھے کوئی نہ دیہدا سورما، جیہڑا مینوں ہتھ کرے
 کٹک بھڑا دیاں نکریں میتھوں بھی راٹھ ڈرے
 ول ول وڈھ دیوں سورے میں، جیویں کھیتی نوں پین گڑھے
 سر سیالاں دے وڈکے، ساناگا وچ رڑھے

مرزا اپنی موت لئی صاحبان نوں مجرم ٹھہراؤندا ہے:

مندا کیتا سن صاحبان میرا ترکش ٹنگیا جنڈ
 تن سوکانی مرزے جوان دی دیندا سیالاں نوں ونڈ
 پہلی ماردا ویر شمیر دے دوچی کھلے دے تنگ
 تیجی ماراں جوڈ کے جہدی ہے توں منگ

اچ ایتھے پنجابی ناری دا اک وکھرا روپ دکھن وچ ملدا ہے۔ ہندوستانی ناری لئی گھر والا رب داروپ ہے اتے اوہ گھر والا دی رکھیا لئی وڈی توں وڈی قربانی کرن لئی ہمیشاں تیار رہندی ہے۔ پر صاحبان ایہہ جان کے کہ مرزا اک چنگا نشانے باز ہے تے اوہ اُس دے بھراواں نوں تیراں نال ون سٹے گا، اُس دے تیراں نوں توڑ دیندی ہے تے کمان نوں درخت تے تنگ دیندی ہے۔ سٹے وچوں نہتھا مرزا صاحبان دے بھراواں ہتھوں ماریا جاندا ہے۔ اس طرحاں صاحبان اپنے پریکی نالوں بھراواں دی حفاظت نوں پہل دیندی ہے۔ ونجارا بیدی نے سیفولکیز دے نائک ایڈمیس دے حوالے نال ایہہ سدھ کیتا ہے کہ ایہہ روٹی یونانی پٹھ کر کے پنجابی ادب وچ آندی ہے۔ ایس ڈرامہ وچ اک کردار اینٹی گینی اک پرسنگ وچ ایہہ دلیل دیندی ہے کہ گھر والے تے پتر نالوں بھرا ودھیرے قیمتی ہوندا ہے۔ تیویں ہور بچے تاں پیدا کر سگدی ہے پر بھرا پیدا نہیں کر سگدی۔

قصہ کاراں وانگ ساڈے تنقید نگار وی مرزے دی موت لئی صاحبان نوں ہی مجرم ٹھہراؤندے ہن۔ ایس بارے کشن سنگھ دے انمول اکھرا ایہہ ہن۔

صاحبان کچ کیتا۔ بھلیکھے وچ آگئی۔ صاحبان دا بھلیکھا کیہ سی بھرا ماں نوں جسے سن۔ اک ماں دا دُڈھ چنگھیا سی۔ لہو سا نجھیا سی۔ بھین بھراواں سا نجھ سی۔ ایہہ سا نجھ سی، جنا چر گھر سی۔ اوہناں دے وگ وچ سی۔ اوہناں دیاں سماجک قیمتاں دے دائرے وچ سی۔ سا نجھ رہندی جے جتھے اوہ چاہندے سن، اوہناں دے آکھے لگ کے ویاہی جاندی جے بھین بھرا سماج دی اسے جماعتی پوزیشن وچ رہندے۔ صاحبان عشق دے حوالے ہو گئی پوزیشن بدل گئی۔ اوہناں دی عزت نوں ہتھ پیا۔ اوہناں لئی بھین بدکار ہو گئی ویرن ہو گئی۔ صاحبان نوں اچے وی اوہ بھرا لگدے رہے جدوں کہ اوہ بھراواں دے روپ وچ جماعتی دشمن سن عشق دے ویری سن۔ لڑائی تے اپنت ہن لہو دی سا نجھ دی بناں تے نہیں سن۔ ہن اوہناں دی بنا وچار دھارک سی، جماڑی سی، سماجک قیمتاں دی سی، عشق دی سی۔ صاحبان عشق توں بنی پوزیشن سمجھ نہ سکی۔ نویں بنی پوزیشن وچ عشق تے لہو نوں نکھیڑ نہ سکی، بھراواں دے نویں روپ نوں ایس روپ دے اپنے نال رشتے نوں سمجھ نہ سکی۔ کچ ماریا۔ نقصان اٹھایا۔

ایس طرحاں مرزے دے واقعہ لئی سارا جرم صاحبان تے مڑھ دتا گیا ہے۔ سوال پیدا ہوندا ہے کہ جے صاحبان کمان نوں جنڈ تے نہ ٹنگدی تے تیر نہ بھندی تاں کی ایہہ ان ہونی نہ واپردی؟ مرزے دی واقعہ بارے اک ہور بہت اہمیت والا اشارہ ملدا ہے۔ 'باجھ بھراواں جٹ ماریا، کوئی نہ مرزے دے سنگ' توں ثابت ہے کہ جو صاحبان ترکش نہ وی ٹنگدی تاں وی مرزے دی موت اٹل سی۔ اصل رہس تاں ایہی ہے کہ مرزے پاس کوئی وی اجیہی تھاں نہیں جتھے اوہ صاحبان نوں لے کے جاسکے۔ مگر واہر لگی ہوئی ہے، دانا باد توں ترن ویلے اوہ اپنے رشتے توڑ کے مڑیا سی۔ نہ تاں اوہ دانا باد جاسکدا ہے اتے نہ ہی اس پاس اپنی طاقت ہے، جس نال اوہ چدھڑاں اُتے سیالاں دیاں فوجاں دا مقابلہ کر سکے۔ مرزے دی بہادری نہ وی رکھیے تاں وی مرزے دی اکلے طاقت وروہی دھر دے ساہمنے اصلوں ہی فضول ہے۔ پیلو نے جیہڑا مرزے دا دکھانت تصویر بنائی ہے، اس توں وی گل صاف ہو جاندی ہے:

چدھڑ سیال چڑھ پئے راہیں گھت وہیر
 فوجاں گھیرا گھتیا کر کے بڑی تدبیر
 کڑ کڑ چلن گولیاں، مرزے نوں پیندے بہتے تیر
 اوہ ستا نہیں جاگدا قائم نہیں ہوندا سریر
 دیکھ جنڈورے دی چھتری، سر پر بولے کاں
 ناگو وجے ملک الموت دے کتے نہیں دیندے جان

عشق وچ دکھانت دا ہونا آویٹک ہے، کیونکہ عشق دی سچائی مول روپ وچ دکھاں بھری ہے۔ جتھوں تیک صاحبان تے بے وفائی دے جرم دا سببندھ ہے اجیہا ہونا لازمی سی کیونکہ مرد پردھان سماج وچ عورت بناں جرم دے مجرم ہے۔ قصہ کاری وچ کمال دا اخیر وروہ ہے کہ ہیر، سسی سوہنی سیری اپنی مخالفت کارن سلاہیاں جا رہیاں ہن۔ پر اوہناں دے قصیاں وچلے کوئی وچ عورت نوں نندرہے ہن۔ ایہہ اخیر مخالفت دے درمیانی دور شعور دا نظارہ وچوں پیدا ہویا ہے، جس وچ عورت دا تصور دیوانگی والا ہے۔ ایسے نکتے نے ہی مرزے دے المیہ نوں صاحبان دی بے وفائی نال جوڑ دتا ہے۔ مرزا اتے صاحبان

دوویں اِکو نطقے اوپر ہی اِکو جہی نصیب جھلدے ہن۔ پنجابیاں دے مناں وچ مرزے دا کردار پریکی اتے سورمے دا اتفاق ہے۔ ایس لئی اُس دا سوناں جاں صاحباں دا ترکش ٹنگنا کہنا تاں اس سائیکے چوں پیدا ہوئے کارن ہن جو مرزے نوں سورمے دے روپ وچ وارنگ دیندی اے۔ ایسے سائیکے نے ہی صاحباں نوں بے وفا ثابت کیتا ہے۔ ایس لئی صاحباں مرزے دی موت دا کارن نہیں۔ اوہ مرزے نوں سُنہیا بھجج کے بلاؤندی ہے تے بوہے بیٹھی ججھ دے ہندیاں مرزے نال بہہ رہی ہے۔ انج اوہ دی اپنا آپ قربان کرن نوں مرزے وانگ ہی فنکشن ہے۔ اوہ تاں آپ واقعہ جھلدی ہے۔ سماج دے قانوناں دی خلاف ورزی کر کے مرزا اپنی ہونی خودسرجدا ہے کیونکہ سماج نال اکل بندہ مکر لین توں ناقابل قبول ہے۔

پیلو مرزے دے دکھانت لئی ہونی نوں ذمہ وار ٹھہراؤندا ہے۔

(1) ہونی مرزے تے کد پئی، رلی سیالاں دے نال

(2) اگے صاحباں بولدی مرزیا من میری عرض

ہونی ورتی پیغمبراں، ہونی مرزے تے گئی آ

بیٹے شاہ علی دے حسن حسین بھرا

لڑدے نال یزیدیاں، دتے پور کھپا

در وچ روندی بی بی فاطمہ، مُڑ کے نہ آئے میرے پاہ

مرزیا ایڈ پیغمبر مر گئے، توں کہندا پانہیار

ہونی دا ایہہ ذکر روایتاں ہے۔ اجیہا درمیانی دور وچ لوکاں دا ہونی، قسمت بھادوی جاں

لکھے لیکھاں وچ ڈوگھا یقین ہون کر کے ہے۔ درمیانی دور وچ انسانی علم دا دُھرا مصروفیت

اُتے نہیں سی سگوں روحانی اصول ہی اس دا آدھار ہوندا سی۔ کسے سموچی طاقت فکر کرن کارن

اپنے آپ تے بھروسہ دے تصور نوں اجنبی علم وچ مڈھلی تے پرکھ تھان حاصل سی۔ ایسے لئی ملی

اصلیت دے کارن لبھن لگیا، اس دی تہہ تھلے جا کے اُس پٹھاں کم کر رہیاں سماجی تے

معاشی طاقتاں دا پانج اُگھاڑن دی تھان انسان اک اجیہی ہونی دی من مرضی اتے اس دی

ذمہ واری دا بھار لد کے مطمئن ہو جاندا سی۔ مرزا صاحبان دا سماجی طاقتاں دے خلاف کرن لئی ان ہونی ہون کر کے سارا جرم نصیب دے متھے تے مڑ دتا گیا ہے۔

انج پیلو نے مرزا صاحبان دے دکھانت نوں بڑے خوبصورتی ڈھنگ نال پیش کیتا ہے۔ ایہہ پریم ویاہ دی ناکامی دا المیہ ہے۔ نائیک نائیکہ وکھ وکھ قبیلیاں نال سمبندھت سن۔ قبیلداری وچ عزت نوں سبھ توں ودھ ترجیح دتی جاندی سی۔ مرزے دا صاحبان نوں نسن چکھے قبیلے دی انج دا جذبہ کم کر رہیا سی۔ ایس لئی ایہہ پیار نالوں عزت دا المیہ ودھیرے ہے۔ پیلو نے مرزے دا کردار اک انمول پنجابی سورے دے طور تے پیش کیتا ہے۔ ایسے طرحاں صاحبان وی اک انکھیلی پنجابی ٹیاری وانگ اپنے پیار وچ پرپک رہندی ہے تے سماجی غلامی نوں لت مار کے مرزے نال نس جاندی ہے۔ پریمی سماجی غلامی دی ہومے نہیں مندے۔ اوہ سچے پیار چکھے اپنی جان دے دیندے ہن۔ پیلو دا ایہہ قصہ پہلاں کامیاب المیہ ہے۔ اس نے قصہ گوئی نوں نواں موڑ دے کے اک نویں روایت نوں جنم دتا۔

سماج دا ویسی پساہ

سماج اک اجیہا اکٹھ ہوندا ہے، جس وچ شامل انساناں دی دماغی پدھر لگ بھگ اک ہووے اتے جیہناں نے عملی جیون وچ سائجھے جیون پدھرتے سائجھے رسم رواج نوں اپنا لیا ہووے۔ ایجھے بندیاں دا رہن سہن دھرم، سماجی قیمتاں اتے اوہناں دے نظریہ رلدے ملدے ہوندے ہن۔ سماج اک اجیہا جمل انتظام ہے جو سدا متحرک لہر وچ رہندا ہے۔ اس دا کارن ایہہ ہے کہ ہر بندہ اپنے آپ وچ آزاد ہے تے اوہ اپنے جسمانی، ذہنی تے روحانی ماحول دی ہی پیدا ہوندا ہے۔ اس نوں اپنے آپ دی سوچھی دو جیاں دے پرستگ وچ ہی ہو سکدی ہے۔ اس لئی اک بندہ دی شخصیت کسے سماجی ماحول وچ ہی مکمل شخصیت بندی ہے۔ ایسے کر کے سماج اک بندہ توں اچا اہم رکھدا ہے۔ خاندان دی طرحاں سماج دے دوجے اکٹھ، سنگیاں تنظیمیاں اتے انتظام وچ انسان دا آپسی لین دین چلدا رہندا ہے، جس دے آدھار توں انساناں دیاں کمیاں اتے لوڑاں پوریاں ہندیاں ہن۔ سماج دے سارے کم سماجک اکائیاں اتے وکھ وکھ سماجی تنظیمیاں وچ ونڈ کے چلدے ہن۔ سری ہری دت ویدانکار دے وچار مطابق سماجی اکائیاں وچ خاندانی، نسل اتے قبیلیاں نوں لیا جاندا ہے اتے سماجی تنظیمیاں وچ ویاہ علم جائیداد قانون، راج اتے دھرم نوں لیا جاندا ہے۔

ڈاکٹر گور بخش سنگھ فرینک مطابق، رہتل اک جٹ اتے جمل سسٹم ہے، جس وچ کسے انسانی سماج دے کچی تاریخ پڑاے اتے پرچلت قدراں قیمتاں اتے اوہناں نوں پیدا کردے انسانی رویے دے پیٹرن اتے سطح اتے شعوری ورتارے شامل ہوندے ہن۔ سماج تے کلچر دا آپسی ڈونگھا تعلق ہے، جو اک دوجے توں بناں نہیں رہ سکدے۔ سماج

دیاں وڈیا نیاں نوں رہتل بیاندا ہے۔ جیہناں گھراں وچ اسیں رہندے ہاں، جو کپڑے اسیں پاؤندے ہاں جیہڑا کھانا اسیں کھاندے ہاں بے اسیں پیندے ہاں، تشریح جسمانی لوڑاں راہیں نہیں کیتی جاسکدی، سگوں اوتھوں دے رہتل راہیں کیتی جاسکدی ہے۔ رہتل اوہناں اصولاں دا سنگٹھن ہے جو زندگی وچ اصلیت بن کے گزاردے ہن اتے زندگی نوں سبق دیندے ہن۔ سماجی مسائل دی سمجھ تے اس داخل رہتل راہیں ہوندا ہے۔ سماج دی استحکام رہتل تے منحصر کردی ہے۔ پیلو دے قصہ مرزا صاحبان وچ اس سے دے سماج تے رہتل بارے بھرپور جانکاری ملدی ہے۔

ہندو سماج وچ براہمن دا وڈا تھاں رہیا ہے۔ مسلمانی راج قائم ہون بعد براہمن دا درجہ گھٹ گیا۔ اوہ روٹی خاطر کمیاں داکم کرن لگ پئے سن۔ صاحبان مرزے نوں کرموں براہمن راہیں سنبھا بھیجی ہے۔ جو کہ اوہناں داکمی ہے۔ اوہ اس نوں کئی طرحاں دے لالچ دیندی ہے:

توں سُن کرموں براہمن، کدی نہ آئیو کم

چوتھے نوں چدھڑ ویاہ لجان گے فیر کیہ کرے گا آن

پیلو دے قصے وچ جٹ برادری بارے بھرپور جانکاری ملدی ہے۔ مرزا توں صاحبان دوویں جٹ برادری نال تعلق ہن۔ قصے وچ کئی تھاواں تے مرزے دے جٹ ہون دا ذکر آؤندا ہے۔ مرزا کھرل ذات نال تے صاحبان سیال ذات نال تعلق رکھدی ہے۔ راج دربار ایہناں داکافی بول بالا ہے۔ مرزا اپنی ذات تے مان کردا ہے:

مرزا آکھے کوئی نہ دیہدا سورما، جیہڑا مینوں ہتھ کرے

کنک بھڑا دیاں ٹکری میتھوں بھی راٹھ ڈرے

خاندانی رشتوں درمیانی بعد سماج وچ خاندانی رشتیاں دا مرکزی رہنما پرور دا وڈیرہ ہوندا ہے۔ باقی ممبر اس دے اصولاں دی پالنا کردے ہن۔ وڈیرے دا فرض ہوندا ہے کہ اوہ روایتاں دی حفاظت کرو۔ ایس لئی اوہناں دا وڈیرہ تانا شاہی ہوندا ہے۔ مرزے دا بیوہ جھل اپنے بارے پرتی ہمدردی درساؤندا ہو یا اس نوں سمجھاؤندا ہے کہ اوہ عورتاں توں بچ کے رہ:

چڑھدے مرزے خان نوں ونبھل دیندا مت
 بھٹھ رنا دی دوستی گھری جناں دی مت
 لتھی ہتھ نہ آوندی دانشمنداں دی پت

ماں دا اپنے پتر بارے وطیرہ ہمدری والا ہے۔ مرزے دی ماں نوں مرزے دی موت نظر آوندی ہے۔ ایسے لئی اوہ اُس نوں سیالاں دے جان توں روکن دی ناکام کوشش کردی:

چڑھدے مرزے خان نوں متاں دیوے ماں
 رن دی خاطر چلیاں اویں جان گوا
 آکھے میرے لگ جا اگے پیر نہ پا

پیلو نے بھرا دے رشتے نوں بہت ہی اہمیت دتی ہے۔ درمیانی دور سماج وچ انسانی طاقت دی لوڑ سی۔ اس لئی بھراواں نوں بانہواں سمجھیا جاندا سی۔ مرزا بناں بھراواں ماریا جاندا ہے نہیں تاں مرزے نوں مارن والا کون سی:

باجھ بھراواں جٹ ماریا کوئی نہ مرزے دے سنگ

صاحبان دے بھرا اپنے خاندان دی عزت خاطر مرزے نوں مار مکاؤندے ہن۔ بھیناں بھراواں دے پیغام نوں وی اہمیت دتی گئی اے۔ مرزے دی بھین چھتی مرزے نوں اپنے ویاہ پچھوں جان لئی کہندی ہے۔ صاحبان مرزے ہتھیں اپنے بھراواں نوں کردیاں ہوئیاں نہیں دیکھنا چاہندی۔ اس لئی کمان جنڈتے ٹنگ دیندی ہے۔ انج اوہ پریکی نالوں بھراواں دے رشتے نوں ترجیح دیندی ہے۔ پر مرزے دے بھرا اپنے خاندان دی عزت کارن مرزے دا قتل کردے ہن۔

عورت دی تھال:

اُس ویلے سماج وچ عورت نوں بہت ہی نیواں درجہ حاصل سی۔ ایس نوں دھوکھے باز فریبی تے کام دی پتلی سمجھیا جاندا سی۔ صاحبان مرزے نوں سنہیا بھجج کے بلاؤندی ہے تے بوہے بیٹھی جنج دے ہندیاں مرزے نال نسدی ہے پر فیروئی ننڈیا دی بھاگی بندی

ہے۔ پیلو نے تھان تھان عورت دی نندیا کہتی ہے:

(1) چڑھدے مرزے خان نوں و نھل دیندا مت

بھٹھ رناں دی دوستی گھری جیہناں دی مت

ہس کے لاؤندیاں یاریاں، رو کے دیندیاں دس

جس گھر لائی دوستی مول نہ گھنیں لت

(2) بُریاں سیالاں دیاں عورتاں، لیندیاں جادو پا

کند کلیجے کھانندیاں میرے جھاٹے تیل نہ پا

پیلو نے پنجابی قصہ گوئی وچ عورت دندیاں دی اجیہی لہ پائی کوئی قصہ گوہ اُس تون

لابھ نہ جا سکیا۔ قصیاں وچ عورت نوں پریمکا دے روپ وچ تصور کیتا گیا ہے تے اس

دی نندیا کہتی گئی ہے۔ پر ماں دے روپ وچ عورت دی تعریف کیتی گئی ہے۔

سماجی اخلاقیات :

مرزا تون صاحبان سماجی اخلاقیات تون بغاوت کردے ہن۔ صاحبان مایئے پین

پچھوں وی مرزے نال نس جاندی ہے۔ مرزے دا پیو ماں تے بھین سبھ ایس کارن نوں

غیر اخلاقی سمجھدے ہوئے اس نوں روکن دی کوشش کردے ہن۔

جنم بارے رسم و رواج :

بچے دے جنم سے ڈوم، بھنڈ جاں مراسی رنج رنج کے گاؤندے سن تے بچے نوں

دعاواں دتیاں جانندیاں سن۔ کڑیاں دے جنم سے وی خوشیاں منائیاں جانندیاں سن۔

گھر کھیوے دے صاحبان، جی منگوار

قوم سولھے گاوندے خان کھیوے دے بار

رنج ودائی دتیاں سوہنے پروار

عشقیا اصول :

پیلو دے مرزے وچ عشق نوں سماج اک لکار دے روپ وچ ہوندا ہے۔ اوسدا اپنے پیار نوں پروان چڑاؤن لئی سماجک بندھناں توڑ کے صاحبان نوں نسا دیندا ہے۔ صاحبان وی ویاہ توں پہلاں اس نسن وچ خاص کردار نبھاؤندی ہے۔ جاگیرداری نظام وچ عشق کرن دی گھل نہیں سی۔ سماجی تنظیمیں اس دے خلاف کردیاں سن۔ عاشق تے معشوق ایہناں اکٹھاں دے خلاف اکلے لڑدے سن۔ جس داستا موت وچ نکلداسی۔ ایہو کارن ہے کہ مرزا صاحبان دا اخیر لے ایسے بھریا ہوندا ہے۔

بہادر دی داستان :

بھوگولک اتے تاریخی نقطہ نظر توں پنجاب نوں حملہ آوراں دا ٹاکرا کرنا پیندا سی۔ جس کارن پنجاب دے واسی کچے ارادے، بلند حوصلے اتے بہادری ورگے گن لے کے اُچے ہوئے ہن۔ پنجابیاں دیاں بہادری دیاں کہانیاں انمول ہن۔ اس بہادری دے نال نال گھل دے ہونا اتے بے پرواہی دے ہور اچھے گن ہن جو اس بہادری دی بھاونوں ودھیرے پر بل کردے ہن۔ عشق دے کھیتر وچ وی ایہہ بہادری اپنا کرم دھرم سمجھ کے نبھائی جاندی ہے۔ داستان وچ عشق اتے جنگ، بیرتا اتے عاشقی اک دوجے نال جڑے ہوئے انگ ہن، جیہناں دی سانجھ پنجابیاں نوں دوہاں کھیتراں وچ مہانتا دواؤندی ہے۔ پیلو نے وی مرزے نوں اک سورما تے بے پرواہ اتے صاحبان نوں اک ہمتی عورت پیش کیتا ہے۔ بوہے بیٹھی جنج اتے ساک سمبندھیاں دے ہوندیاں مرزے دا صاحبان نوں گھروں کڈھ کھڑھنا بہادری دا نشان ہے۔ مرزا تاں کہندا ہے کہ اس دے مقابلے تے کوئی ہور بندہ نہیں:

مرزا آکھے کوئی نہ دیہدا سورما، جیہڑا مینوں ہتھ کرے
کنک بھڑا دیاں نکری، میتھوں بھی راٹھ ڈرے
ول ول وڈھ دیوں سورے، جیوں کھیتی نوں پین گڑھے
سر سیلاں دے وڈھ کے سٹاں گا وچ رڑھے

صاحبان دا اپنے بھراواں بارے سنبھانے اُس دی بہادری نوں سٹ ماری ہے۔
ایہہ پنجابی سبھاء دے خلاف ہے، پر بھین بھرا دے رشتے دے قریب ہے۔

لوک وشواس :

پیلو دے اس قصے وچ کئی لوک یقین ملدے ہن۔ مرزے دے صاحبان دے گھر
ول جان ویلے اپ شگن ہوندے ہن :

کانجھن بدھا تکلا، تکلے بدھا تیر
لٹھ پلانا ملیا، کرڑے گھت زنجیر
کمیاں مڈھ دھتوریاں جویں بادشاہ مڈھ وزیر
کتا ہٹ ہٹ کر رہیا جویں در وچ کھڑا فقیر
ٹنڈاں گیرم گیڑیاں، بھر بھر ڈولھن نیر

اُس سے ہونی تقدیر لکھے لیکھ وچ ڈوگھا یقین سی:

(ا) متھے وچ کلجوگناں، فتح نہ دتی ہون
لکھیاں ڈھڈھے رب دیاں میٹن والا کون

(ب) ہونی ورتی پیغمبراں، ہونی مرزے تے گئی آ
مرزیا ایڈ پیغمبر مر گئے، توں کہدا پانیہار

(ج) مرزا ماریا ملک الموت دا کجھ ماریا اوہنوں گمان

پیراں فقیراں دی مانتا سی، مرزا کیلیاں گڈن توں پہلاں پیراں نوں دھیاؤندا ہے:

مرزے کلیاں گڈیاں پنچے پیر منا

پتراں لئی شرادھ کروائے جاندے سن:
 بھلکے شرادھ دادا آؤن گے، نوندے کھان تے جا

پہراواتے گہنے:

قصے وچ اس سے دے پہراوے تے گہنیاں دا وی حوالہ ملدا ہے۔ پگڑی دا رواج
 سی تے اُس نوں عزت دی نشانی سمجھیا جاندا سی:

مونہہ نال لاہے پگڑیاں، پھٹ کے سٹے انجان
 بکی لاہیاں پگڑیاں ویکھی نہ کسے دی لاج

ویاہ شادیاں تے ہر طرحاں دے کپڑے پہنے جاندے سن۔ کڑیاں سالو پہندیاں سن:
 سالو دا پلا اٹکلیا، رتا کو بکی نوں پھیر
 اگے گھر صاحبان باپ دا لا دیوں سالوواں دا ڈھیر

کڑیاں چوڑیاں پہندیاں سن۔ ویاہ تے ونگاں جھانجراں پائیاں جاندیاں سن:
 (۱) نہ پھڑ باہیاں گھٹ کے ونگاں جاندیاں ٹٹ

(ب) گہنے سنے پٹاریاں جھانجراں سنے ہمیل

منورنجن:

خوشی دے موقع تے جھوم گاؤندے سن:

گھر کھیوے دے صاحبان جہی منگوار
 جھوم سوہلے گاؤندے، خان کھیوے دے بار
 رج دوائی دتیاں، سوہنے پروار

کھان پین:

پیلو نے اس سے دیاں کھان دیاں شیواں بارے وی ذکر کیتا ہے۔ لوک کھان پین

دے شوقین سن۔ صاحبان کرموں براہمن نوں جھوٹی دالچ دیندی ہے:
جھوٹی دیاں دودھ پین نوں ہل دی زمیں انعام

مرزاوی کہندا ہے کہ اُس نے دس مجھاں دا دودھ اپنی گھوڑی نوں پلایا ہے:
دس مہیاں دا گھیؤ دتا بکی دے ڈھڈ پا

افیم دی ورتوں ہوندی سی۔ کرموں افیم دے حوالے نال صاحبان پاسوں معافی منگدا ہے:
ایہہ گناہ میرا بخش لے، صاحبان جتھے گھلے او تھے جا
ڈورا لگا افیم دا ساڈی عقل ٹکانے ناہ

تیل شہدی ورتوں وی ہوندی سی:
تیل بھلاوے بھلا بانیا دتا شہت الٹا

کم کار:

درمیانی دور سماج وچ پر مکھ کم کھیتی باڑی سی۔ واہی کرنا اک اہم پیشہ سی۔ ایسے لئی
صاحبان کرموں براہمن نوں مرزے پاس بھینجی لئی ہور ناں وستواں نال زمین دا لالچ
دیندی ہے:

جھوٹی دیاں دُدھ پین نوں ہل دی زمیں انعام
باقی کم کھیتی باڑی اتے روزانہ زندگی دیاں لوڑاں نال جڑے ہوئے سن۔ روز
ورتوں دیاں چیزاں پساری و سپدے سن۔ بائیے و پار کردے سن۔

صاحبان گئی تیل نوں گئی پساری دی ہٹ

پھڑ نہ جانے تکلڑی ہاڑ نہ جانے وٹ
تیل بھلاوے بھلا بانیا دتا شہت الٹ
ونج گوا لے بانیاں بلد گوا لے جٹ

لوہار سنیا رتے براہمن دے پیشیاں بارے وی جانکاری ملدی ہے۔

جنم توں ویاہ دیاں رسماں :

بچے دے جنم تے خوشیاں منائیاں جاندیاں سن تے مراسی بھنڈ وغیرہ آ کے
گاؤندے سن۔ ویاہ دی رسم سے نالکیاں ولوں لڑکی نوں شگن دتا جاندا سی:

اوہ نانکے میں دوہترا جاندے نوں موڑ نہ پا

پنج روپے اک پترا، میں نیوندا پاؤنگا جا

ویاہ تے وشیش پھراوا پہنیا جاندا سی اتے عطر پھلیل دی ورتوں کیتی جاندی سی:

اندر بیٹھے نانکے بوہے بیٹھا میل

تھالی بٹو وا رہ گیا پے عطر پھلیل

گہنے سے پٹاریاں جھانجر سے ہمیل

قصہ کاراں نے اجہیاں ٹہنیاں کیتیاں ہن، جہڑیاں اٹل سچائیاں دا روپ دھارن کر
گنیاں ہن جاں اوہناں وچ اٹل سچائیاں دا روپ دھارن کر جان دی سچائی ہے۔ ایہناں نے
پنجابی رہتل نوں امیر کیتا ہے۔ زبان تے رہتل گوڑا سمبندھ ہے۔ زبان بدلدیاں حالات
وچ رہتل قیمتاں نوں اپنے وچ سے کے نویں مطلب پیدا کردی رہی ہے۔ قصہ کاراں نے
عام بولی نوں اپنی لکھت دا واہن بنایا۔ اوہناں ودیشی بولی دے اوہ اکھر لئے جیہڑے پنجابی
وچ رچ مچ گئے سن۔ سے سے تے آئے بولی پرورتناں نوں قصیاں وچ ویکھیا جاسکدا ہے۔
مسلماناں دے آؤن نال عربی فارسی زباناں دا پنجابی تے اثر پیا۔ ویسی لوڑاں مطابق انکاراں
دی وی پنجابی قصیاں وچ ورتوں کیتی گئی ہے۔ پیلو دے قصے وچ ملدیاں اٹل سچائیاں بولی
تے استعارے بارے اگلے باب وچ تفصیل نال چرچہ کیتی گئی ہے۔

ایس طرحاں پیلو دے قصے دا بھاویں پورا متن نہیں ملدا، فیروی ملدے متن وچ
سماج تے رہتل دی بھرپور جھلک ملدی ہے۔ ایہہ کارن ہے کہ ایہہ قصہ اہجے تیک وی ہر
من پیارا ہے۔ جدوں کوی اوسدیاں سداں سُرلیلی آواز وچ گاؤندے ہن تاں پنجابیاں
دے من جھوم اٹھدے ہن۔

قصہ کاری

پیلو مرزے صاحبان دا قصہ لکھن والا پہلا قصہ کار ہے۔ پرانے قصہ کاراں نے ایس دی تعریف کیتی ہے:

یارے پیلو نال برابری شاعر بھل کرین،
جہنوں پنجاں پیراں دی تھا پنا کندھی دست دھریں

(حافظ برخوردار)

پیلو نال نہ ریس کسے دی اُس وچ سوز الہدی

(احمد یار)

ایس توں پتہ لگدا ہے کہ پیلو دا ایہہ قصہ بہت مشہور سی۔ پر بد قسمتی نال ایہہ قصہ سپورن نہیں ملدا۔ ٹیمپل نے ایہہ قصہ ڈھاڈیاں، مراسیاں جاں گوتریاں توں سن کے لکھتی روپ کیتا ہے۔ انج ایہہ قصہ وگڑے روپ وچ ساڈے تیک پچا ہے، جو ادھورا وی ہے۔ اس لئی پیلو دی قصہ کاری / کاوشیلی بارے زنا کرنا نیاے کاری نہیں لگدا۔ پھر وی حاصل متن دے ادھار تے پیلو دی کاوشیلی / قصہ کاری / رچنا ودھان / ساہتک آلو چنا پٹھ لکھے لچھنا دے ادھار تے زردھارت کیتی گئی ہے۔

1- منگلا چرن (دُعائیہ رنگ)

ہر قصہ کار نے قصے دی شروعات منگلا چرن نال کیتا ہے۔ ایس وچ اوہناں نے اپنے مالک نوں چیا ہے۔ ساڈے مڈھلے قصہ کار دمودر نے اپنے قصے دی شروعات صاحب دے ناں نال کیتا ہے:

اول نام صاحب دا لیے جس ایہہ جگت اُپایا
 زمیں اسمان پلک دُر سیتی قدرت نال نکایا

پیلو دے ملے متن وچ منگلا چرن نہیں ہے تے قصے دی شروعات صاحبان دے جنم
 نال کیتا گیا ہے۔ اک گل ثابت ہے کہ پیلو قصہ کلا وچ پربین سی۔ کیونکہ پورا قصہ نہیں ملدا
 ایس لئی ہوسکدا ہے کہ پیلو نے منگلا چرن لکھیا ہووے پر ایہہ ساڈے تیک نہ بچا ہووے۔

2 کتھانک (قصہ گوئی)

پیلو نے اپنے قصے دے شروع وچ کوئی بھومکا نہیں بھئی۔ پہلے بند وچ کھیوے
 خان دے گھر صاحبان دا منگوار جمنا اتے ٹیار ہونا دسیا ہے۔ دو جے بند وچ وچھل دے
 گھر مرزے دا جمنا اتے کھراں دا سردار بننا درسیا ہے۔ انج نایک نایکہ بارے جا نکاری
 پہلے دو بنداں وچ ہی دے دتی گئی ہے۔ فیر دوواں دے پیار پین تے پیار دے بھید
 کھلھن دی گل کہی گئی ہے۔ اوہناں دا پیار کویں پیاتے کویں جہان نوں پتا لگا؟ ایس
 بارے کوئی ویروا نہیں دتا گیا۔ اُس پچھوں صاحبان دے حسن دا ذکر ہے۔ ایس دے حسن
 دے مرن توں کوئی نہیں بچدا۔ اُس بعد صاحبان تے کرموں دا ذکر ہے۔ صاحبان مرزے
 نوں سنیہا دین لئی کہندی ہے کہ چوتھے نوں چدھڑ اُس نوں ویاہن لئی ڈھک رہے ہن۔
 کرموں مرزے دی ننڈیا کردا ہے تے صاحبان نوں اس نال پیار پاؤن لئی کہندا ہے۔
 صاحبان اس نوں قرارا اُتر دیندی ہے۔ پیلو نے ایہہ نہیں دسیا کہ صاحبان دا ویاہ کس
 حالت وچ طے ہو یا۔ صاحبان دی سائیکی حالت دا وی کوئی ذکر نہیں۔ انج اوتھے کارج دی
 لڑی ٹٹ جاندی ہے۔

ایس توں اگلی اہمیت والی گھٹنا مرزے نوں کرموں دوارا دا پتا لگنا ہے۔ مرزا صاحبان
 پاس جان لئی تیار ہوندا ہے۔ مرزے دی بھین چھتی دا ویاہ دھریا ہے۔ اوہ بھرا نوں
 روکدی ہے کہ اوہ اس دے ویاہ پچھوں جاوے۔ مرزے دا کہنا ہے کہ اس دے ویاہ لئی
 پچھے چار بھرا ہن۔ ایس دا جانا ضروری ہے، کیونکہ جے اوہ نہ گیا تاں کھراں نوں ہار
 آوے گی۔ ایسے طرحاں مرزے دی ماں دا وچ ذکر ہے۔ ماں اک دن رکن لئی کہندی

ہے پر مرزا کتھے رکدا ہے۔ پر ایہہ بند بڑے اُگھڑے دُگڑے ہن۔ ایس ذکر وچ ہی وُجھل موت دیندا درسیا گیا ہے۔

قصے دی اگلی وڈی گھٹنا مرزے دا صاحبان دے پنڈ آؤنا ہے تے اُس نوں کڈھ کھڑنا ہے۔ اوتھے گھٹیاں گھٹناواں دی ترتیب وی ٹھیک نہیں۔ مرزا دھرم دی ماسی بے بے دے گھر آؤندا ہے تے صاحبان نال میل کراؤن لئی کہندا ہے۔ بے بے چارہاں لے کے صاحبان دے گھر جاندی ہے تے سستی ہوئی صاحبان نوں جگاؤندی ہے۔ مرزے تے صاحبان دا میل ہوندا ہے۔ صاحبان بے بے نوں پچھدی ہے کہ تڑلے والا جوان کون ہے؟ تے آپے اُتر دے دیندی ہے کہ ایہہ میرا مرزا ہے۔ ملاقات سے اوہ مرزے نوں اپنیاں بانہواں زور نال نہ پھڑن لئی کہندی ہے کیونکہ اس نے کل ہی نوایاں ونگاں چڑھائیاں ہن تے اوہ اجیہا کرن نال ٹٹ سکدیاں ہن۔ اگے جا کے اوہ مرزے نوں دانا باد نوں اُس نوں لے کے چلن لئی کہندی ہے۔ اُس توں اگلی گھٹنا مرزے دا جام لوبار کول جا کے کلیاں گھڑاؤنا ہے۔ ایہناں کلیاں دی سہائتا نال مرزا صاحبان دے گھر جواب دتا تے صاحبان نوں نال لے کے نکل تڑدا ہے۔ اُج اوتھے وی گھٹناواں دی ترتیب اک سار نہیں۔ صاحبان کمزور گھوڑی نوں دیکھ کے اس دی ننڈیا کردی ہے کہ تیری کاواں کھادی کنگروڑ والی گھوڑی ماڑی ہے تے کھیوے خان دے گھوڑے اُدھل گئیاں دے دوشاں نوں بھیجن نہیں دین گے۔ گھوڑی بارے ذکر پچھوں دسیا جاندا ہے کہ فیروز ڈوگر اوہناں دے اُدھلن دی خبر دیندا ہے۔ قصے وچ اخیر دی وڈا واقعہ سیالاں توں چدھڑاں دا مرزے تے حملہ ہے۔ ایہہ کہانی دا سخر ہے تے پڑھیار مرزا صاحبان دی نصیب بارے جانن لئی بے تاب ہوندا ہے۔ کھیوے خان دی واہر پچھا کردی ہے۔ چدھڑاں تے سیالاں دے ہتھوں وچ رنگ والیاں تیراں ہن۔ صاحبان دے ویر ایہناں دی اگوائی کردے ہن۔ مرزا راہ وچ سوں جاندا ہے۔ صاحبان جاگدی رہندی ہے تے دھاڑ نیڑے آؤن تے اپنے بھراواں نوں پچھان لیندی ہے۔ اوہ مرزے نوں جگاؤندی ہے پر مرزا جاگدا نہیں۔ صاحبان اپنے بھراواں نوں بچاؤن لئی مرزے دا ترکش جنڈ تے ٹنگ دیندی ہے۔ دھاڑ مرزے تے ٹٹ کے پے جاندی ہے۔ صاحبان دے بھرا آؤندے ہن تے مرزے نوں تیراں نال چھنی چھنی کر

دیندے ہن۔ مرزے دی موت ہو جاندی ہے تے واقعہ امر ہو کے کرم جنم ہو جاندا ہے۔
پیلو نے صاحبان دی موت بارے کوئی جانکاری نہیں دتی۔

ایس طرحاں کہیا جاسکدا ہے کہ قصہ گوئی وچ کئی تھائیں کھپے ہن۔ اجیہا ایس لئی
ہے کہ قصے دا لکھتی متن ملدا نہیں۔ سر رچرڈ ٹیپیل نے ایہہ قصہ مراسی پاسے سُن کے لپی
بدھ کیتا۔ ایس لئی امید ہے کہ مراسی نے ایہہ قصہ ٹوٹیاں وچ سنایا تے ٹیپیل نے اُس
ترتیب وچ ہی جوڑ دتا ہے۔

3۔ پاتر چترن (کرداراں دا عکس)

پیلو نے کرداراں دی گنتی گھٹ رکھی ہے۔ مین کردار مرزا تے صاحبان ہن۔ ایہناں
دوالے ساری کہانی گھمدی ہے۔ باقی کردار کھیوا خان سمیر و نچھل کرموں براہمن فیروز ڈوگر
چھتی بے بے تے مرزے دی ماں گون کردار ہن۔ بکی گھوڑی وی پاتر دا روپ دھارن کر
گئی ہے۔ ایہہ کہانی سچی ہون کر کے کردار وی سچے ہن۔ مرزے تے صاحبان کر کے
سیالاں اتے کھراں وچ اچے تیک ویر چلیا آ رہیا ہے۔ دانا باد وچ اوہ مسجد اچے وی
قائم ہے۔ جتھے مرزا صاحبان اکٹھے پڑھدے رہے ہن۔

مرزا: ایہہ قصے دا نائیک ہے۔ اوہ و نچھل دا پتر ہے، جس دی ذات کھل ہے۔ اوہ
جنم توں ہی سُندر ہے:

جنم دتا مائی باپ نے روپ دتا کرتار

اوہ جوان ہو کے کھراں دا سردار بن دا ہے۔ اس نے مڈھلی تعلیم مسیت دے قاضی
پاسوں لئی۔ ایس مسیت وچ ہی اُس دا صاحبان نال پیار پیار۔ صاحبان اُس دے مامے
دی دھی سی۔ پیار دا بھید کھلھن تے مرزے نوں دانا باد بھجج دتا جاندا ہے۔ پر پیار دی
بوٹی دوواں پریمیاں وچ ودھدی رہندی ہے۔ اوہ پنجابی نوجواناں دے دلاں دی دھڑکن
دی پسندیدہ کردا ہے۔ سچا پریمی ہون کر کے اوہ اپنے پیار تے عزت چکھے وڈی توں وڈی
قربانی کرن لئی تیار ہے۔ صاحبان دا سنہیا ملدا ہے۔ گھر بھین دا ویاہ دھریا ہے۔ پیو بھین
تے ماں روکدیاں ہن پر اوہ روکدا نہیں۔ ماں اُس نوں باخبر ہے۔

چڑھدے مرزے خان نوں متاں دیوے ماں
 برے سیالاں دے معالے بری سیالاں دی راہ
 بریاں سیالاں دیاں عورتاں لیندیاں جادو پا
 کڈھ کلیجے کھاندیاں میرے جھاٹے تیل نہ پا
 رن دی خاطر چلیا ویں جان گوا
 آکھے میرے لگ جا اگے پیر نہ پا
 پر پیار دا زخمی مرزا اپنی پریمکا ہتھوں زہر دا پیالہ پین اتے برچھیاں کھان لئی وی تیار ہے۔

کڈھ کلیجہ لے گئی خان کھیوے دی دھی
 راج گز لمیاں میڈھیاں، رنگ جو گورا سی
 جے دؤیں پیالہ زہر دا میں مرزا لیندا پی
 جے مارے برچھی کس کے مرزا کدی نہ کردا سی
 اس اوستھا وچ اوہ صاحبان دے سدے نوں کھرا سکدا ہے۔

سدیا صاحبان سیال کیکر دیواں جواب

اوہ اپنی موتے آپ مرنا چاہندا ہے۔

اپنی موتے میں مراں، میرے نال تہانوں کیہ؟

اوہ پنجابیاں دا پسندیدہ کردار پاتر ہے، جیہڑا عزت کچھے مر مٹن لئی تیار ہے۔
 صاحبان نوں اوہ اپنی منگیتر سمجھدا ہے۔ منگیتر نوں کوئی ویاہ کھڑے ایہہ پنجابی گبھرو کدوں
 برداشت کر سکدا ہے:

ویاہی ہووے چھڈ دیواں، منگ نہ چھڈی جا

جے کر منگ میں چھڈ دیواں لگے کھرلاں نوں لاج

پُت مرزا نونہہ صاحبان، ساڈی ٹورنی جگ وچ وار

انج اوہ مر کے امر ہونا چاہندا ہے۔ ایسے لئی اوہ گھروں ٹرن لگیاں، گھر دیاں نوں کہندا ہے۔

جیوندا رہیا تاں آ ملاں مت چھڈیو آس

مرزا اصولاں دا کردار نہیں۔ اوہ اک قابل ذکر کردار ہے۔ اوہ ہڈ ماس دا بنیا ہویا

ہے۔ اُس وچ گناں دے نال اک کمزوری وی ہے۔ ایہہ اُس ولوں اپنی طاقت دا حدوں
 ودھ اندازہ لاؤندا ہے جو اس دی موت دا کارن بنا ہے۔ صاحبان دے زور دین دے
 باوجود وی اوہ دانا باد نوں جان دی تھاں تے اوہ جنڈ پیٹھاں سو جاندے ہے:

مرزے وچ بڑا گمان سی، پھر سوں گیا جنڈورے دے پاس
 میں ول ول وڈھ دیاں گا سورے، دیو پور کھپا
 مینوں جھٹ کو ٹھوکا لا لین دے ستے نوں نہ جگا
 دن چڑھدے نوں چلان گے تینوں لے چلاں دانا باد

انج پیلو نے مرزے دا جیہڑا کردار پیش کیتا ہے، اوہ اُس سے دے قبیلیداری دے
 لڑائی دی اصولاں والا کردا ہے۔ اُس وچ پیار نالوں عزت دا جذبہ ودھیرے کم کردا ہے۔ اوہ
 آدرشک سورما ہے، جیہڑا اپنی منگیتر نوں چھڈنا پر لے درجے دی بے عزتی سمجھدا ہے تے اپنی
 موت دی پرواہ نہ کردا ہو یا صاحبان نوں بوہے پیٹھی جنج دے ہوندے ہوئے کدتر دا ہے۔

صاحبان:

قصے دی نائیکہ صاحبان دا جنم سیال قبیلے وچ کھیوے گھر ہو یا۔ مرزا جو کہ اس دی بھوآ
 والڑکا سی، اُس نال مسیتے پڑھدا سی۔ پڑھدے ہوئے دوہاں دا پریم پے گیا۔ ایس دا بھید
 گھلن تے مرزے نوں اس دے پنڈ دان آباد بھیج دتا گیا۔ صاحبان اک سندر کڑی
 ہے۔ پیلو نے صاحبان دے حُسن نوں اگ وار بیان دی تھاں تے اس دے حُسن دے اثر
 نوں فخر نال بیان کیتا ہے۔ اس دے حسن دی تاب کسے پاسوں جھلی نہیں جاندی۔

صاحبان گئی تیل نوں، گئی پھاری دی ہٹ
 پھڑ نہ جانے تکڑی، ہاڑ نہ جانے وٹ
 تیل بھلاوے بھلا بانیا، دتا شہد اُلٹ
 ونج گوا لے بانیاں بلد گوا لے جٹ
 تن سے نانگا پڑ رہیا ہو گئے چوڑ چپٹ

اوہ اک سچی پیار کرن والی ہے۔ جیہڑی عشق چھجے وڈی توں وڈی قربانی کرن لئی
 تیار ہے۔ ویاہ توں تن دن پہلاں کرموں براہمن ہتھ مرزے نوں سنہیا بھیجن لئی اُس نوں

سونے دیاں چوڑیاں، جھوٹی، زمین تے گھوڑی انعام وجوں دین لئی تیار ہے۔ اوہ کرموں
 براہمن دے گھر وچ عشق کماؤن لئی کہن تے اُس دی چنگی جھاڑ جھنب کردی ہے۔ اوہ
 چدھڑاں نال ویاہ کراؤن دی تھاں تے مرزے نال نس جاندی ہے۔ اُس نوں اپنی
 نصیب دا پتا ہے۔ ایس لئی اوہ مرزے نوں چھیتی دانا باد پھن لئی کہندی ہے۔

(ا) لے چل دانا باد نوں جان لکاوے مکھ
 جنڈ دے پیٹھ جٹا میں رہیو، اٹھ صورت سنبھال

(ب) اٹھ مرزیا ستیا، کھے آئے اسوار۔
 ہتھی تیغاں رنگلیاں، کردے مارو مار
 میرے بابل ورگیاں گھوڑیاں ویر میرے اسوار

(ج) چدھڑ سیال مارن گے بڑے سورے جوان
 اٹھیں مرزیا ستیا، کیوں پیا بڑے گمان

پیار وچ تاں پیار کرن والیاں نوں توڑ نبھاؤنی پیندی ہے۔ صاحبان نوں دتا ہے کہ
 اوہناں دی پریم دی ڈور وچالوں ٹٹ نہ جاوے۔ ایس لئی اوہ مڑ مرزے نوں جگاؤندی ہے:
 مٹھیاں بھر جگاؤندی یار نوں جاگیے رب دے ناں
 دُھر نہ اپنی رن صاحبان، میری وچالیو ٹٹی لاں
 جے نہ سی توڑ نبھاؤنی، میری کاهنوں پکڑی بانہہ
 اُس نوں پتا ہے کہ عشق دے رستے چوں بھجیاں نوں اگے وی تھاں نہیں ملنی۔ ایس
 لئی مرزے نوں کہندی ہے،

بچاء کریندے عاشقا نہ اگے ملنا تینوں تھاں

پیلو نے مرزے وانگ صاحب نوں وی کرداری پدھر تے تصور کہتا ہے۔ جتھے اُس
 وچ اپنے پریمی لئی بہت زیادہ یقین ہے، اُتھے جدوں چندھڑ اُس دے بھرا مرزے تے
 من کردے ہن تاں اوہ اپنے بھراواں دی رکھیا لئی مرزے دا تیر کمان جنڈ تے ٹنگ

دیندی ہے کیونکہ اوہ سمجھدی ہے کہ مرزا اک کامیاب تیر انداز ہے تے اوہ اُس دے بھراواں نوں مار دیوے گا۔ انج اوہ دوہاں پاسیاں دا شکار ہے۔ اک اپنے عاشق نال گھروں نسدی ہے۔ پریکی نوں وی بچاؤنا چاہندا ہے۔ پر بھراتری پریم نوں وی شکار ہونا نہ دینا چاہندی۔ اُس دے اخیر بارے پیلو نے کوئی جانکاری نہیں دتی۔ ایہہ قصے توں پتا متن نہ ملن کر کے ہے۔
ونجھل :

مرزے دا پتا تے دانا بادا اک سردار۔ اوہ قبیلداری نظام دے پسندیدہ کردار ہن۔ اُس دوارا مرزے نوں روکن سے دتی اخیر تے اُس سے دے قبیلداری سماج وچ عورت دی سماجی حالت دا پتا لگدا ہے۔ عورت نوں بھراواں توں گھٹ عقل سمجھیا جاندا سی۔
 چڑھدے مرزے خان نوں ونجھل دیندا مت
 کردار رناں دی دوستی گھری جیہناں دی مت
 ہس کے لاؤندیاں یاریاں رو کے دیندیاں دس
 جس گھر لئی دوستی مول نہ کھتیں لت

اوہ عزت دار بندہ ہے، جو مرزے نوں نصیحت کردا ہے کہ جے توں جا رہیا ہے تاں صاحبان چھڈ کے نہ آویں۔ صاحبان نوں چھڈ کے آؤنا، اپنی عزت نوں لاج لاؤنا ہے
 لتھی ہتھ نہ آوندی، دانشمنداں دی پت
 صاحبان آئیں نہ چھڈ کے سر نہ رہو ساڈی پت

مرزے دی ماں :

ونجھل وانگ ایہہ سے دی قبیلداری لڑائی دی اک پسندیدہ کردار ہے پر قصے وچ اُس داناں نہیں دسیا گیا۔ اوہ عشق نوں برا خیال کردی ہے تے مرزے نوں صاحبان ول جان توں روکدی ہے۔ اُس نوں پتا ہے کہ اجو کے سماج وچ عشق پروان نہیں ہو سکدا۔ قبیلداری لڑائی وچ عورت پچھے لڑائیاں ہوندیاں رہیاں ہن۔ ایس لئی اوہ عورت پچھے اپنی جان نہ گواؤن لئی کہندی ہے تے مرد مہان سماج وچ بندیاں وانگ ہی عورت ننڈیا کردی ہے۔ اُتھوں تک کہ اپنے پیکے خاندان نوں وی برا بھلا کہندی ہے۔

چڑھدے مرزے خان نوں متاں دیوے ماں
 برے سیالاں دے معالے بری سیالاں دی راہ
 بریاں سیالاں دیاں عورتاں لہندیاں جادو پا
 کڈھ کلیجے کھاندیاں میرے جھاٹے تیل نہ پا
 رن دی خاطر چلیا ایں آوے جان گوا
 آکھے میرے لگ جا اگے پیر نہ پا

کھیوا خان :

صاحبان دا پبو ہے۔ اوہ بڑے سخت رویے دا مالک ہے۔ ایسے لئی صاحبان کرموں
 براہمن نوں اُس دا ڈراوا دیندی ہے۔ اوہ کچھری لاؤندا ہے، جس توں پتا لگدا ہے کہ اوہ
 اپنے قبیلے دا سردار ہے۔ اوہ سائنتی سماج دی پسندیدہ کردا ہے۔ اُس سماج وچ منڈے
 کڑیاں نوں پیار کرن دی گھل نہیں سی۔ ایسے لئی اوہ مرزا صاحبان دے پریم دا بھید گھلن
 تے مرزے نوں اپنے پنڈ دانا باد بھیج دینداں ہے تے صاحبان دی چدھڑاں دے گھر
 منگنی کر دیندا ہے۔ جدوں مرزا صاحبان گھروں نس جاندے ہن تے فیروز ڈوگر کھیوا خان
 نوں اُس دی خبر دیندا ہے تاں اوہ غصے وچ آ کے مرزے نوں مارن لئی اس تے حملہ کرن
 دے حکم دیندا ہے :

فیروز ڈوگر کوکيا سنی خان کھیوے میری بات
 صاحبان نوں مرزا لے گیا، روندی سنڈے دی بار
 لاگیا لاج سیالاں نوں گیا سی داغ لگا
 گھوڑے پاؤ پا کھرا پیدل ہو جاؤ اسوار
 رستے پوے پیدل چھ ملو اسوار
 شاوا مرزا مارنا کر کے قول قرار

کرموں براہمن :

صاحبان دے گھر دا خاندانی براہمن ہے۔ صاحبان کرموں نوں مرزے نوں سنبھا
 دین لئی بھیجی ہے۔ اس توں پتا چلدا ہے کہ اوہ مذہبی رسماں نبھاؤن توں علاوہ گھر دے

ہور کم وی کردا ہے۔ اُس توں ایہہ وی جانکاری ملدی ہے کہ اُس سے براہمنان دی
 حالتیڑی ماڑی ہو گئی سی۔ اوہ صاحبان نوں اس نال عشق کماؤن لئی کہندا ہے۔ ایتھوں پتا
 لگدا ہے کہ اُس سے براہمنان دے طرز عمل وچ گراوٹ آ چکی سی۔ اوہ چلاک وی ہے۔
 پہلاں اوہ جھوٹھ بولدیا ہے کہ مرزے دے گھر پہلاں ہی بیوی دی ہے، ایس لئی صاحبان
 نوں مرزے دی تھاں تے اُس نال عشق کماؤنا چاہیدا ہے۔ جدوں صاحبان آپدے پیو
 تے بھراواں دوارا سزا دا ڈر دیندی ہے تاں اوہ کہندا ہے کہ اوہ انیم دے نشے وچ ہون
 کر کے اپنی عقل گوا بیٹھا ہے تے اپنا گناہ بخش لئی کہندا ہے۔
بکی:

پیلو نے مرزے دی گھوڑی 'بکی' نوں بڑی رتیجھاں نال عکاسی کیتی ہے۔ ایہہ گھوڑی
 آرتی ہے۔ عرشوں سے سے تے بکی سمیت چھ بھین بھرا اُترے تے ایہناں نے دکھ دکھ
 سے شاہ علی، گنگا چوہان، راجا رسالو، جمیل پھتا تے سلطان لئی سواری داکم کیتا۔ دُلے دی
 بکی ایہناں ساریاں دچوں چھوٹی ہے۔ صاحبان اُس گھوڑی دی ننڈیا کردی ہے:

ماڑی تیری ٹیر کی مرزیا ! لیا یا کدھروں ٹور
 سکا ایہدا چوکھٹا کاواں کھادی کنگروڑ
 جے گھر نہ سی تیرے باپ دے منگ لیاؤندے ہور
 گھوڑے کھیوے خان دے بڑے مراتب خور
 بھجیاں نوں جان نہ دینگے، اُدھل گنیاں دے چور

مرزے مطابق اُس نے اُس نوں بڑیاں رتیجھاں نال پالیا ہے۔ دساں مہیاں دا گھيو
 اُس نوں دتا ہے۔ اُس توں فرشتے ڈردے ہن۔ لمے کن پتلے کھرتے کالی سیاہ گردن والی
 ایہہ گھوڑی اکاش وچ اڈاریاں لاوندی ہے اتے دھرتی اندروی دھس جاندی ہے۔

کن لمے کھر پتلے دم بکی دی سیاہ
 دس مہیاں دا گھيو دتا بکی دے ڈھڈ پا
 بکی توں ڈرن فرشتے میتھوں ڈرے خدا
 چُپھے وچ پتال اڈ کے چڑھے اکاش

ایس گھوڑی دے سماں دی آواز ایس طرحاں گونجی ہے جو یں لوہے تے سٹ پین نال آواز نکلدی ہے۔ پوچھ زور وانگ پھر دی ہے۔ ایہہ مرزے نوں دانا بادتوں صاحبان پاس لے کے جاندی ہے تے بھجن پکچھوں صاحبان وی مرزے نال ایسے گھوڑی تے بھجدی ہے۔
شمیر:

صاحبان دا بھرا ہے۔ اوہ سخت طبیعت دا مالک ہے۔ صاحبان کرموں براہمن نوں اس دا ڈر دیندی ہے:

تے خبر ہو جائے ویر شمیر نوں تینوں کر پیے مار

جد مرزا صاحبان نوں بھجا کے جنڈ تھلے سوں جاندا ہے تاں صاحبان مرزے چھبتی چلن لئی کہندی ہے کیونکہ چدھڑ تے سیالاں دے جوان بڑے سورمے ہن۔ اوہ اس نوں چھڈن گے نہیں۔ جد واہر مرزے تے حملہ کردی ہے تاں شمیر اُس دی آگوائی کردا ہے۔ مرزا سبھ توں وڈا دشمن اُس نوں سمجھدا ہے تے صاحبان نوں کہندا ہے کہ جے توں کمان نہ ٹنگدی تاں میں سبھ توں پہلا تیر شمیر نوں مارنا سی۔ اُتے دیسے ہوئے کرداراں توں علاوہ فیروز ڈوگر، چھتی تے بے بے غائب روپ وچ پیش ہوئے ہن۔ فیروز ڈوگر اک پہریدار ہے، جو مرزے صاحبان دے سن دی خبر کھیوا خان نوں دیندا ہے۔ چھتی مرزے دی بھین ہے۔ جس دن مرزا صاحبان دل روانہ ہوندا ہے، اُس توں اگلے دن اُس دا ویاہ ہونا ہوندا ہے۔ ایس لئی مرزے نوں اپنے ہتھیں اُس دا ویاہ کرن لئی کہندی ہے:

ہٹ کے بیٹھی مرزیا، گھر وچ کریں صلاح

اتے پلنگھ تے بہہ کے، میرا ہتھیں کاج سنوار

بھل کے آؤن گے بھٹی ساندل بار دے، صاحب ساڈے بار

بے مرزے دی دھرم دی ماسی ہے، جو مرزے نوں صاحبان نال ملاؤندی ہے۔

4 برتانت کلا (بیانے دافن)

قصیاں وچ ذکر دی اک بنی ہوئی روایت ملدی ہے۔ قصہ کاراں نے نایکاواں دی سُنڈرتا لئی اکو جہیاں اُپماواں ورتیاں ہن۔ ایہہ تعریفاں عام طور تے فارسی وچوں لنیاں گنیاں ہن۔ بچپن توں لے کے جوانی تیک نائیکہ دی سال وار سُنڈرتا بیان کیتی گئی ہے۔ سر

توں پیراں تک ہریک انگ نوں تعریف کیتی جاندی ہے۔ نائیک نالوں نائیکہ دی سُدرتا دے بیان کرن تے زیادہ زور دتا گیا ہے۔ پریم مئی قصیاں وچ نائیکاں نالوں نائیکاواں زیادہ طاقت ورتے فعال دسیاں گھنیاں ہن۔ اوہ ماں پیو نال ٹکر لیندیاں ہن۔ سماجی روایتاں دے خلاف آواز بلند ہی نہیں کردیاں سگوں ایہناں دی خلاف ورزی وی کردیاں ہن تے اُس ٹکروچ اپنا آپ ختم کر لیندیاں ہن۔

پیلو نے اپنے قصے وچ مرزے دی بہادری دی عکاسی تے ہی سارا زور لایا ہے۔ اُس نے سُدرتا دس لئی فارسی دی ودھی نہیں ورتی۔ اُس نے دُ لے دے جنم۔ سس سُدرتا بیان کردے سس دُ لے دے بہادری سروپ نوں اپنے ساہمنے رکھیا ہے۔

جنم دتا مائی باپ نے روپ دتا کرتار

ایسا مرزا سورما کھراں دا سردار

پیلو نے مرزے نوں اک بہادر نوجوان دسیا ہے، جس نوں اپنی طاقت تے بڑا ہنکار ہے:

مرزا آکھو کوئی نہ دیہدا سورما جیہڑا مینوں ہتھ کرے

کٹک بھڑا دیا ٹکری میتھوں بھی راٹھ ڈرے

ول ول وڈھ دیوں سورے جیوں کھیتی نوں پین گڑھے

سر سیالاں دے وڈھ کے سٹاں گا وچ رڑے

کٹھوں دی نائیکہ صاحبان دی سُدرتا دا وی ذکر جوگ فارسی روایت مطابق نہیں کیتا گیا۔ انگ دی سُدرتا نوں تعریفاں دی تھان تے اُس دی سُدرتا دے اثر نوں اُجاگر کیتا گیا ہے۔ جیہڑا وی اُس نوں ویکھدا ہے۔ اُس دی سُدرتا دے ماروا اثر نال و نیا جاندے ہے۔ اس بارے پہلاں چرچہ کیتی جا چکی ہے۔

5 رومانس دا عنصر

رومانس قصیاں دا ضروری انگ ہے۔ ڈاکٹر روشن لال آہو جانی کالج دے حوالے نال لکھیا ہے کہ خوف تے سُدرتا رومینٹک کلاں دے دو ضروری علامتاں ہن۔ خوف دے عام طور تے واقعات راہیں ظہور ہوندی ہے سُدرتا کرداراں اُتے درشاں جاں نظاریاں راہیں ماحول وچ دوواں دا حصہ ہے۔ سس تے تھواواں دی ماحول پیدا کرن لئی ضروری

ہے۔ واقعات دی غیر معمولی ادبی فن نون رومینک بناؤندی ہے۔ ناممکن واقعات وی رومینک آکھیاں جاندیاں ہن جس طرحاں کہ جادو کراماتاں جو نیاں دے خلاف واپردیاں ہن۔ جن، بھوت، پریاں، فرشتے، دیوتے دیویاں وی ناممکن کردار ہن۔ ایہہ سارے اقتباس رومینک کلا دے اقتباس ہن۔ قصہ کاراں نے دلچسپی پیدا کرن لئی قصیاں وچ رومانس تے دی بھرپور ورتوں کیتی ہے۔ ایہہ اس سہ دے لوکاں دی سوچ انوسار ہی سی۔

حقیقت پسندانہ المیہ ہون کر کے اس وچ رومانس انگ باقی قصیاں جانا نہی ملدا۔

مرزے دی بہادری نون رومینک پدھرتے تصور کیتا گیا ہے۔ صاحبان دی سندر تے دے اثر دا رومینک پدھرتے ذکر کیتا گیا ہے۔ قصے وچ تھان دی وی اہمیت ہے۔ سارا واقعہ مرزے اتے صاحبان دے پنڈاں وچ واپردا ہے۔ کردار وی رومینک پدھرتے پیش کیتے گئے ہن۔ مرزے اتے صاحبان دا پیار وی رومینک پدھرتا ہے۔ پراسرار شیواں دا نہ ہونا ہے پر قصہ کار نے نصیب دا گرج کے استعمال کیتا ہے تے مرزے دی موت لئی صاحبان اس نون ذمہ وار ٹھہراؤندی ہے۔ کئی گھوڑی تاں وی رومینک پدھرتے عکس پیش کیتا گیا ہے۔

6 قصے دی بول چال

پیلو نے قصے نون دلچسپ بناؤن لئی بول چال بولی دی ورتوں کیتی ہے۔ اوہ بہتے تفصیل وچ نہیں جاندا تے گل بات سہے خلاصے تے صبر تون کم لیندا ہے۔ اس نون جدوں موقع ملدا ہے۔ اوہ اسے انداز دی ورتوں کردا ہے۔ اس نال جتھے پاتراں دے مزاج دی عکاسی وچ سہائتا ملی ہے، اوہ تھے کہانی وچ وی رواں گئی آئی ہے۔ کسے وچ پہلا سواد کرموں براہمن تے صاحبان وچ ہے۔ صاحبان کرموں نون کہندی ہے:

توں سُن کرموں باہمنا کدی نہ آئیو کام
 گھوڑی دیاں تیرے چڑھن نون کاٹھی سنے لگام
 ہتھ دیاں دے دیاں چوڑیاں سونا کردی دان
 جھوٹی دیاں دڈھ پین نون بل دی زمیں انعام
 جب لگ جیوے صاحبان رکھے تیرا احسان
 چوتھے نون چدھڑ ویاہ لجان گے پھر کی کریگا آن۔ 7

کرموں اگے جواب دینا ہے:

چالی کوہاں دا پینڈا ہے، کون آوے، کون جا
گھر مرزے دے ہور عورت سنبیدی بری بلا
سوئکن اُتے سوئکن پئے، لیوے ادھ ونڈا
چھڈ دے پرانی جٹ دی دوستی نویں کرموں ول لا
گھر وچ لا لے دوستی بہہ کے عشق کما۔ 4

صاحبان کرموں نوں جھاڑ دی ہے تے کرموں معافی منگدا ہے۔ ایہہ بول چال بڑی لمی ہو جاندی ہے جدوں کرموں کہندا ہے کہ نشے وچ ہون کر کے ایس دی مت ماری گئی ہے۔ ایسے طرحاں مرزے تے چھتی مرزے تے ماں پپوتے صاحبان مرزا تے صاحبان وغیرہ بول چال دا اہم تھاں ہے۔ پیلو نے کہانی کار دے انداز نالوں بول چال والی بولی دی ودھیرے ورتوں کیتی ہے۔ بول چال راہیں کرداراں دی ذہنی حالت اوہناں دے مزاجاں وچ آؤندے اُتراواں چڑھاواں نوں ظہور کر کے کہانی کار نوں گتی پردان اہم علامت وارتالاپ دی کیتی گئی ہے۔ اس طرحاں پیلو دی قصہ کاری دا اہم دی شروعات ہے۔

7: کو یو وچ جاں کلام شاعر

قصہ کار ولوں چلدے معاملے تے اپنی رائے دین دی روایت بن گئی اوہ اپنی رائے ریو یو وچ جاں کلام شاعر سر لیکھ بیٹھ دیندے ہن۔ کئی وار ایہہ وچار اینے لے ہوندے ہن کہ کہانی دا پرواہ رک جاندا ہے۔ وارث شاہ نوں اس جگت راہیں اپنی وظیفہ دی کار کردگتی کیتا ہے۔ اُس نے لے لے شاعری دی وار لکھے ہن تے اس کم تے وی لکھیا ہے اس دا کیس تیار کردتا ہے۔ جو اوہ ذاتاں بارے لکھدا ہے تاں اس سے دیاں پرچلت ذاتاں دی سوچی دے دیندا ہے۔ میں اوہ عورت ننڈیا کردا ہے تاں استریاں دے کردار گنن بیٹھ جاندا ہے۔ پیلو دے اُپر دے ہونے وچ شاعری دی انہوند ہے۔ اخیر تے بناں سر لیکھ توں اس نے اپنے وچار دتے ہن:

پیلو پچھے شاعر نوں کے ول گیا جہان
بہہ بہہ گنیاں مجلساں لگ لگ گئے دیوان

مرزا ماریا ملک الموت دا کچھ ماریا اوہنوں گمان
 وچ قبراں دے کھپ گیا مرزا سوہنا جوان
 ایہہ قصہ مرزا صاحبان دا جوڑیا
 پیلو شاعر نے، جہنوں جانے کل جہان

8: سدھارنیکرن

قصہ کاراں ولوں اپنی شاعری وچ کچھ اہہیاں تبصرے کرن دی اک روایت رہی
 ہے جو زندگی دیاں سچائیاں دا نوں آسان بنا کے پیش کردیاں ہن۔ پیلو نے وی کئی
 اقتباسات پیش کیتیاں ہن جس توں اس دی سوچھ دا پتا لگدا ہے

(ا) راجا بھورے راج نوں، بدھ نوں جھورے چور
 گوری بھورے روپ نوں، پیراں بھورے مور

(ب) بھٹھ رناں دی دوستی کھری جیہناں دی موت
 ہس کے لاؤندیاں یاریاں رو کے دیندیاں دس

(ج) لتھی ہتھ نہ آوندی، دانش منداں دی پت

(د) پچھ نہ پیندے معاملے، مہوں نہ لگدے زور
 گلاں کرن سکھالیاں، اوکھے پالنے بول

(ر) عشق لتاڑے آدمی، برف لتاڑے رُکھ
 نیند نہ آوندی چور نوں، عاشق نہ لگے بھکھ

(س) لکھیاں ڈاڈھے رب دیاں، میٹن والا کون

(ص) ہونی ورتی پیغمبراں، ہونی مرزے تے گئی آ

(ط) مرزیا ایڈ پیغمبر مر گئے، توں کہندا پانیہار؟

9 بولی

پیلو نے سادہ فطرتی تے ٹھیٹھ پنجابی ورتی ہے۔ اوہ بولی عام طور تے کیندری پینڈو ہے۔ پینڈو بولی والی محنت ضروری نہیں کہ کسے جٹ دی ہی ہووے۔ اگلی جانکاری قصے غیر واہی کار، پینڈو مراسی جاں بھرائی وغیرہ دی رچنا ہون دی ہے۔ فارسی، سنسکرت جاں وچ زبان دی پڑھائی دا اثر اُس بولی تے ہے نہیں۔ باوا بدھ سنگھ مطابق پیلو نے اک جھکی کہانی اک جھکی بولی وچ سنائی ہے پر مرزے صاحبان دی داستان اجیہی ہے کہ دل وچ سوز تے ان بھولے کٹھے مرزے لئی ہمدردی پیدا کردا ہے تے صدیاں بیت جان تے وی ایہہ قصہ او سے روپ وچ پنڈاں وچ گایا جاندا ہے۔ ایہہ پتا لگدا ہے کہ اُس دی بولی اج کل وی لوک بولی دی کنی نیڑے تے لوک وی اس جی دا اک ہور علامت ہے۔ اوہ بے لوڑے تشریح وچ نہیں جاندا تے اپنے ہتھ تھوڑے شباں وچ ہی ختم کر دیندا ہے۔ صاحبان دے جنم توں ٹیار ہون تیک دا ذکر کرن میں سطراں وچ ہی کر دیندا ہے۔

گھر کھیوے دے صاحبان، جہی منگوار

ڈوم سوہلے گاؤندے خان پیوے دے بار

رج دعائی دتیاں سوہنے پروار

رل تدبیراں بدھیاں چھیل ہوئی ٹیار

صاحبان نال سہلیاں، کڑی ریس کار

پیلو نے عربی فارسی دے تقسم تے احساسات دے اکھراں دی ورتوں کیتی ہے۔ پر

ایہہ سارے شبد واپسی ہن:

عرض، عاشق، آکاش، عشق، ایمان، شبد، صدق، ساہا، قاضی، قبر، خدا، غضب، گناہ،

غلام، گمنام، تیغ، ترکش، در، پیغمبر، فتح، بادشاہ، ملک الموت، مراتب، وزیر وغیرہ۔

پیلو نے محاورایاں دی وی انیک تھاواں تے ورتوں کیتی ہے۔

وجن گواون، چوڑ چپٹ ہونا، دوائی دینا، ایم دا ڈورہ لگنا، دس پاؤنا، اپنی موتے مرنا، لاج رکھنا، پلا اٹلنا، کلیچہ کڈھنا، مارو مار کرنی، جھول پینا، داغ لاؤنا، ساداں مارنا، پنچ پیر مناؤنا، ہونی ورتنی، بھاڑ پینیاں، پور کھپاؤنا وغیرہ۔

پیلو نے کردار اتے سے مطابق بولی دی ورتوں کیتی ہے مرزے دی گھوڑی کبی دی تصویر انج پیش کیتی ہے:

سُم کبی دے کھڑکدے جویں لوہے پین دھگان
دم کبی دی انج پھیر جیویں چوری کرے غلام
مونہ نال سارے پکڑیاں ٹٹ کے سٹے انجان
مرزے تے حملے سے دا درش اس طرحاں پرستت کیتا ہے:

چدھڑ سیال چڑھ پئے، راہیں گھت وہیر
فوجاں گھیرا گھتیا کر کے بڑی تدبیر
کڑ کڑ چلن گولیاں، مرزے نوں پیندے بہتے تیر

سُجھاؤ پیلو دی بولی دی اک خوبی ہے۔ باقی شاعراں وانگ اس نے نک سک ذکر کرن دی تھاں تے اس نے سجھاؤ ڈھنگ نال اس دے اثر نوں دسیا ہے۔ ایسے طرحاں ڈرامائی چستی وی بولی دا اہم علامت ہے۔ صاحبان تے کرموں براہمن دا مکالمہ کئی ڈرامائی چُستی والا ہے۔ ایسے طرحاں وُجھل تے مرزے دی گل بات مرزے دا صاحبان دے گھر رات نوں جانا تے صاحبان نوں اُدھال کھڑنا ڈرامائی چستی دیاں اُچی آواز ہن۔

انج پیلو دی بولی عام بول چال والی تے محاورے دار ہے۔ سادگی، صبرتوں وضاحت اس دے اہم گن ہن۔ مرکزی پنجابی زبان دی ورتوں کیتی گئی۔ عربی فارسی دے صرف استعمال ہوئے اکھر ہی ورتے گئے ہن۔ سجھاؤ تے نانکی چُستی نے اُس دیاں خوبیاں نوں چارچن لائے ہن۔

10: چھند

پیلو نے اپنا قصہ سد کاو روپ وچ لکھیا ہے۔ اُچی آواز نال پیارے نوں پکارنا سد ہے۔ ایہہ اک پراتن پنجابی کاو روپ ہے۔ ایس وچ پینڈو لوک لمی ہیک لا کے پیارے

نوں پکار دے ہن۔ کئی ودواناں دا وچار ہے کہ سند مرچھے وانگ کسے دی موت توں پچھوں لکھی جاندی ہے۔ صنف وچ اچھی کوئی کرت اس تے لاگو نہیں۔ ہاں ایس راہیں تھوڑا جیہا وچھوڑے تے اُداسی دا اثر پیندا ہے۔ ایہہ لوک گیتاں دا اک روپ ہے۔ سری گورو گرنٹھ صاحب وچ بھائی سندر جی دی رام کلی راگ وچ رچی 'سُد'ناں دی بانی ہے جیہڑی سری گورو امر داس جی دے جوتی جوت سماؤن مگروں اوہناں دی یاد وچ رچی گئی۔ ایس وچ سوگ پرگٹ کرن دی تھاں سوگ کرنوں روکیا گیا ہے اتے موت تے موت دے مگروں دے سے بارے رائے دتے گئے ہن۔

پیلو دے مرزا صاحبان دا بند چار تکیا ودھیرے ہے پرکتے پرکتے دو تے تن تکیے بند وی ہن تے کئی تھانیں بند دیاں ٹکاں چار توں ودھ جاندیاں ہن۔ پہلے رواج اج چار تکیے بند رچن دا ہی سی۔ پچھوں جا کے ایہہ پابندی ڈھلی ہوندی گئی پر پیلو دے حاصل متن وچ گھٹ ودھ ٹکاں دے بند ہن، جو اس دے نامکمل ہون دی گواہی دیندے ہن۔ ماتراں دی گنتی وی اِکسار نظر نہیں پیندی۔ جو یں پٹھ لکھے بند وچ پہلے چرن دیاں ماتراں 24 دو بے چرن دیاں ماتراں 27 تیجے دیاں 23 چوتھے دیاں 62 پنجویں دیاں 25 ہن۔

گھر کھیوے دے صاحبان، جی منگوار

IISS S SIS SS SIIS = 24

ڈوم سوہلے گاوندے خان کھیوے دے بار

SI SSS SSS S SS S SI = 27

رج دعائی دتیاں سوہنے پروار۔

SI ISS ISS SIS IISI = 23

رل تدبیراں بدھیاں چھیل کوئی میار

IISS SSS SI SS IISI = 26

صاحبان نال سہیلیاں کوڑی ریسکار

SIS SI ISSS SS SISI = 25

انج نہ تاں ٹکاں دی گنتی سامان ہے تے نہ ہی ماترا دی گنتی دا دھیان رکھیا گیا ہے۔

اصل وچ 'سد' گاؤن والا اپنی ہیک نوں کتے لمی تے کسے چھوٹی کر کے اس گنتی دی برابر تا دے اوگن نوں محسوس نہیں ہون دیندا۔

11: الزکار/ استعارہ

پیلو نے خواہشاں نوں پورا کرن تے اپنی رچنا نوں شگارن لئی دُھکویں الزکاراں دی ورتوں کیتی ہے۔

روپک الزکار/ استعارے داروپ

(1) سپاں شیراں دی دوستی نہ کر بھائی اڑی
تپی کڑاہی تیل دی سر پر لاٹ جلی

(ا) یاراں چوراں وچ بیٹھ کے گل نہ کرئیے کھری

(ب) مرزا پھل گلاب دا، میری جھولی ٹٹ پیا

(ج) دہنے کنیں آوندا میرا مرزا شیر جوان

عکاسی دے استعارہ:

(ا) سُم بکی دے کھڑکدے، جیوں لوہے پین دھگان
دوم بکی دی انج پھرے جیوں چوری کرے غلام

(ب) ول ول وڈھ دیوں سورے جیوں کھیتی نوں پین گڑھے

(ج) جیوں مکہ لبھا حاجیاں مینوں لبھا توں
شہر سیالاں دے آ لگے جیوں پھٹاں اتے لون

مبالغہ آرائی دے استعارے

(۱) بکی توں ڈرن فرشتے میتھوں ڈرے خدا
چُھے وچ پتال اڈ کے جڑے اکاش

(ب) مرزا آکھے کوئی نہ دیہدا سورما، جیہڑا میرے ہتھ کرے
کٹک بھیرا دیاں ٹکری میتھوں بھی راٹھ ڈرے
ول ول وڈھ دیو سورے، جیوں کھیتی نوں پن گڑھے
سر سیالاں دے وڈھ کے سٹاں گا وچ رڑے

اُپما النکار/تعریفاں دے استعارے:

(۱) کرپس ملاء ماریا، بھوندا وانگ بھنبھیر

انتشاری استعارے:

(۱) بڑے سیالاں دے معاملے، بُری سیالاں دی راہ
بُریاں سیالاں دیاں عورتاں، لیندیاں جادو پا

(ب) سدیاں صاحبان سیال کیہ کر دوواں جواب

(ج) ول ول وڈھ دیوں سورے جیوں کھیتی نوں پن گڑھے
سر سیالاں دے وڈھ کے سٹاں گا وچ رڑے

(د) کاون بدھا تکلّا تکلے بندھا تیر

وپس النکار/روون دے استعارے:

(۱) ول ول وڈھ دیوں سورے جیوں کھیتی نوں پن گڑھے
سر سیالاں دے وڈھ کے سٹاں گا وچ رڑے

(2) میں دل دل وڈھ دیاں گا سورے دیوں پور کھپا
لکوکتی الزکار / لکے استعارے:

(ا) بھٹھ رناں دی دوستی گھری جیہناں دی موت

(ب) موئی بھجیا موت توں اگے موت کھڑی

(ج) ناگتو وجے ملک الموت دے کتے نہیں دیندے جان

مانویکرن الزکار / انسان دوستی استعارے:

(ا) عشق لتاڑے آدمی برف لتاڑے رُکھ

12 رس

پیلو دے قصے وچ دکھ دکھ رساں دا دعویٰ ہو یا ہے۔ ایہناں وچ خاص طرحاں دے
نمونے پٹھ لکھے ہن۔

شہینگار رس / خوبصورتی دے رس

ایہہ میری رس ہے۔ متی رام اس نوں ہی راج رس کہندے ہن۔ شاعران ادب
لکھن والیاں تے تنقید نگاراں دا مت ہے کہ شہنگار رس سبھ توں طاقت ور ہے۔ بھرت
مُنی دے مطابق سنسار وچ جو کجھ وی اُجل تے مقدس ہے اوہ سنگار رس وچ شامل ہے۔
پرورس، بیرس، ادبھت رس تے شانت رس اس دے پٹھاں ہو کے چلدے ہن جاں
ایہہ کہیے کہ ایہہ اس دیاں ہی وکھ وکھ حالات دے پر بھاو دا صدقہ ہن۔ پریمیوں دے
ملاپ دی خوشی گھٹان دی مٹھی تے ڈھکویں یاد سُنرتا، چتر (انسانی جی قدرتی) جو زندگی
وچ اک ہلارا بخش دیوے سبھ نوں سنگار رس پٹھاں لیا سکدے ہاں۔ پیلو نے مرزے
تے صاحبان دی سُنرتا دے اثر نوں پیش کیتا ہے:

کڈھ کلیچے لے گئی، خان کھیوے دی دھی

گزر گز لمیاں میڈھیاں، رنگ جو گورا سی

جد مرزا صاحبان دے سدے تے صاحبان نوں ملدا ہے تاں اوہناں دوہاں دی
ملتی یقینی شہنگار رس دا نمونہ پیش کردی ہے پیلو دے شر ہن۔

نہ پھڑ باہیاں گھٹ کے ونگاں جانڈیاں ٹٹ
کل چیر چڑھائیاں پہن نہ ویکھیاں رج

بہادری دارس داشنگا ررس توں مگروں پنجابی کا وچ بیرس نوں خاص تھاں پراپت رہی ہے۔ بیرس داستھائی یعنی پڑھیاں تے سُنن والیاں وچ زندگی لئی ایک امید پیدا کرنا ہے۔ سورمیاں دا جنگ لئی تیار ہونا لڑائی وچ شامل ہونا، کراے ہتھ دکھاؤنا کسے سروتیاں وچ بہادری اجاگر کرنا، سبھ بیرس وچ آؤندے ہن۔ مرزا بیرس پردھان رچنا ہے۔ پنجابیاں دے دل وچ مرزے دا جو تصویر ہے اوہ اک بہادر تے اکھی سورے دا تصویر ہے۔ پنجابی رہتل وچ بیرس دی اہمیت رہی ہے۔ ایہو کارن ہے کہ ایہہ قصہ پنجابی گھجرواں وچ ہرمن پیارا رہیا ہے۔ ایس بارے اسیں تفصیل نال چرچہ 'نانک دا سنکپ' دے باب وچ کر آئے ہاں۔ بیرس دے کجھ نمونے پٹھاں دتے گئے ہن:

(ا) میرے اُپر نہ کوئی دیہدا سورما، جیہڑا میرے پورا وار کرو
مارکواں تیرے تے جنے نے، پاس تیرے ویر کھڑے

(ب) مرزا آکھے کوئی نہ دیہدا سورما، جیہڑا مینوں ہتھ کرو
کلک بھڑا دیاں نلکری میتھوں بھی راٹھ ڈرے
ول ول وڈھ دیوں سورے، جیوں کھیتی نوں پن گڑھے
سیر سیالاں دے وڈھ کے سٹاں گا وچ رڑے

(ج) چدھڑ سیال چڑھ پئے راہی گھت وہیر
فوجاں گھیرا گھتیا کر کے بڑی تدبیر
کڑ کڑ چلن گولیاں، مرزے نوں پیندے بہتے تیر

(د) مرزے آؤندا ویکھیا، صاحبان دا ویر شمیر
تے مرزے نے غصے وچوں کڈھیا کرڑے نکے دا تیر
کر بسم اللہ ماریا، بھدا وانگ بھنبھیر
گھوڑی اُتوں لاہ لیا، صاحبان دا ویر شمیر

کرنا رس / ہمدردی دے رس

غم یا شوق اُس دے مستقبل مطلب ہن۔ وچھوڑے دے کارن وگدے ہنجو،
 وچھلاپ دُکھ دے کارن پیارے نوں طعنے مہنے سبھ کرنا رس وچ شامل ہن۔ پیلو نے وی
 کرنا رس دے کئی نمونے پیش کیتے ہن۔ مرزے دی ماں دے بول، سْتے چئے مرزے
 نوں جگاؤندی صاحبان دیاں نصیحتاں اتے مرزے دی موت تے صاحبان دا الاپ
 ہمدردی بھرپور ہن:

(ا) جنڈ دے پیٹھاں جٹا سو رہیوں لال دُشالا تان
 وجی چلایاں کانیاں، موت نہ دینی جان
 مٹھیاں بھر جگاؤندی یار نوں جاگیے رب دے ناں
 دُھر نہ اُپڑی رن صاحبان، میری وچالیوں ٹُٹی لاں
 جے نہ سی توڑ نبھاؤنی میری کاہنوں پکڑی بانہہ
 بچاء کریندے عاشقا نہ اگے ملنا تینوں تھان

(ب) اگوں صاحبان بولدی مرزیا! من میری عرضا
 ہونی ورتی پیغمبراں ہونی مرزے تے گئی آ
 بیٹے شاہ علی دے حسن حسین بھرا
 لڑدے نال یزیدیاں، دتے پور کھپا
 در وچ روندی بی بی فاطمہ مڑ کے نہ آئے میرے پار
 مرزیا! ایڈ پیغمبر مر گئے، توں کہدا پانیہار
 اک عرض میری من لے مینوں صاحبان، لے چل نال

ہاس رس

ہاس رس صرف موٹا ٹھلاں ہاسہ نہیں۔ ایس وچ کھڑکھڑا کے گھلے ہاسے نال بلھان وچکار
 رہن والی مسکراہٹ وی شامل ہے۔ ایس طرحاں زور دا ہاسا، ٹھر کر، چوٹ تے حاضر جوابی سبھ ہاس
 رس وچ شامل ہن۔ مرزا صاحبان دے ایس قصے وچ کتے کتے ہاس رس ملدا ہے۔ جد صاحبان

کرموں براہمن نوں مرزے کول جا کے اُس دے ویاہ داسنیہا دین لئی کہندی ہے تاں کرموں اس نے مرزے دی تھاں تے اپنے نال عشق کماؤن لئی کہندا ہے۔ اُس دیاں آساں تے اُس سے پانی وچ جاندا ہے جدوں صاحبان اُس نوں اپنے پیو تے بھراواں دا ڈر دیندی ہوئی کہندی ہے:

لگدی آ میں تیری پوتری، بہہ گیاں رن بنا

ایہہ اوہناں لوکاں تے ٹھر کر ہے جیہڑے وڈی عمر وچ کسے جوان ٹیار دا ساتھ بھال دے ہن۔ ایہہ نما نما ہاسہ وی پیدا کردا ہے۔ اپنے کرم نوں چھپاؤن لئی بہانے بازی کردا ہے جو ہاس رس پیدا کردا ہے:

ایہہ گناہ میرا بخش لے صاحبان جتھے گھلیں اُتھے جا
ڈیرہ لگا افیم دا ساڈی عقل ٹکانے ناہ
میں تے بھلا غریب ہاں، میری رکھ دھولیاں دی لاج

3 دُکھانت سنکَلپ / دُکھاں دا فلسفہ

ساڈا ڈھلا قصہ کار دمودر اپنے قصہ ہیر رانجھا دا اخیر ہندوستانی روایتاں مطابق سکھاں وچ کردا ہے۔ قاضی راجے ولوں جد رانجھے نوں ہیرسونپ دتی جاندی ہے تاں اوہ دوویں ککے دے جج نوں چلے جان دے ہن۔ پیلو مرزا صاحبان دا قصہ رچن والا پہلاں قصہ کار ہے۔ ایس نے اپنے قصے دا اخیر دُکھاں وچ کہتا ہے۔ مرزا سیالاں تے چدھڑاں دوارا قتل کر دتا جاندا ہے۔ صاحبان دے اخیر بارے بھاویں قصہ چپ ہے۔ ایہہ شاید کسے دا متن نہ ملن کارن ہے۔ قصہ پڑھن توں ایہو اثر ملدا ہے کہ صاحبان وی پیار دی بلی چڑھ گئی۔ پنجابی قصہ شاعری وچ ایہہ پہلا دُکھاں بھریا قصہ ہے۔ انج پیلو نے قصہ گوئی نوں نویں سمت دے دتی۔ قصہ گوئی بھارتی روایت نالوں ٹٹ کے یونانی روایت ول نوں جھک گیا۔

مول پاٹھ

گھر کھیوے دے صاحبان، جی منگوار
ڈوم سوہلے گاوندے خان کھیوے دے بار
رج دعائی دتیاں، سوہنے پروار
رل تدبیراں بدھیاں، چھیل ہوئی ٹیار
صاحبان نال سہیلیاں، کوڑی ریسکار۔ 1-

گھر وچھل دے مرزا، جمیا کرڑے وار
جنم دتا مائی باپ نے روپ دتا کرتار
ایسا مرزا سورما کھراں دا سردار۔ 2-

صاحبان پڑھے پٹیاں، مرزا پڑھے قرآن
وچ مسیت دے لگیاں، جانو کل جہان۔ 3-

نہ مار قاضی چھمکاں، نہ دے تتی نوں تائے
پڑھنا ساڈا رہ گیا، لے آئے عشق لکھائے۔ 4-

صاحبان گئی تیل نوں، گئی پساری دی ہٹ
پھڑ نہ جانے سکڑی، ہاڑ نہ جانے وٹ

تیل بھلاوے بھلا بانیاں، دتا شہت اُلٹ
 ونج گوا لے بانیاں بلد گوا لے جٹ
 تن سے نانگا پڑ رہیا ہو گئے چوڑ چپٹ
 مرزے صاحبان دی دوستی، رہو ونج جگت۔ 5-

گھر تُوں صاحبان رُ پئی، کر کے پڑھن دی نیت
 کاج ساڈا مر گیا، سنی پئی مسیت۔ 6 -

توں سُن کرموں باہمنا کدی نہ آؤں کام
 گھوڑی دیاں تیرے چڑھن نوں کاٹھی سنے لگام
 ہتھ دیاں دے دیاں چوڑیاں سونا کردی دان
 جھوٹی دیاں دودھ پین نوں ہل دی زمیں انعام
 جب لگ جیویں صاحبان رکھے تیرا احسان
 چوتھے نوں چدھڑ ویاہ لجان گے فیرکیہ کریں گا آن۔ 7-

اگوں کرموں بولدا سچی دیاں سنا
 چالی کوہاں دا پینڈا ہے، کون آوے کون جا
 گھر مرزے دے ہور عورت سُنیدی بری بلا
 سوکن اُتے سوکن پئے، لیوے ادھ ونڈا
 چھڈ دے پرانی جٹ دی دوستی نوں کرموں ول لا
 گھر ونج لا لے دوستی، بہہ کے عشق کما۔ 8 -

اگوں صاحبان بولدی، تیرے مونہہ ونج سواہ
 ماراں چپڑ تیرے غضب دی دیاں عقل گوا
 خبر ہو جائے میرے باپ نوں تینوں شہروں دیئے اجاڑ

تے خبر ہو جائے ویر شمیر نوں تینوں کرہیے مار
 جے خبر ہو جائے پنڈ دے منڈیاں کرن ڈھیماں دی مار
 بھلکے سرادھ دادا آؤن گے نوندے کھان تے جا
 لگنی آں میں تیری پوتری بہہ گیاں رن بنا
 لگو کچھری کھیوے باپ دی، تینوں بنھ کے لوں منگا۔ 9-

ایہہ گناہ میرا بخش لے صاحبان جتھے گھلیں او تھے جا
 ڈورہ لگا افیم دا ساڈی عقل ٹکانے ناہ
 میں تے بھولا غریب ہاں میری رکھ دھولیا دی لاج
 بڑی راتوں اٹھ کے ٹر پواں کھراں دی راہ۔ 10-

سیالاں توں باہمن ٹر پیا پیا کھراں دی راہ
 کول مرزے دے آ کے دس دتی ساہے دی پا
 مہندی صاحبان دے ویاہ دی چل کے ہتھیں اپنے لا
 بھیجیا صاحبان دا آ گیاں، چھیتی ہو تیار۔ 11-

چڑھدے مرزے خان نوں، چھتی کرے جواب
 ہٹ کے بیٹھی مرزیا، گھر وچ کریں صلاح
 اتے پلنگھ تے بہہ کے، میرا ہتھیں کاج سنوار
 بھلکے آؤن گے بھٹی ساندل بار دے صاحب سٹڈے بار۔ 12-

میرا جان ضرور دا، پچھے بھائی چار
 اچھی کرن اپنے نک نوں، نہیں کھراں نوں آؤ ہار
 میرا جانا ضرور دا، جانڈے نوں ہوڑ نہ پا
 کاج وہونا میں پھراں، مینوں کیہ کسے دے کاجاں نال۔ 13-

چڑھدے مرزے خان نوں، متاں دوویں ماں
 بُرے سیالاں دے معاملے، بری سیالاں دی راہ
 بُریاں سیالاں دیاں عورتاں، لیندیاں جادو پا
 کڈھ کلیجا کھاندیاں، میرے جھاٹے تیل نہ پا
 رن دی خاطر چلیا، آویں جان گنوا
 آکھے میرے لگ جا، اگے پیر نہ پا۔ 14-

گھر کھیوے دے کاج ہے، لاگی بھیجیا میرے دا
 گھر میرے آن کے دس دتی ساہے دی پا
 اوہ نانکے میں دوہترا، جاندے نوں موڑ نہ پا
 پنج روپے اک پترا میں نوندا پاؤں گا جا۔ 15-

مرزے نے گھڑی شنگار لئی، آسن بیٹھا جا
 چڑھدے دا پلا اٹلیا، چھیک ساہمنے آ
 مرزا سیالاں نوں چلیا، کھیڑے سیس نیوا۔ 16-

کڈھ کلیجا لے گئی، خان کھیوے دی دھی
 گز گز لمیاں میڈھیاں، رنگ جو گورا سی
 جے دیویں پیالہ زہر دا، میں مرزا لیندا پی
 جے مارے برچھی کس کے، مرزا کدی نہ کردا سی
 اپنی موتے میں مراں، میرے نال تہانوں کیہ۔ 17-

چڑھدے مرزے خان نوں، وچھل دیندا مت
 بھٹھ رناں دی دوستی، گھری جیہناں دی مت
 ہس کے لاؤندیاں یاریاں، رو کے دیندیاں دس

جس گھر لائی دوستی، مول نہ گھتے لت
لتھی ہتھ نہ آوندی، دانشمنداں دی پت
صاحبان آئیں نہ چھڈ کے، سر نہ رہو ساڈی پت -18-

راجا جھورے راج نوں، بدھ نوں جھورے چور
گوری جھورے روپ نوں، پیراں جھورے مور -19-

چڑھدے مرزے خان نوں، ماں مت دیندی کھڑی
سپاں شیراں دی دوستی، نہ کر بھائی اڑی
تپی کڑاہی تیل دی، سر پر لاٹ جلی
موسیٰ بھجیا موت توں، اگے موت کھڑی
پر بت وڑدے ٹکرے، لنگھن کھیڑی گلی
روندی بی بی فاطمہ، کر کے بانہہ کھڑی
میں کیہ ربا تیرا پھیڑیا، میری جوڑی خاک رلی
اج دا وار بچا لے، بھل کے سیالی جا وڑی -20-

ویاہی ہووے چھڈ دیواں، منگ نہ چھڈی جا
جے کر منگ میں چھڈ دیواں، لگے کھراں نوں لاج
پُت مرزا نونہہ صاحبان، ساڈی ٹورنی جگ وچ وار -21-

چڑھدے مرزے خان نوں، ماں مت دیندی کھڑی
یاراں چوراں وچ بیٹھ کے، گل نہ کرئیے کھری
اج دا وار بچا لے، بھلکے سیالیں جا وڑی - 22 -

اگوں مرزا بولیا، ”دیواں سچ سنا
 گھر و نچھل دے جمیاں، دتی کل سنوار
 سدیا صاحبان سیال، کیکر دیواں جواب
 جیوندا رہیا تاں آ ملاں، موت چھید پو آس۔ 23-

مرزا سیالاں نوں ٹر پیا، چلیا ہو اسوار
 مرزا پچھے پیلو شاعر نوں دسیں سگن وچار۔ 24 -

پیلو بیٹھا کھوہ تے، کر کے لکھ تدبیر
 کون بدھا تکلا، تکلے بدھا تیر
 لٹھ پٹھانا ملیا، کرڑے گھت زنجیر
 کمیاں مڈھ دھتوریاں، جویں بادشاہ مڈھ وزیر
 گتا ہٹ کر رہیا، جویں در وچ کھڑا فقیر
 ٹنڈاں گیڑم گیڑیا، بھر بھر ڈولن نیر۔ 25 -

اگوں مرزا بولیا، تینوں دیاں سنا
 تیریاں گڈاں جھوٹھیاں، اک وی مندا ناہ
 اپنے کھڑ کے والے آدمی، قبریں جا پئے
 جے بھلی چاہنے زندگی، اگانہاں پیر نہ دی۔ 26-

”رستے پے جاؤ راہیو! ڈنڈی پیر نہ گھت
 جس دن ساہا سادھیا، لاگی دیندے خط
 گھر مرزے دے آ کے، پاؤندے ساہیے دی دس
 پنج روپے اک پتیاں نہ ودھ جاں نہ گھت۔ 27 -

تھاڑے بار گھوڑیا، میری بکی دا پتلا لک
 آبو روپیہ سلامی دا، تہانوں اگے نہ آئی مت
 سُم بکی دے کھڑکدے، جیوں لوح پین دھگان
 دُم بکی دی انج پھر، جیوں چوری کرے غلام - 28 -

مونہ نال سارے پگڑیاں، پھٹ کے سٹے انجان
 بکی لاہیاں پگڑیاں، ویکھی نہ کسے دی لاج
 نائی میرا ماریا، شربت دتا ڈول
 پُچھ نہ پیندے معاملے نہوں نہ لگدے زور - 29 -

گلاں کرن سکھالیاں، اوکھے پالنے بول
 مرزا سیالاں مُڈھ آ گیا، رن صاحبان دا چور
 ہوراں دے پیریں پرچھیاں، مرزے دی سبز کمان
 دہنے کئی آؤندا میرا مرزا شیر جوان - 30 -

مرزا گھر بیو دے آ گیا، چرکھا دیندا ٹھہرا
 جے توں ماسی دھرم دی، صاحبان نوں لیا ملا - 31 -

گھر توں بیو تڑ پئی، مہراں لے کے چار
 اٹھی صاحبان ستینے اٹھ کے دیں دیدار - 32 -

”چیرے والا چھوکرا، بیو اندر کون کھڑا
 مرزا پھل گلاب دا، میری جھولی ٹوء پیا
 نہ پھڑ باہیاں گھٹ کے ونگاں جانڈیاں ٹٹ
 کل چیر چڑائیاں، پہن نہ ویکھیاں رج - 33 -

بھیڑی گلی عُٹھیاں، گھر مورکھ دُھولی گڈ
 خبر ہووے خان شمیر نوں، لہو پیوے گا رج
 لے چل دانا باد نوں، جے سِر ہِگی پگ
 تینوں مار گواؤنگے توں، رکھ کھراں دی لُج۔ 34-

اگوں مرزا بولیا، توں سن جام لوہار
 کیہ ستا کیہ جاگدا، کیہ گیا پوار
 مزدوری لے لئی اپنی، کلیاں دیتیں ہزار
 جے توں بھائی دھرم دا، صاحبان ٹورینی نال۔ 35-

مرزے کلیاں گڈیاں، پنچ پیر منا
 پوڑی پوڑی جٹ چڑھ گیا، اُپر چڑھیا جا
 اُپروں صاحبان اُتری، پے گئی چھنکار
 سالو دا پلہ اٹکيا، رتا کو کبی نوں پھیر
 اگ گھر صاحبان باپ دا، لا دیوں سالوآں دا ڈھیر
 چڑھی رہ کبی دی نیل تے، سکھ مرزے دی لوڑ۔ 36-

ماڑی تیری ٹیرکی، مرزیا! لیا یا کدھروں ٹور
 سُکا ایہدا چوکھٹا، کاواں کھاہی کنگروڑ
 جے گھر نہ سی تیرے باپ دے، منگ لیاؤندیں ہو
 گھوڑے کھیوے خان دے بڑے مراتب کھور
 بھجیاں نوں جان نہ دینگے، اُدھل گئیاں دے چور
 وچ اُجاڑ دے مار کے، تیری سٹن دھون مروڑ۔ 37-

کن لے گھر پتلے، دم بکی دی سیاہ
 دیکھ کے میری ٹور نوں، جھورے چت نہ پا
 بائی ڈوگر جیہناں دے، بہن پواندی آ
 باپ دے کھتیاں چار کے، بکی نوں لہیا بنا۔ 38 -

دس مہیاں دا گھیو دتا، بکی دے ڈھڈ پا
 بکی توں ڈرن فرشتے، میتھوں ڈرے خدا
 چُجھے وچ پتال، اڈ کے چڑھے آکاش
 چڑھنا اپنے شوق نوں بکی، نوں لاج نہ لا۔ 39 -

بوہ تے ٹمک وجیا، صاحبان گھتے تیل
 اندر بیٹھے نانکے، بوہے بیٹھا میل
 تھالی بٹوا رہ گیا، پئے عطر پھیل
 گبنے سنے پٹاریاں جھانجر سنے ہمیل۔ 40 -

فیروز ڈوگر کوکیاں، سنی خان کھیوے میری بات
 صاحبان نوں مرزا لے گیا، روندی سنڈے دی بار
 لا گیا لاج سیالاں نوں، گیا سی داغ لگا
 گھوڑے پاؤ پاکھراں، پیدل ہو جاؤ اسوار
 رستے پویں پیدلو، مجھ ملے اسوار
 شاوا مرزا مارنا، کر کے کول قرار۔ 41 -

عشق لتاڑے آدمی، برف لتاڑے رُکھ
 نیند نہ آوندی چور نوں، عاشق نہ لگے بھکھ
 صاحبان مرزے دی دوستی، جگ نہ رہنی لگ۔ 42 -

لے چل دانا بادِ نوں، جان لکاوے مکھ
 جنڈ دے پٹھ جٹا! سوں رہیوں، اٹھ، سرت سنبھال
 کئی تینوں چھڈ کے اٹھ گئی، جس دے اُتے بڑا اعتبار
 نارد چھڈ کے اٹھ گیا، تیرا مڈھ قدیماں دا یار
 مارن صاحبان نوں آ گیا، جیندا کردا نہ سی اعتبار۔ 43-

میرے اُپر نہ کوئی دیہدا سورما، جیہڑا میرے پُر وار کرو
 مار کوہاں تیرے جنے نے پاش، تیرے ویر کھڑے
 جھٹ کو جھوٹا جنڈ پٹھ لین دے، مڑ جیہڑی رب کرے
 اج دی گھڑی سوں لین دے، دوجی گھڑی وڑاں دانا باد۔ 44

جنڈ دے پٹھاں جٹا سو رہیو، لال دُشلا تان
 وجی چلائیاں کانیاں، موت نہ دیندی جان
 متھے وچ کلجگناں، فتح نہ دتی ہون
 لکھیاں ڈاڈھے رب دیاں، میٹن والا کون۔ 45-

اُٹھی مرزیا سُنیا، کجھے آئے اسوار
 ہتھیں تیغاں رنگلیاں، کردے مارو مار
 میرے باہل ورگیاں گھوڑیاں، ویر میرے اسوار
 کیہ ڈھونڈاؤ اسماں دے، کیہ کوئی میر شکار؟
 جنڈ دے جنڈوریا! توں ہی کریں نیاؤں
 ہوویں دو پھلہیں چوگنا، تیری مہندی مانے چھاؤں۔ 46-

مُٹھیاں بھر جگاؤندی یار نوں، جاگے رب دے ناں
 دُھر نہ اپتی رن صاحبان، میری وچالویں ٹٹی لاں

جو نہ سی توڑ نبھاؤنی، تیری کاہنوں پکڑی بانہہ
بچا کریندے عاشقا، نہ اگے ملنا تینوں تھاں۔ 47 -

عرشوں اترے چھ جنے، چھوٹے بھین بھرا
دُل دل لئی شاہ علی نے، پائی کعبے دی راہ
اک لیا گلگے چوہان نے، باگڑاں دتیاں ڈھاہ
نیلا لیا راجے رسالو نے، رانیاں لئی چھڈا۔ 48 -

گراڑا جمیل پھتے سوندل، بیٹی نہ دتی ویاہ
لکھی لے لئی دُلے جوان نے، سارے اکبر دی راہ
ککی گھر سلطان دے، چارے کونٹاں لئیاں نوا
سبھناں توں چھوٹی ہو کی، چل کے آئی مرزے دے پاس۔ 49 -

مونہہ کڈھیالا جٹ نے دے لیا، پنچے پیر منا
چھک کے تنگ کسیا لیے نے قصیا، شگن منا
سر سیالاں دے وڈھ کے دیواں جنڈ چڑھا
کی نیل گھر بہہ کے شکی نوں لاج نہ لا۔ 50 -

شیر ول کلیار بھونکدے، ویکھ جیہناں دی دھوں
جیوں مکہ لبھا حاجیاں، مینوں لگا توں
شہر سیالاں دے آگے، جیوں پھٹاں اُتے لون
تغ مار اڈاؤن گے، جیویں پنجا پنجا رُوں۔ 51 -

مرزا آکھ کوئی نہ دیہدا سورما، جیہڑا مینوں ہتھ کرے
کٹک بھہڑا دیاں نکری، میتھ بھی راٹھ ڈرے

ول ول وڈھ دیوں سورے، جیوں کھیتی نوں پین گئے گڑھے
سر سیالاں دے وڈھ کے، سٹاں گا وچ رڑے۔ 52-

ایہہ تھاں وقت ڈھلدا، جیوں صبح سو ہوئے شام
دھرتی تانبا ہو گئی، سیاہی پھری آسمان
گھر بیگانے مار کے سوں رہیا وچ میدان
تیرے سر سانگاں وجدیاں، جیوں لوہے پڑے دھگان
چدھڑ ڈو کے جن بن کے، مارے تینوں باجھ نہ جان
چھیڑ بکی چلیے دانا باد کیوں پئے وچ میدان
میرے مرزے دے ہتھوں پٹیاں بھا جڑا، امبر کوئی نہ پیندی ٹھل
رانی محلی ترنجھنی فیر پئی مرزے دی گل۔ 53-

میں بیٹھاں وچ کچھریاں راجے ہوندے میری دل
ماراں راہ لاہور دا، شہری گھتاں ہلچل
چار کوناں لٹ لٹیاں سانگا نال اٹھل
مرناتے جگ چھڈنا، میری جگ وچ رہ جائے گل۔ 54-

چدھڑ سیال چڑھ پئے، راہیں گھت وہیر
فوج گھیرا گھتیا، کر کے بڑی تدبیر
کڑ کڑ چلن گولیاں، مرزے نوں پیندے بہتے تیر
اوہ سستا نہیں جاگدا، قائم نہیں ہوندا سریر۔ 55-

دیکھ جتھوڑے دی چھتری، سرتے بولے کاں
ٹانگو وجے ملک الموت دے، کتے نہیں دیندے جان
چدھڑ سیال مارن گے، تے سورے جوان

اُٹھی دے مرزیا سُنتیا کیوں پیا بڑے گمان؟
گھوڑی آؤندی ویر، شمیر دی، آؤندی ہی بڑے تان
سُتیا ایں توں اٹھ کھڑ، جے رب رکھو صدق ایمان -56-

مرزے آؤندا ویکھیا، صاحبان دا ویر شمیر
تے مرزے نے غصے وچوں کڈھیا، کرڑے تک دا تیر
کربسم اللہ ماریا، ہوندا وانگ بھنبھیر
گھوڑی اتے لاه لیا، صاحبان دا ویر شمیر -57-

اگوں صاحبان بولدی، من سرجیا! میری صلاح
چھیڑ بکی نوں توں راہ کھراں دے، لے چل دانا باد
سیالاں دیاں گھوڑیاں آدم کھانیاں نت روک لہندا راہ
جے توں مرزا سورما! میری صاحبان دی اوڑ مہا -58-

مرزے وچ بڑا گمان سی، پھرسوں گیا جنڈور دے پاس
میں دل ول وڈھ دیاں گا سورمیں، دیو پور کھپا
مینوں جھٹ کو ٹھوکا لالین دے، سُنے نوں نہ جگا
دن چڑھدے نوں چلاں گے، تینوں لے چلاں دانا باد -59-

ہونی مرزے تے کڈ پئی، رلی سیالاں دے نال
چھٹی کانی غضب دی، لے گئی مرزے نوں نال
روح مرزے دی نکل گئی، لگی جنڈوڑے نال
مندا کیتا صاحبان توں، رل گئی سیالاں دے نال -60-

کانی گھڑی کنگراں، ولوں کے اُستاکار
 دھوکھے ماری میری صاحبان، نہ آر نہ پار
 کھچ کے کڈھی مرزے جوان نے، کرگئی مرزے نوں پار۔61-

اگوں صاحبان بولدی، مرزیا! من میری عرضا
 ہونی ورتی پنغیراں، ہونی مرزے تے گئی آ
 بیٹے شاہ علی دے، حسن حسین بھرا
 لڑدے نال یزیدیاں، دتے پور کھپا
 در وچ روندی بی بی فاطمہ، مڑ کے نہ آئے میرے پاہ
 مرزیا ایڈ پنغیر مر گئے، توں کہدا پانیہار؟
 اک عرض میری من کے مینوں صاحبان، لے چل نال۔62-

مندا کیتا سن صاحبان، میرا ترکش ٹنگیا جنڈ
 ترن سوکانی مرزے جوان دی، دیندا سیالاں نوں ونڈ
 پہلی ماردا ویر شمیر دے دوجی گلے دے تنگ
 تیجی ماراں جوڑ کے، جہدی ہے توں منگ
 سر توں منڈاسا اڈ گیا، گل وچ پئی جھنڈ
 باجھ بھراواں جٹ ماریا، کوئی نہ مرزے دے سنگ۔63-

پیلو پچھے شاعر نوں، تے ول گیا جہان
 بہہ بہہ گئیاں مجلساں، لگ لگ گئے دیوان
 مرزا ماریا ملک الموت دا، کجھ ماریا اوہنوں گمان
 وچ قبراں دے کھپ گیا، مرزا سوہنا جوان
 ایہہ قصہ مرزا صاحبان دا جوڑیا
 پیلو شاعر نے، جہنوں جانے کل جہان۔ 64 -

ارتھاولی تے اشارے والی

بند نمبر	شبد، ارتھ تے مپنیاں
1	ڈوم ہندو اتے مسلمان ذات وچ پائے جاندے ہن۔ ایہہ اک نیچ ذات سری گورو نانک صاحب دیو دے ویر سکھ بھائی مردانہ ایسے ذات وچ پیدا ہوئے سی۔ ستا بلونڈ ربابی وی ڈوم جاتی وچوں سن۔ تدبیر یوجنا، تہو، تین اُپا، جھیل خوبصورت، بازکا، اتھھے سنگیا سندر جوان کڑی توں ریسکار ریس کرنا۔
2	کرڑے، کٹھور، اوکھے، مشکل روپ، شکل صورت، خوبصورتی۔
5	کھل مسلماناں دی اک ذات جو جھنگ ضلع وچ ویش ملدی ہے۔ راجپوتاں دی وی اک ذات ہے۔
5	وچن و پار، لین دین، پڑ، اکھاڑا، بازی پاؤن دا ستھان۔
6	مٹی، خالی
8	کوہ، پرانی مٹی انوسار 4000 گز دی لمبائی
9	غضب کرودھ غصہ آفت اسپرج نیوندے کھان تے جا بھاو نیو کھان جا کے تاں ویکھی کہ تیرے کیہ بھاء بندی ہے۔
11	سیال مسلماناں دی اک ذات جو ضلع بھنگ وچ بہت سی۔ ہیر ایس نال سمبندھت سی۔
12	چھہتی۔ ٹیمپل نے چھہتی نوں مرزے دی بھین دسیا ہے۔ اچ لگدا ہے کہانی سنان والا مرا سی اتھھے ہیر دی ننان سہتی نال ختم کر لیا ہووے۔ ایہہ مرزے دی بھین دا ٹھیک ناں وی ہو سکدا ہے۔
13	ہوڑ، رکاوٹ۔ کاج وہاہ
15	پتر، چٹھی، پرانے زمانے وچ تارا آد دے پتیاں اُتے لکھن دا رواج سی۔ ایس لئی چٹھی پتر لئی پتر شبد پر چلت سی۔
16	چھیک۔ چھک نش۔ کھیڑے ہیر دا سوہرا گھر۔ بھاو جوں کھیڑے ہیر نوں ویاہ چلے سن، اوسے طرحاں مرزاوی صاحبان نوں حاصل کرن ٹھلیا ہے۔

<p>حضرت موسیٰؑ - اسرائیل و نسی عمران دا پتر جو 1571 پورب عیسوی مصر وچ پیدا ہویا۔ اُس سے فرعون بادشاہ اسرائیل و نسی دے بالکاں نوں مروا دینداسی، ایس لئی اُس دی ماتا نے اک صندوق وچ رکھ کے اُس نوں دریا وچ دہا دتا۔ مصر دی شہزادی جو دریا دے کنارے تو وچر رہی سی اوہدی نگاہ ایس بالک تے پئی۔ اُس نے دریا وچوں کڈھ کے بالک نوں اپنا پالتو پتر بنا لیا۔ عبرانی زبان وچ ماساہ دا ارتھ ہے کھچیا۔ ندی وچ کھچ کے کڈھن نال ناں موسیٰ بیجا جوں جوان ہوئے تاں اک مصری جو یہودیاں اُتے ظلم کرداسی، نوں قتل کر دتا تے آپ جان بچاؤن لئی عرب جا وڑے۔ اوتھے حضرت شعیب دیاں بھئیڈاں چرائیاں تے پچھوں اُس دی لڑکی سفریاں نال ویاہ کروا لیا۔ بائبل اُتے قرآن وچ لکھیا ہے کہ موسیٰ نوں خدا ولوں حکم آیا کرداسی اُتے طور (Sinai) پہاڑ تے خدا نال اُس دیاں گلاں وی ہونیاں سن۔ ایہتوں تک کہ خدا نے اپنیاں اُنگلاں نال لکھیاں ہونیاں سلپیاں موسیٰ نوں دتیاں سن۔ اک وار چالھی دن ان پانی بنا طور تے موسیٰ خدا نال گل بات کردا رہیا۔ ایس کارن یہودی 40 روزے رکھدے ہن۔ یہودیاں دا دھرم گورو اُتے توریت نوں پرگٹ کرن والا ایہہ پیغمبر ہے۔ بائبل وچ خدا دے دس حکم جو لکھے ہن، اوہ موسیٰ نوں ہی پراپت ہوئے ہن۔</p>	17
<p>بھٹھ - اوہ برتن جس وچ ریتا آد پا کے اُن بھنیا جاندا ہے، اُن دی کڑا۔ گھری۔ جوڑے دی اڈی پٹھ لگی لوہے دی نال، گھر دا نشان ایہتھے گھری دا بھواؤ بی بی ہے۔ دانشمند۔ عقل مند، گیا نو ان۔ پت۔ عزت مان وڈیائی۔ بھورے بچھتاوے۔ بدھ۔ عقل۔</p> <p>(1) میرے مقابلے تیرے تائیں دو جا پر میشر نہ ہووے۔ (2) مورتی پوجا نہ کریں۔ (3) خدا دا نام اکارن نہ لئی۔ (4) چھنچھر دا دن پوتر جان کے کوئی کم نہ کریں، کیونکہ اُس دن دنیا رچ کے میں آرام کیتا ہے۔ (5) ماں پیو دا آدر کریں۔ (6) خون نہ کریں۔ (7) یاری نہ کریں (8) چوری نہ کریں۔ (9) گوانڈھی تے جھوٹی گواہی نہ دیوں۔ (10) گوانڈھی دی کسے چیز دا لالچ نہ کریں۔</p>	18
<p>فرعون بادشاہ نوں سدھارن دے منتو نال مصر گئے پر اوہ اُلٹا جانی دشمن بن گیا۔ اوہ اپنی اُمت نوں نال لے کے کنان (ورتمان فلسطین) ول تڑپے۔ فرعون نے ایہناں دا بچھا کیتا پر اوہ نیل دریا وچ فوج سمیت ڈُب کے مر گیا۔ ایہناں نال کئی کراماتاں جڑیاں ہونیاں ہن۔ ایہناں دی متی 1451ء ہوئی۔</p>	19
<p>بی بی فاطمہؑ - حضرت محمد ﷺ دی بیٹی حضرت علی دی دھرم پتی، جس دا جنم موقعے وچ 606ء وچ اتے دیہانت مدینے وچ 632ء وچ ہويا۔ اوہناں دے دو بیٹے حسن تے حسین کربلا دے میدان وچ شہید ہوئے اتے اوہناں نے ورلاپ کیتا سی۔ خاک۔ مٹی۔</p>	20

21	وار- اک کا روپ جس وچ جنگیاں دی بہادری دا جس گایا گیا ہوندا ہے۔ اتھے بھاو کہانی ہے۔
	کاٹھن- ہلٹ دیاں دوواں تھمیاں تے رکھیا لمان ستیر، جس دے سہارے تیر (ہلٹ دا دُھرا) کھڑا رہندا ہے۔ لٹھ- کھوہ، خراس، چرکھا آو دا دُھرا۔ پلانا- گھوڑے، اوڈھ آو دی پٹھ تے کسی ہوئی کاٹھی جاں گدی۔
25	پتیاں- چٹھی
28	سُم- گھر، وڈا نگارا۔ دُم- پوچھ
30	سبز- ہری، دینے وئی سبے پاسے۔
33	چیرا- دھاریدار جاں لال پگڑی۔ چیر چڑائیاں بھاو ہتھ نوں چیرک (زغی کر کے) چڑھائیاں۔
34	جو سر ہنگی پگ- بھاو جے توں عزت دار ہے۔
35	پوار بیلوک- اتھے بھاو دور جاں وا دگدا ہے۔
36	بیل- دھڑ موڈھے توں لے کے کمر تیک جسم دا حصہ۔
37	بکری: ٹٹ دا عورت لنگ ٹٹوانی: اتھے بھاو چھوٹے قد دی گھوڑی توں ہے۔ چوکھٹ- پنجر، سریر کنگریڈ- ریڑھ دی ہڈی۔ اتھے بھاو لوک توں ہے۔ مراتب شیر- نہاریاں (نظر) کھان والے ہے۔
38	ٹور- گھوڑی۔ جھورا- بچھتاوا۔ چت- من۔ ڈوگر- اک جاتی جو راجپوتاناں وچ نکلی ہے۔ ایہہ زیادہ تر مسلمان ہن تے بہت مجھاں رکھدے ہن۔ پتیاں- پنچھیاں
40	ٹمک = چھوٹا نگارا بٹوا۔ بیلا جس وچ کھان لئی گئی چھوہارے آو رکھے جاندا ہے ہن۔ ہمیل- گل دا ہار۔
41	پاکھر- گھوڑے، ہاتھی آداتے پاؤن والا زنجیر دار لوہے دا جھل، جو جنگ وچ سریر دی رکھیا کردا ہے۔
42	نارد: اک رُشی جس نے رگ وید دے کئی منتر رچے ہن۔ رگ وید وچ لکھیا ہے کہ ایہہ کنھ وُش وچوں سی۔ اک ہور تھاں تے لکھیا ہے کہ ایہہ برہمنان دے مستک وچوں اتپن ہو یا سی۔ وشنوں پران وچ لکھیا ہے کہ ایہہ کشف دا پتر سی۔ ایس دا کرشن دی کتھانال وی سنبندھ دسدے ہن۔ ایس نوں کنس دا اوتار ہونا دسیا سی اتے کنس نوں سمجھایا سی کہ دیوکی دے بالک مارے۔ نارد دی بابت ایہہ وی پرسدھ ہے کہ اوہ ایدھر اودھر دیاں لوتاناں لا کے جھگڑے کھڑے کر دیندا ہے۔ ایس لئی لوک چغلا اتے فسادی اتے فسادی آدمی نوں نارد کہہ کے بلاؤندے ہن۔
43	وار- حملہ۔

<p>45</p> <p>کلچوگن۔ اک طرحاں دے پراسریرک پرانی ہن جو کلا وارتاؤندیاں ہن اتے لڑائی ویلے لہو پنی کے پرن ہندیاں ہن۔ ہندو تواریخ مطابق ایہہ بدھ وچ خون پین لئی کچھ لے کے آؤندیاں ہن۔ اک منوت انوسار ایہہ ڈرگا دیاں داسیاں ہن جو اس دی سیوا وچ رہے ہن۔ اک ہور منوت انوسار کلچوگنا ڈرگا دا ہی روپ ہن۔ اُس لئی موت و جوں پیلو نے ایہناں دا اشارے دتا ہے۔</p>	<p>45</p>
<p>48</p> <p>دلہل۔ اک نچر جو مصر دے بادشاہ نے حضرت محمد ﷺ نوں بھیٹ کیتی سی تے جس تے اوہ سوار ہوندے سن۔ پھر ایہہ نچر حضرت علیؓ نوں بخش دتی گئی۔ شاہ علی۔ حضرت محمد ﷺ دے چچیرے بھراتے بعد اتے مسلماناں دے چوتھے خلیفہ۔ کعبہ عرب دے موقعے شہر وچ مسلماناں دا دھرم مندر جے اسلامی کتاب انوسار پہلاں حضرت آدمؑ نے بنایا نوح والے طوفان وچ ایہہ ڈگ پیا اتے مڑا ابراہیم نے اساریا۔ پھر کئی وار ڈگا اتے بنیا۔ اک دیر محمد صاحب ﷺ نے وی اس دی مینہ رکھی سی۔ ایس مندر وچ انیکاں تتاں دی پوجا ہوندی سی، جیہناں نوں حضرت محمد ﷺ نے باہر کڈھیا۔</p> <p>سن 1040ء وچ روم دے عثمانی پاتشاہ سلطان مراد چوتھے نے اس نوں نویں سرے توں بنایا، جو ہن تیک قائم ہے۔ اُس دا دروازہ خاص تیوہاراں سے ہی کھلدا ہے۔ مندر دے دکھن پورو ول دے کونے وچ زمین توں 5 فٹ اُتے حجر اسود (کالا پتھر) جڑیا ہو یا ہے، جس نوں حاجی پُندے ہن۔ دکھن دے کونے وچ اک پتھر تے، جس دا ناں رکن یمان ہے۔ ایس نوں یا تری سچ ہتھ نال چھو ہندے ہن۔ دروازے دے پاس مندر دی دیوار دے نال لگدا اک سنگ مرمر دے حاشیے والا گہرا استھان ہے، جس توں تن آدمی کھڑے ہو سکدے ہن۔ آکھدے ہن کہ یاس تھاں ابراہیم نے اسمعیل سمیت پر ماتما گے پرا تھنا کیتی سی۔ کجے دا مندر سیاح ریشی گلف نال ڈھکیا رہندا ہے۔ جس اُتے قرآن دیاں آیتاں لکھیاں ہوئیاں ہن۔</p>	<p>48</p>
<p>گنگا چوبان۔ اک چوبان راجپوت، جس دا جنم بیکانیر ریاست دے اوڈر پنڈ وچ گیا رھوویں عیسویں صدی وچ ہو یا۔ ایہہ ہندو دھرم چھڈ کے مسلمان ہو گیا سی تے سب دی زہر دور کرن وچ بڑا پُتن سی۔ لوک اس نوں شیش ناگ دا اوتار مندے ہن اتے اُس دے ستھان بنا کے پوجدے ہن۔ اس دی قبر تہر نگر وچ ہے، جس دی لوک پوجا کردے ہن۔ ایہہ کتھا وی پرسدھ ہے کہ واچھل ناں دی راجپوت کنیاں نوں گورکھ ناتھ نے ستان لئی گل دتی سی، جس توں گئے دا جنم ہو یا۔ گئے دی عورت دا ناں سریال اتے گھوڑے دا ناں جواد یا سی۔ اوہ محمود غزنویں دے درودھ راجپوتاں دا آگو ہو کے لڑیا۔ اُس نوں ظاہر پیڑ جاں گنگا پیر کر کے وی جانیا جاندا ہے۔ پنجاب وچ ایس دے نال پرسدھ میلہ چھپار ضلع لدھیانہ وچ ہر سال بھادوں مہینے وچ لگدا ہے۔</p>	<p>48</p>

	<p>باگڑ۔ جو دھپور بریکانیر دا علاقہ، مارواڑ دی بھومی۔ راجا رسالو سیالکوٹ دے راجے سلوان تے رانی لونا دا پتر۔ اس نے راجا سرکپ دی دھی کھل ویائی پر پچھوں اوہ ویچران تے آچر نہیں ہوگئی۔ رسالو نے کیرلاں دے پریمی راجا ہوئی نون موت دے گھاٹ اتاریا۔ رانی کوکلاں وی محل توں جھال مار کے مرگئی۔ رسالو کول نیلا ناں دا اک پرسدھ گھوڑا سی۔</p>
49	<p>لگڑا۔ ڈب۔ کھڑبا۔ جیمیل پھتا۔ بھاو جیمیل سنگھ تے فتح سنگھ دے راجپوتاں توں ہے۔ 1567-68ء وچ جدوں اکثر نے چتوڑ دے قلعے اُپر حملہ کیتا تاں رانا اُدے سنگھ ایہناں دوواں راجپوتاں نوں قلعے دی راکھی لئی چھڈ گیا۔ ایہناں نے راجپوتی آن تے شان نوں قائم رکھن لئی اپنی لڑکی دا ڈولا اکبر نوں دین توں انکار کردتا تے اکثر نال دست پنچ لیا۔ دُلا بھٹی۔ ساندل بار جو کہ لاہور توں بارہاں کوہ دور پنڈی دے ناں نال پرسدھ سی، دا مسلمان بھٹی راجپوت، جس نے اکبر بادشاہ نال نکر لئی۔ ایس پاس لکھی ناں دی پرسدھ گھوڑی سی۔ سلطان۔ اصلی ناں سید احمد سی پتنی سرور، سلطان نگاہیا پیر، روہیاں والا آد پادھیاں نال پرسدھ سن۔ ایہناں پاس اک 'کلی' ناں دی پرسدھ گھوڑی سی۔ کوشاں۔ دشاواں۔</p>
50	<p>بول۔ دھڑ</p>
51	<p>مکہ۔ عرب دا پرسدھ نگر، جتھے حضرت محمد صلی اللہ علیہ وسلم دا جنم ہویا۔ اتتھے ہی اسلام دا سبھ توں اتم دھرم مندر کعبہ ہے۔ ایہہ جدہ بندرگاہ توں لگ بھگ سٹھ ستر میل پتھر ملی اتے ربتلی زمین وچ ہے۔ مشکات وچ لکھیا ہے کہ حضرت محمد صلی اللہ علیہ وسلم نے آکھیا سی، مکہ آدمی نے نہیں سکوں خدا نے پوتر تھا پیا ہے، میری امت جتھے ہمیشاں رکت رہیگی اتے ایس نگر داسنمان کرن نال اگلی دنیا وچ وی سکھی ہووے گی۔</p>
52	<p>کنک۔ فوج، سینا۔ راٹھ سردار مسلمان ہوئے راجپوتاں دی اک جاتی جے منگمری دے ضلعے وچ زیادہ رہندی ہے۔ راجپوتانے وچ اک جٹ جاتی رڑے میدان۔</p>
53	<p>سانگا۔ برچھیاں۔</p>
56	<p>ٹانگو۔ ڈھول۔ ملک الموت۔ موت دا فرشتہ۔ سنگیا میدوت عزرائیل توں ہے۔</p>
57	<p>گیبشہ: کمان داسرا۔ بسم اللہ۔ اللہ دے نام نال شروع۔</p>
60	<p>کانی۔ تیر۔</p>
61	<p>کمگراں۔ کمان بناؤن والے پھل۔ تیر جاں نشے دا مونہہ</p>

<p>حسنؑ - خلیفہ علیؑ اتے محمد ﷺ دی سہری فاطمہؑ دا وڈا بیٹا جس دا جنم۔ باپ دے مرن پچھوں آپ نوں پنجاں خلیفہ تھا پیا گیا۔ ایہناں دی عورت یزید بادشاہ دی پریرناں نال حسنؑ نوں زہر دے کے شہید کیتا۔</p>	62
<p>حسینؑ - حسنؑ دا چھوٹا بھرا جو وچ مدینے وچ جنمیا اتے کربلا دے میدان (جو بغداد توں سٹھ میل دکھن پچھم ول ہے) ستویں خلیفے یزیم دے سینا پتی 'سمر' ہتھوں بڑی بے رحمی نال تین دن پیاسا رکھ کے ماریا گیا۔ یزید امیر معاویہ دا بیٹا جبر جرتزین بادشاہ، جس دے حکم نال امام حسینؑ 72 ساتھیاں نال اس جرنیل مصر ہتھوں شہید ہوئے۔ اُس نے ہی حسنؑ نوں زہر دتا اتے حسینؑ نوں کربلا دے میدان وچ پانی تس ترہا یا رکھ کے مروا دتا سی۔</p>	
<p>ترکش۔ بھتھا۔</p>	63